

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK BANKA HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim YILMAZ

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK BANKA HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
İbrahim YILMAZ
18911873

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGİN

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK BANKA HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim YILMAZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1. Doç. Dr. Belkıs KONAN
2. Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN
3. Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Tez Savunması Tarihi

22/04/2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN danışmanlığında hazırladığım “TÜRK BANKA HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ (Ankara 2022)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma süresince bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:22/04/2022

İbrahim YILMAZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE FİNANS İLİŞKİLERİNİN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

I. FİNANSMAN METOTLARI.....	5
A. Bağış Esaslı Finansman Metotları.....	5
1. Karz-ı Hasen.....	5
2. Zekât.....	6
3. Bağış.....	6
B. Kar Esaslı Finansman Metotları.....	7
1. Muâmele-i Şer'iyye.....	7
2. Bey' (Satış) İşlemleri.....	8
3. Bida'a.....	8
4. Mudârabe ve Murâbaha.....	8
C. Para Vakıfları.....	9
1. Para Vakıflarının Tanımı.....	9
2. Para Vakıflarının Tarihi Gelişimi.....	12
4. Para Vakıflarının İşleyişi.....	17
4.1. Para Vakıflarının Kuruluşu.....	17
4.2. Para Vakıflarının İşleyişi.....	18
D. SARRAF UYGULAMASI.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE BANKA HUKUKUNUN GELİŞİMİ

I. TANZİMAT FERMANI'NIN İLANI VE İLK BANKALARIN KURULUŞU.....	26
II. BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ İLK HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	28
A. Galata Bankerleri İle Yapılan Kur Sabitleme Anlaşmaları.....	28
B. İstanbul Bankası İmtiyaz Sözleşmesi.....	30

C. Murabaha Nizamnameleri	33
D. Bank-ı Osmani-i Şahane'nin İmtiyaz Sözleşmesi.....	35
E. Memleket Sandıkları Nizamnamesi.....	39
F. Emniyet Sandığı Nizamnamesi.....	42
III. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER	44
A. Muharrem Kararnamesi ve Düyun-ı Umumiye'nin Kuruluşu	44
B. Ziraat Bankası Nizamnamesi.....	46
IV. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER	47
A. Milli İktisat Fikrinin Oluşması	49
B. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na İmtiyaz Tanınmasına İlişkin Kanun	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ GELİŞMELER	
I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NDE ULUSAL BANKACILIK.....	58
II. İLK ULUSAL BANKANIN KURULUŞU: TÜRKİYE İŞ BANKASI.....	61
III. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRK BANKACILIK HAYATINA ETKİSİ.....	66
IV. BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	67
A. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu	68
B. Mevduatı Koruma Kanunu	71
C. Ödünç Para Verme Kanunu	75
D. 1936 tarihli Bankacılık Kanunu	77
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	84
ÖZET	91
ABSTRACT	92

KISALTMALAR

B.	: Baskı/ basım
Bir.	: Birleşim
Bkz./bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
Dön.	: Dönem
Haz.	: Hazırlayan
m.	: madde
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Y.	: Yıl

GİRİŞ

İslam'ın ilk dönemlerinde İslam Devleti'nin çekirdeğini oluşturan sosyal yapı, gün geçtikçe büyümüş ve gelişmiştir. Diğer taraftan, devletlerarası ticaretin de artmasıyla toplumsal etkileşim hızlanmıştır. Bunun sonucu olarak toplumlar birbirlerinden öğrendikleri ile kendi yerel uygulamalarını karşılaştırmaya ve sorgulamaya başlamışlardır. Bu değişim, İslam hukuk kurallarındaki idealizmin büyüyen İslam toplumuna uygulanmasını zorlaştırmıştır. Konumuzu yakından ilgilendiren İslam hukukunun yasakladığı “faizle borç para verme” uygulamasının, bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde Müslüman tebaanın da ilgi alanına girmeye başlamasıyla Türk hukuk tarihinde en önemli hukuki tartışma örneklerinden birinin yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti, egemenlik süresi boyunca İslam Hukuku'nu uygulamış ve nüfusunun büyük çoğunluğunun mensup olduğu Hanefi mezhebini de devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiştir. Günün koşulları değiştiğinde ve ortaya yeni sorunlar çıktığında, bunların üstesinden gelecek hukuk kurallarının oluşturulmasında İslam hukukunda düzenlenmeyen konularda padişahın iradesi belirleyici olmuştur. Bu durum, Osmanlı hukuk sisteminin şer'i ve örfi hukuk çerçevesinde şekillenmesi sonucunu doğurmuş; etkileri devletin yönetim şeklinden borç ilişkilerine kadar geniş bir sahada ortaya çıkmıştır.

Borç verme usulleri, İslam hukukunun kaynaklarında düzenlenmiştir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında bu usuller ile borç para alışverişi uygulaması son derece azalmıştır. Bunun sebebi, İslami finans sağlama metotlarının finans sağlayana, aldığı riskler karşılığında marjinal bir fayda elde etmesini yasaklamış olmasıdır. Sonuç olarak günün koşullarında; finansla ihtiyacı olan müteşebbisler kaynak bulamamakta, finansmanı olan varlıklılar ise kullanmadıkları paralarını hiçbir getirisi olmayacak şekilde riske atmak istememektedirler.

Tam da bu durumda “Para Vakfı” kurumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu vakıfların ortaya çıkışı, uygulanması ve toplumsal etkileri Osmanlı Devleti'nin İslam özel hukukuna yaptığı en büyük katkılar arasındadır. Öncelikle “Para Vakıflarının caiz olup olmaması” tartışmaları, dönemin en önemli İslam hukukçularını karşı karşıya getirmiştir. Bu İslam hukukçularının konu ile ilgili hararetli ve entellektüel tartışmaları dahi, tek başına birden fazla araştırmaya konu edilmiştir. Söz konusu tartışmaların sonucunda

tefecilerden zarar gören halkın da desteğiyle Osmanlı Devleti'nin en önemli hukukçularından Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin görüşü doğrultusunda “para vakıflarının caiz olduğu” ve kurum olarak uygulamaya geçtiği görülmektedir. Ancak para vakıfları uygulanmaya başlansa da, bunların İslam toplumunun geneli tarafından kabul edilmesi yine de kolay olmamıştır.¹

Diğer taraftan para vakıflarının sağladıkları finans, büyük müteşebbisler için yeterli gelmemiş ve yeni arayışlara başlanmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'ni saran modernleşme rüzgârı, finans kaynaklarına erişimin kolaylaşması için modern finans kurumlarına olan ihtiyacı açıkça dile getirmiştir. Ancak bu arayış dönemi neredeyse Birinci Meşrutiyet'e kadar devam etmiş; kamunun ve özel teşebbüslerin finans ihtiyacının çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan sarraflar tarafından karşılanmıştır. Sarraf uygulaması, hem devlete, hem halka en az riskle maksimum fayda sağlayacak şekilde borç verilmesi olarak kendisini göstermiştir. Hiçbir denetime tabi olmayan bu uygulama, sarrafların yurt dışı bağlantılarının da gücüyle, devleti ve halkı adeta sömürmeye başlamıştır. Sarrafların ticari gelişime katkılarının olduğu görülmekteyse de; kurum genel itibarıyla Osmanlı Devlet'ine ve borç alan halka fahiş faizler nedeniyle zarar vermiştir.

Devlet otoritesi öncelikle kendisine finans kaynağı yaratmak için sonrasında da sarraf uygulamasının olumsuz yönlerini sonlandırmak için hızla modern anlamda bir banka kurma arayışına girmiştir. Osmanlı tebaasının faiz konusuna bakışı, halkın başta askerlik olmak üzere kamu görevlisi olmaya daha fazla rağbet etmesi, ticaret hayatının neredeyse sadece gayrimüslimlerin tekelinde olması gibi nedenlerle devletin banka kurma girişimleri de, yine gayrimüslim tebaanın etrafında şekillenmiştir.

Bir diğer görüşe göre ise Osmanlı'da bankacılığın geç başlamasının nedeni, Osmanlı ekonomisinin Batı'da başlayan ve gelişen Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramaması ve yakın zamanlara kadar esnaf ve zanaatkarlara dayanan kapalı bir ekonomik yapıya hapsolmasıdır.² Yukarıda açıklandığı üzere, bankacılığın gelişmemesinin sosyal ve dini etmenlerden kaynaklandığı görüşüne ilave olarak Osmanlı ekonomisinin tarıma dayalı ve küçük ölçekli niteliğinin de, banka kurma girişimlerine olumsuz etkisinin olduğu söylenebilir. Çünkü kurumlar, onlara olan ihtiyaçlardan doğar.

¹ **KARAOĞLU Cihan**, “Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde Para Vakıflarının Hukuki Yönü”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2010, S. 2, s. 298.

² **YILDIRIM Oğuz**, Türk Bankacılık Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017, s. 25.

Ekonominin esnaf seviyesinde olduğu bir sistemde dev finans kurumlarının işlerlik kazanması beklenemez.

Bunun bir sonucu olarak kurulan ilk banka olan Dersaadet Bankası, merkez bankası olan Osmanlı Bankası ve diğerk büyük sermayeli bankalar hep gayrimüslim tebaanın ortaklığında kurulmuştur. Bu bankalar sermayelerinin büyük çoğunluğunu Avrupa'daki finans kaynaklarından sağlamışlardır. I. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı ülkesindeki bankaların büyük bir çoğunluğu gayrimüslim veya yurt dışı sermayeli bankalardan oluşmuştur.

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde milli bir bankanın kurulmasının önündeki en büyük engel, gerekli sermayenin ülke içinden temin edilemeyecek olması olmuştur. Bu nedenle çözüm olarak yabancı sermayedarların ülkeye para yatırmasının cazip hale getirilmesi amaçlanmıştır.³ Bu konuda kısmen başarılı olunmuş ve merkez bankası işlevi gören Osmanlı Bankası'nın hem kurucuları, hem de sermayedarları Avrupalı tüccar olmuştur.

Yabancı sermaye desteğiyle oluşmaya başlayan bankacılık, Duyun-ı Umimiye İdaresi'nin etkisiyle milli menfaatlerin gözetilmesini gerektiren bir yöne girmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi bu konuda önemli gelişmeleri doğursa da; uzun savaş yılları, sürecin zorlukla ilerlemesine neden olmuştur.

Milli mücadelenin başarıyla kazanılmasının ardından sıra ekonomik bağımsızlığa geldiğinde önce İzmir İktisat Kongresi sonra Lozan Barış Anlaşması'nın yarattığı dinamik, banka hukukunu farklı yönlerden geliştirmiştir. Öyle ki, 192 yılında “Büyük Buhran”ın olumsuz etkilerine rağmen, Türk Bankacılığı belirli ölçülerde korunmuştur. Ancak mevzuatın değişimi de kaçınılmaz olmuştur.

Bu çerçevede çalışmamızın amacı, Türk Banka hukukunun tarihsel gelişimini incelemektir. Bankacılık mevzuatının Osmanlı Devleti nizamnamelerinden itibaren aşama aşama değişiminin sebepleri araştırılmış; devletin ekonomik ve iktisadi ilerleyişine yön veren olaylardan ne ölçüde etkilendiği, etkilerin önce hazineye, sonra halka, en sonunda ise mevzuata nasıl nüfuz ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

³ **AL Hüseyin, AKAR Şevket Kamil, BAYRAKTAR Kaya,** Osmanlı Finans Sistemi'nde Modernleşme 1, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 61.

Çalışmamız konunun daha önceden iktisat ve tarih akademisyenleri tarafından ele alınması ve sadece banka kurumunun tarihsel gelişiminin incelenmesi, banka hukukunun ve mevzuatındaki gelişim sürecinin ise incelenmemiş olması nedeniyle özgündür. Konunun sade, spesifik ve tarihsel süreç içerisinde sistematik bir biçimde ele alınması nedeniyle araştırmacılara faydasının olacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE FİNANS İLİŞKİLERİNİN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıl'a kadar hukuki alt yapısı devletin yönetim şekliyle doğrudan ilintili olan şer'i hukuka dayanmaktadır. Bu nedenle XIX. Yüzyıl'a kadar ekonomi ve finans işlerinin düzenlenmesinde de İslam hukuku ana etken olmuştur. Asli kaynağını Kur'an ayetlerinden ve hadis-i şeriflerden alan İslam hukukunda finansman metotları genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunların birincisi bağış esaslı finansman metotları, diğeri ise kâr esaslı finansman metotlarıdır.

I. FİNANSMAN METOTLARI

Bağış esaslı finansman metotları: Karz-ı hasen, zekât ve bağışlardır. Kâr esaslı finansman metotları ise muâmele-i şer'iyye, bey' (satış) işlemleri, bidâ'a, mudârabe ve murâbahadır. Bu finansman metotlarını kısaca açıklamak, anılan dönemi anlayabilmek açısından önemlidir.

A. Bağış Esaslı Finansman Metotları

Bağış esaslı finansman metotları, taraflar arasında iktisadi bir amaç gütmeyerek sağlanan finansmanlardır.

1. Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, sadece Allah'ın sevgisine ve rızasına mazhar olmak için ihtiyaç sahiplerine finansman sağlamaktır. Karz-ı hasen olarak finansman sağlayan kişi faiz almadan, maddi ve manevi bir karşılık beklemeden sadece verdiğini geri almak üzere finansman sağlamaktadır. Bu nedenle karz-ı hasenin Arapça'daki anlamı “güzel borç”tur.⁴ Karz-ı hasen, İslam hukukunun müsaade ettiği yegane borç verme şeklidir. İhtiyaç sahiplerinin faydalanabilmeleri amacıyla oluşturulmakla beraber günümüz

⁴ **BAYRAKTAR Kamil**, İslâm Hukukunda Finansman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 27.

katılım bankacılıklarına da temel teşkil eden finansman metodudur.⁵ Osmanlı hukukunda “karz sözleşmesi” olarak ifade edilen bu metodun güncel karşılığı ise “tüketim öduncü” sözleşmeleridir.⁶ Görüldüğü gibi karz-ı hasen, gönüllülük esasına dayanmaktadır; bu nedenle borç verene maddi bir getiri sağlamaz.

2. Zekât

Zengin Müslümanlara ait malın, Allah’ın farz olarak emrettiği oranda ve miktardaki bir kısmının Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de tanımladığı kişilere verilmesidir. Hem bu verme işleminin adı, hem de malın verilen kısmının adı zekâttır. Zekât, alındığı mala bereket getirdiği, malı kaza ve belalardan koruduğu ve malın sahibini de günahlarından temizlediği için zekât kelimesi hem malın verilmesi işlemi, hem de verilen malın adını nitelemek için kullanılmıştır.⁷ Zekât, Müslümanlar için bir finans kaynağı olduğu için gerek Osmanlı döneminde, gerekse günümüzde yaygındır. Ancak verene maddi bir getiri sağlamadığı için bağış esaslı finansmanlardandır.

İslam kamu hukukunun vergi başlığı altında da karşımıza çıkan zekât, vergi borçlusunun elinden çıkarması gereken mal varlığı değerini belirli olan 8 grup kişiye vermesi gereken bir vergi çeşididir. Zekat sadece başlarda sosyal bir yardım niteliğindeyken ilerleyen dönemlerde tam anlamıyla devlete ödenmesi gereken bir vergiye dönüşmüştür.⁸

3. Bağış

Bağış, birinin bir şeyi beklentisiz, herhangi bir talep olmadan karşılıksız bir şekilde yapması veya vermesi olarak tanımlanmaktadır. Bağış birden fazla şekilde yapılmaktadır. Ancak iktisadi etkisi en fazla olanlar vakf, hibe ve vasiyettir.⁹ Konumuzun anlaşılması açısından bu bağış türlerine kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

⁵ **ALKIŞ Alpaslan**, “İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri”, Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 2010, C. 2, S. 3, s. 123.

⁶ **ÇETİNKAYA Esra**, “Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)”, Marmara Üniversitesi Hukuk fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi S. 21, 2016, s. 244.

⁷ **BAYRAKTAR Kamil**, İslâm Hukukunda Finansman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 32.

⁸ **ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 87.

⁹ **BAYRAKTAR Kamil**, a.g.e., s. 43.

Vakıf, vakfedenin bir malını hukuka uygun olarak düzenlenmiş bir sözleşme ile hiçbir baskı altında kalmadan kendi özgür iradesiyle bizzat kendisinin belirlediği şartlarda kullanılmak üzere Allah'ın rızasına mazhar olmak için kamunun yararına sunmasıdır.¹⁰ Hanefi mezhebine göre vakıf “ Bir aynı Allah'ın mülkü hükmünde olmak ve menfaatleri halka ait olmak üzere hapis ve tevkif etmektir.” Osmanlı Devleti'nde egemen mezhep Hanefi mezhebi olduğundan bu tanım konumuz açısından önemlidir.¹¹

Hibe ise “bir kimsenin, bir malı bir başkasına herhangi bir karşılık almadan temlik etmesi (vermesi)” anlamına gelmektedir.¹² Burada hibeyi benzerlerinden ayırt eden hibenin “karşılık almadan” ve “temlik etme” unsurlarını içeriğinde barındırmak zorunda olmasıdır. Bu unsurların ilki hibeyi alım-satım sözleşmesinden, diğeri ise hibeyi ariyet sözleşmesinden ayrı kılmaktadır.

Vasiyet, “ kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesi” anlamına gelmektedir(İslam Ansiklopedisi). Yani diğer bağış esaslı finansman türlerinden ayrı olarak vasiyette bağışlayanın ölümünden sonra geçerli hale gelen bir mal varlığı değerinin verilmesi söz konusudur.

B. Kar Esaslı Finansman Metotları

Kar esaslı finansman metotları, bağış esaslı finansman metotlarına göre daha çeşitlidir. Ancak çalışmamda para vakıfları konusunu inceleyeceğim için para vakıflarında en çok kullanılan kar esaslı finansman metotları üzerinde duracağım.

1. Muâmele-i Şer'iyye

Para vakıflarının en çok başvurdukları metot olan muâmele-i şer'iyye, bir malın müşterisine vadeli şekilde satılarak teslim edilmesinden sonra müşteri malın bedelini ödmeden aynı malı müşteriden geri alarak müşteriye malın satış bedelinin altında bir parayı peşin olarak vermek demektir. Para vakıflarında teminat karşılığında borç para verilerek borç alanın bir malının rehnedilmesiyle vakfa gelir sağlandığından, bu metot

¹⁰ **ÖZSARAÇ Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 33.

¹¹ **ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 148.

¹² **BAYRAKTAR Kamil**, İslâm Hukukunda Finansman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 48.

sıklıkla tercih edilmiştir.¹³ Bu suretle hem İslam hukukunda istisnasız bir şekilde yasak olan faiz geliri elde edilmemiş; hem de borç veren kimse zarar etmemiş olur.

2. Bey' (Satış) İşlemleri

İslam hukukunda bey'(satış) sözleşmesi, “mutlak satış”, “trampa”, “selem”, “istisna” ve “sarf” olarak çeşitlendirilmiştir¹⁴ Vakıf mallarından olan paranın ihtiyaç sahiplerine ait malların vakfa satılması karşılığında verilmesi şeklinde gerçekleşir. Mal sahibi kimse vakıftan almış olduğu para karşılığında dükkanını vakfa satar ancak belli bir kira karşılığında satmış olduğu dükkanını kullanmaya da devam eder. Bu şekilde faize de bulaşmamış olur.¹⁵ Satış sözleşmesi ile finans elde etme metodu farklı usullerle yapılabilse de sosyal hayata en fazla etki eden para vakıflarının kullandığı en sık yöntem yukarıda açıklanandır.

3. Bida'a

Bida'a, anaparayı meccanen, yani karşılık beklemeden çalıştırıp dönem sonunda elde edilecek tüm kârı ve ana parayı sermaye sahibine geri verme usulüdür. Bu usulün sonunda anaparayı alarak çalıştıran ve parayı artırarak vakfa geri veren kişi emeği ile vakfa finans sağlamış olur.¹⁶ Bida'a yoluyla vakfa sağlanan gelirin kaynağı, hayır sahibi olmak isteyen kişinin emeğidir.

4. Mudârabe ve Murâbaha

Mudârabe, emek ve sermaye ortağı olarak şirket kurmak demektir. Taraflardan biri ortaklığa emeğini getirirken, diğeri ise sermayesini koyar.¹⁷ Para vakıflarında mudarabe usulünün çok uygulanmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Ancak

¹³ **ÖZSARAÇ Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 56.

¹⁴ **TEKELİOĞLU Numan**, “Mecelle’de ve Türk Borçlar Kanunu’nda Satış Sözleşmesinin Kurulması ve Unsurları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2017, C.25, S.2, s.493.

¹⁵ **TÜRKOĞLU İrfan**, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C.18, S.2, s. 192.

¹⁶ **ÖZSARAÇ Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 65.

¹⁷ **BAYRAKTAR Kamil**, İslâm Hukukunda Finansman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 62.

vakıf sicillerinden elde edilen bilgilere göre bazı para vakıfları tarafından uygulamada yer bulmuştur.¹⁸

Murâbaha ise vakfın parasını peşin olarak ödeyerek bir malı satın alması, daha sonra ise bu malı daha yüksek bir fiyattan vadeli olarak satmasıdır. Vakıf, aradaki parayı kar olarak alır ve gelirlerini artırır.¹⁹ Alkış’a göre murabaha “ güven esasına dayalı bir satım sözleşmesidir”; çünkü malı satın almak isteyen satıcının ne kadar kar elde edeceğini satıcının sözleriyle duymuştur ve buna güvenmektedir.

Görüldüğü gibi vakıflar İslam hukuku tarafından uygun görülen metotları günün koşullarına göre kullanarak, ihtiyacı olanlara ve kendilerine finans sağlamışlardır.

C. Para Vakıfları

Para vakıfları, modern bankacılık faaliyetinin başlamasından önce İslam devletleri arasında ilk kez Osmanlı Devleti’nde kullanılan bir kurumdur. Para vakıflarının tanımı, tarihi gelişimi ve işleyişi aşağıda açıklanmıştır.

1. Para Vakıflarının Tanımı

Para vakfı, kurulması için gerekli olan sermayenin bir bölümü ya da tamamı nakit para olan vakıftır.²⁰ Vakıf kurumunun amacı bir sonraki nesillere aktarılması istenen mallar olmasına rağmen para gibi tüketilebilen bir mal varlığı değerinin bir vakfın sermayesi olması İslam hukukçuları arasında tartışmalara neden olmuştur.

Gerçekten de para vakıfları hakkında Osmanlı hukukçuları arasında büyük tartışmalar yapılmış olsa da günün değişen koşullarına ve ihtiyaçlarına cevap vermek üzere gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek şartlarda oluşturuldukları kabul edilmektedir.²¹

¹⁸ **ÖZSARAÇ Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 65.

¹⁹ **KAYAHAN Cantürk, GÖRKAS İrfan, ÖNK Halime**, “Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Y. 2016, s. 87.

²⁰ **GÜLER Ümit**, “Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2018, C. 18 S. 2, s. 873.

²¹ **AKKUŞ Yakup**, “Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı?”, İnsan&İnsan Dergisi, S. 19, 2019, s. 25.

Para vakıflarının gayri menkul mallar dışında nakit para ile kurulabilmeleri sonucunda toplumdaki gayrimenkul sahibi olmayan ancak nakit parası olan kişiler de vakıf kurabilme imkanı elde etmiştir. Bu durum da vakıfların yaygınlaşmasına ve finansman ihtiyacının giderilmesine imkan sağlamıştır.²² Dolayısıyla para vakıflarının kurulmasıyla Osmanlı'da vakıf hukuku konusunda daha öncesine göre bir esnekliğin ortaya çıktığı söylenebilir.

Para vakıflarında da diğer vakıflarda olduğu gibi kuruluş sermayesi olan para, sonsuza kadar vakfedilir, gelirleri de kuruluş amacına hizmet edecek şekilde yönetilirdi.²³ Görüldüğü gibi vakfedilen malın niteliği değişse de vakıf kurumunun amacı daima gözetilmiştir.

Para vakıfları, günümüzdeki İslam bankacılığı veya özel finans kurumlarına da ilham olmuş aralarında önemli sayılabilecek benzerlikler oluşmuştur.²⁴ Ortaya çıkışı itibarıyla her ne kadar Osmanlı'ya özgü olsa da artık bir çok İslam ülkesinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Diğer taraftan para vakıfları ciddiyetleri ve toplumsal kalkınmaya etkileri nedeniyle Osmanlı banka sisteminin ilk örnekleri olarak sayılmaktadırlar.²⁵ Dolayısıyla bankacılık tarihi açısından da son derece önemlidir.

Para vakıfları daha çok din hizmetlerine yönelik finans kaynağı olarak kullanılmışsa da farklı ihtiyaçlar için de para vakıflarının kurulduğu olmuştur. Örneğin: “avârız vakfı”, “yeniçeri orta sandıkları” veya “hurfet vakıfları” gibi para vakıfları da bulunmaktadır. Bu farklı amaçlar için kurulan para vakıflarından da faydalanılırken paranın işletilmesinden kazanılan kar kullanılır, ana sermaye niteliğinde olan paraya ise dokunulmazdı.²⁶ Ana paranın kullanılması durumunda vakfin amacına hizmet etmeye uzun süre devam etmesi mümkün olamazdı.

²² KAYA Süleyman, DURMUŞ Muhammed Emin, BEKTAŞ, İsmail, AKKAYA Arif, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, Y. 2017, C. 3, S. 3, s. 51.

²³ GÜRSOY Çiğdem, Şeyhü'l-İslâm Ömer Hüsameddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıfları, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayın No: 4, İstanbul 2011, s. 17.

²⁴ ÖZCAN Tahsin, “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Y. 2005, C. 3, S. 5, s. 516.

²⁵ ŞENYURT Ali, “Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)” Sosyologca Dergisi Y. 2010 S. 10, s. 85.

²⁶ ÇINAR Hüseyin, Osmanlı Döneminde Rumeli'de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranan Şartlar, Adam Akademi, Y. 2017, C.7, S. 2, s. 152.

Para vakıflarının gerçek hedefi ekonomideki nakit para dolaşımını artırmak, sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamak ve topluma doğrudan hizmet eden kamu görevlilerine (eğitim, sağlık, din hizmeti) finansal yardım sağlamaktır.²⁷ Tanımdan da anlaşılacağı üzere bankacılığın ortaya çıkış amacı ile arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır.

Bir başka bakış açısına göre ise para vakıfları zengin sayılabilecek kişilerin ellerindeki paralarını lüks niteliğinde harcama yapmak yerine bu paraya ihtiyacı olanların zorunlu giderlerine ve finansman talebi olan girişimcilere/esnafa ulaştırmasıyla gelir eşitsizliğini önlemiştir.²⁸ Alkış'a göre "Para vakıfları, devletin gelir ve giderlerinin takibi, para siyasetinin tayini, farklı yönetimlere ait madeni paraların ayar ve miktarının tespiti işlemlerini yerine getirecek" kurum niteliğindedir.²⁹ Bu tespit para vakıflarının ikincil amaçları bakımından önemlidir.

Son olarak para vakıfları uyguladıkları kar payı oranı ile dönemlerinin borçlanma maliyetinin adeta ölçüsü olmuşlardır.³⁰ Para vakıfları, tefecilerin istedikleri %40, %50 faiz oranına nispeten çok daha uygun olan %10-15 aralığında kar oranı ile çalıştıklarından bulundukları bölge halkı için adeta bir umut kapısı olmuşlardır.³¹

Bu özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, para vakıflarının Osmanlı'nın uzunca bir döneminde sermaye kurumu olduğu ve modern bankacılığın sahip olduğu keskin kurallara rağmen toplumsal barışa hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

²⁷ **YURDAKÖK Rabia**, "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları", Anka e-Tarih Dergisi'nde 01.04.2021 tarihinde yayınlanmıştır, Erişim Adresi: <https://ankataarihdergisi.com/2021/03/31/osmanli-devletinde-para-vakiflari/>, s. 3.

²⁸ **GÜRSOY Çiğdem**, "İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1591-1883)", Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, Y. 2021, S. LVII, s. 175.

²⁹ **ALKIŞ Alpaslan**, "İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri", Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 2010, C. 2, S. 3, s. 121.

³⁰ **BULUT Mehmet, KORKUT Cem**, "Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri", İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, Y. 2016, S.1, s. 56.

³¹ **ÖZSARAC Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 87.

2. Para Vakıflarının Tarihi Gelişimi

Osmanlı Devleti'nden önce para vakıflarının varlığı henüz tespit edilmemiştir. Osmanlı'da ise para vakıflarının ilk örneklerine 15. yüzyılda rastlanmaktadır.³² Osmanlı döneminde tespit edilen ilk para vakfı “1423 tarihinde Edirne’de Kilise-Câmii Mahallesi’nde kurulan Hacı Muslihuddin (Semmân) bin Halil Vakfı”dır.

Bir diğer bilinen örnek ise Fatih Sultan Mehmet’in Yeniçeri Ocağı’nın et ihtiyacını karşılamak maksadıyla para bağışlayarak kurmuş olduğu para vakfidir.³³ Bu tarihten itibaren tüm Osmanlı coğrafyasında para vakıfları kurulmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı dönemi İslam hukukçularının para vakıfları hakkındaki fetvaları nedeniyle sayıları yeterli seviyeye henüz ulaşamamıştır.

Para vakfı ile ilgili önemli bir adım da Kanuni’nin kendisinden önce İmparatorluğun başkenti olan İstanbul’daki kasaplara sermaye vermek için kurduğu para vakfidir. Bu vakıf hem sermayesi, hem de amacı itibariyle dönemindeki diğer para vakıflarından ayrılmaktadır.³⁴

İstanbul kasaplarının sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için padişahların kurduğu bir diğer vakıf da III. Murat’ın döneminde 1592 yılında 40.000 filori ile (1 filori yaklaşık 60 akça) kurulan para vakfidir.³⁵ Osmanlı padişahlarının kurmuş oldukları büyük bütçeli para vakıflarını askeri anlamda kritik olan malzemeyi tedarik edecek esnafın finans ihtiyacına tahsis etmeleri, dönemin askeri ihtiyaçlarına bakışlarını yansıtmaları nedeniyle ayrıca önemlidir. Bir araştırmaya göre; 1456-1551 tarihleri arasında sadece İstanbul’da 1161 tane para vakfı kurulmuştur.³⁶

Para vakıflarının sayısı Kanuni döneminde oldukça artmıştır. Bu artış II. Viyana Kuşatması’na kadar devam etmiş, daha sonra düşmeye başlamıştır. Bir müddet sonra para

³² **GÜLER Ümit**, “Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2018, C. 18 S. 2, s. 872.

³³ **GÜRİSOY Çiğdem**, Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911), Çiğdem GÜRİSOY, BELLETEN Y. 2017, C. LXXXI, s. 162.

³⁴ **ŞENYURT Ali**, “Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)” Sosyologca Dergisi Y. 2010 S. 10, s. 85.

³⁵ **ATAR Abdulkadir**, Osmanlı’da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası, Y. 2016, s. 154.

³⁶ **GÜRİSOY Çiğdem**, Şeyhü’l-İslâm Ömer Hüsameddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıfları, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayın No: 4, İstanbul 2011, s. 17.

vakıflarının sayısı yine artmaya başlasa da, 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus savaşının mali etkileri nedeniyle tekrar düşüşe geçmiştir.³⁷

Ancak asıl üzerinde durulması gereken Osmanlı’da para vakıflarının yaygınlaşmasına neden olan etkenlerdir. Bu konuda ilk olarak para vakıflarının İslam dinine uygun olup olmadığının İslam hukukçuları tarafından nasıl değerlendirildiğine bakılmalıdır. Konu, döneminde hararetli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar aşağıda incelenecek olmakla beraber, üzerinde durulması gereken ilk ve en önemli husus, tartışmaların dönemin üst seviyedeki bilim insanları tarafından gayet seviyeli ve titiz bir şekilde yapıldığıdır.³⁸

Para vakıflarıyla ilgili tartışmaların temeli, para vakıflarından elde edilen gelirin faiz veya riba niteliğinde olup olmadığıdır.³⁹ Söz konusu tartışma döneminin en büyük İslam hukukçularını karşı karşıya getirmiştir. Bunlardan en etkili olanlar, İbn Kemal (Kemalpaşazade), Ebussuud Efendi, Çivizade, Birgivi ve son olarak da Sofyalı Bali Efendi’dir.

Para vakıflarını destekleyen ve caiz olduklarını belirten görüşün en güçlü temsilcisi Kanuni döneminin şeyhülislamı Ebussuud Efendi olmuştur. Bu görüşün karşısında duranlar ise Şeyhülislam Çivizade ve İmam Birgivi olmuştur. Para vakıfları Ebussuud Efendi döneminde artış oranı olarak tarihinin zirvesini görmüştür.⁴⁰

Tartışmalarda tarafların tezleri genel olarak şöyledir:

Öncelikle İbn Kemal para vakıflarından elde edilen gelirin faiz olmadığını ve para vakıflarının caiz olduğunu savunan bir risale kaleme almıştır. Daha sonra Ebussuud Efendi, İbn Kemal’i destekleyen bir risale yazmıştır. Çivizade ise bu bilim insanlarının fikirlerinin tam zıddında bir risale yazmış ve para vakıflarının caiz olmadığını savunmuştur. Daha sonra da İmam Birgivi, tartışmaya müdahil olup Ebussuud’a karşılık bir risale kaleme almıştır. Bu tartışmaları Çivizade ilk aşamada kazanıp para vakıflarını yasaklatmıştır. Ancak daha sonra Sofyalı Bali Efendi, idari mercilere ve nüfuz sahiplerine

³⁷ **GÜRSOY Çiğdem**, Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911), Çiğdem GÜRSOY, BELLETEN Y. 2017, C. LXXXI, s. 162.

³⁸ **DUMLU Emrah**, XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuud, "İbn Kemal - Çivizade, Birgivi), LTED, Erzurum Y. 2015, C.2, S. 44, s. 312.

³⁹ **ÇINAR Hüseyin**, Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullandırılmasında Aranan Şartlar, Adam Akademi, Y. 2017, C.7, S. 2, s. 152.

⁴⁰ **TÜRKOĞLU İrfan**, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C.18, S.2, s. 191.

mektuplar yazarak para vakıflarının caiz olduğunu, sosyal etkilerinin olduğunu, eğer yasaklanırsa toplumda doğacak olumsuz sonuçları anlatmıştır.⁴¹

Hukukçular, para vakfı tartışmalarında vakıf gelirlerinin faiz olup olmadığı dışında iki konu üzerinde daha tartışmalarını sürdürmüşlerdir. Bunlar da para vakfının da ebedi olup olmadığı ve para vakfının kurulma, yani tescil anının ne zaman olduğudur.⁴² Görüldüğü gibi tartışma, döneminin hukukçularının zengin bakış açıları hakkında çok değerli bilgileri barındırmaktadır. Bu nedenle para vakıfları, toplumsal yapıyla bütünleşmeden önce döneminin entelektüelleri tarafından ince elenip sık dokunmuştur.

Bu tartışmalarda Ebussuud, para vakıflarının caiz olduğu fetvasını sıkı şekil şartlarına bağlamak koşuluyla toplumun ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verebilmek amacıyla örf ve teamül ilkeleriyle temellendirmiştir. Çivizade ise, para vakıflarının gelirlerinin faiz niteliğinde olduğunu savunmuş ve bu görüşünü Kanuni'ye kabul ettirmiştir. Bu olay üzerine para vakıfları 1548 yılına kadar yasaklanmıştır.⁴³ Ancak Osmanlı toplumunda para vakıfları uygulaması Ebussuud Efendi'nin fetvası doğrultusunda gelişimini sürdürmüştür. Bir süre sonra da yasak sona ermiş ve para vakıfları toplumsal ihtiyaca yönelik serbest ekonomi modeli olmuştur.

Konu ile ilgili tartışmalara ve tartışmaların sonunda elde edilen hükümlere bakıldığında idarecilerin ve ulemanın hukuka yaklaşımları da öğrenilmektedir. Bununla birlikte örfi hukukun Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalarının ne kadar etkili olduğu da elde edilen bir diğer önemli bulgudur. Tartışma sahipleri uygulamak istedikleri örfi hukukun İslam hukukuna yatkınlığını da kanıtlamak istercesine değerli bir bilimsel tartışmaya neden olmuşlardır.⁴⁴

18. yüzyılda para vakıflarının sayısının azaldığı ancak vakfedilen sermayelerinin önemli sayılabilecek ölçüde arttığı tespit edilmiştir. Buna rağmen 17. yüzyılda bu miktar 3 kat daha fazladır. Bunun nedeni ise 18. yüzyılda devletin içinde bulunduğu savaş koşullarının ekonomiye etkisidir. Para vakıflarının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu

⁴¹ **DUMLU Emrah**, XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, "İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi), LTED, Erzurum Y. 2015, C.2, S. 44, s. 312.

⁴² **DUMLU Emrah**, a.g.m., s. 333.

⁴³ **ATAR Abdulkadir**, "Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Y. 2019, S. 52, s. 96.

⁴⁴ **OSMANAĞAOĞLU Cihan**, "Osmanlı Devletinin Klasik Döneminde Para Vakıflarının Hukuki Yönü", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2010, S. 2, s. 288.

dönemlere göre geçirdiği evreler aşağıda incelendiğinde, aslında devletin ekonomik durumu görülmektedir.⁴⁵

Tablo 1. XV ve XVII. Yüzyıllarda Vakfedilmiş Paralar Konusunda Bir Karşılaştırma⁴⁶

Zaman Yıl	Yer	İncelenmiş Vakıfların		Vakfedilmiş Nakit Paraların Akçe Toplamı
		Toplam Adedi	İçindeki Nakit Para Vakfının Adedi	
1456-1548	İstanbul	1517	1161	22.770.341
1561	Bursa	-	159	3.349.046
1585-1683	Türkiye Geneli	313	71	74.092.563
1700-1800	Türkiye Geneli	330	97	42.120.220

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; para vakıflarının ilk kuruluşlarıyla birlikte İstanbul'da önemli bir sayıya ulaştıkları görülmektedir. Hatta bu tarihlerde İstanbul'daki para vakıflarının diğer tüm vakıfların yaklaşık %60'ına karşılık geldiği söylenebilir.

Yine tabloya göre anılan yıllarda Bursa şehri de, para vakıflarının sayı ve sermaye olarak yoğun olduğu bir bölgedir. Diğer taraftan Türkiye geneline yayılmış olduğu görülen para vakıflarının diğer vakıfların yaklaşık %30'una karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Tablodan çıkarılacak bir başka sonuç ise 17. yüzyılda para vakıflarının sayısı 18. yüzyıla göre daha azdır. Ancak para vakıflarının sayısı 18. yüzyılda artmasına rağmen sahip oldukları para miktarı 18. yüzyılda bir önceki yüzyıla göre neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Bunun sebebinin 18. yüzyılın İmparatorluk için uzun süren savaş yılları olduğu ileri sürülebilir.

Son olarak tablodan İstanbul'daki para vakıflarının sayısının, tüm Türkiye'deki para vakıflarının sayı ve sermaye miktarının çok üzerinde olduğunu söylemek de önem arz etmektedir. Görüldüğü gibi İstanbul, para vakıflarının oluşturulma imkanları için çok müsaittir. Bunda şehrin yoğun ticaret hayatının etkisi olduğu söyleyebilir.

Para vakıflarıyla ilgili ilginç bir durum da, Anadolu ve Rumeli'de bol miktarda bulunmalarına karşı Arap eyaletlerinde tespit edilmemeleridir.⁴⁷ Bunun nedenlerinden

⁴⁵ GÜRSOY Çiğdem, Şeyhü'l-İslâm Ömer Hüsameddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıfları, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayın No: 4, İstanbul 2011, s. 18.

⁴⁶ GÜRSOY Çiğdem, a.g.e., s. 18.

⁴⁷ ŞENYURT Ali, "Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)" Sosyologca Dergisi Y. 2010 S. 10, s. 87.

birinin para vakıflarından elde edilen gelirlerin caiz olup olmadıkları konusundaki İslam hukukçuları arasındaki tartışma olduğu söylenebilir. 19. yüzyıla gelindiğinde İstanbul’da kurulan tüm vakıfların neredeyse %60’ının para vakfı olduğu görülmektedir.

Tanzimat Fermanı’ndan önceki dört yılda para vakıflarının kurulmasında gözle görülür bir azalma vardır. Ancak 1838’de imzalanan Balta Limanı Anlaşması’nın imzalanması ile serbest ticaretin artması sonucunda durum tersine dönmüştür. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden sonra ülke genelinde oluşan ekonomideki olumlu havanın bunda etkisi bulunmaktadır. Para vakıflarının artmasıyla bu dönem 1800’lü yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar büyüyen Dünya, Avrupa ve Osmanlı ekonomisi şiddetli rekabet ortamı nedeniyle oluşacak ekonomik krizden yavaş yavaş etkilenmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da para vakıflarının kurulmasında keskin bir azalma görülmüştür.⁴⁸

Para vakıfları, ademi merkeziyetçi devlet yapısına uygun oldukları için Tanzimat ile birlikte merkeziyetçi ve modernist politikalar izlenmesi para vakıflarının aleyhine olmuştur.⁴⁹ Çünkü para vakıfları güvene dayalı ve kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Bu kuruluşların bölgesel hizmet etmek için tasarlanmış oldukları göz önünde bulundurulmalıdır.

Devletin bir çok kurumunda ve kademesinde yozlaşmalar görülmesine rağmen para vakıflarının 20. Yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin son bulduğu tarihe kadar para vakıflarının orta ölçekli ticaret erbabına, esnafa ve kamu görevlilerine finans sağlamaları devam etmiştir.⁵⁰

Para vakıfları zamanın ihtiyaçlarına göre değişmiş ve farklılaşmışlardır. 19. yüzyılda “Avarız Vakıfları” , “ Esnaf Sandıkları” , “ Eytam Sandıkları” , “ Memleket Sandıkları” olarak anılan finans kuruluşlarının kökeni ve sermayesi para vakıflarına

⁴⁸ **GÜRSOY Çiğdem**, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, Çiğdem GÜRSOY, BELLETEN Y. 2017, C. LXXXI, s. 168.

⁴⁹ **AKKUŞ Yakup**, “Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı?”, İnsan&İnsan Dergisi, S. 19, 2019, s. 25.

⁵⁰ **YURDAKÖK Rabia**, “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, Anka e-Tarih Dergisi’nde 01.04.2021 tarihinde yayınlanmıştır, Erişim Adresi: <https://ankataarihdergisi.com/2021/03/31/osmanli-devletinde-para-vakiflari/>, s. 7.

dayanmaktadır. Bu kuruluşlardan bazılarının zamanla modern bankalara dönüşmesiyle para vakıflarının günümüz faizsiz finans kuruluşlarının temeli olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹

4. Para Vakıflarının İşleyişi

Para vakıflarının işleyişi konusunu iki bölümde incelenebilir. Bu doğrultuda Birinci bölümde para vakıflarının kuruluş süreci, ikinci bölümde ise para vakıflarının işletilmesi konusu ele alınacaktır.

4.1. Para Vakıflarının Kuruluşu

Para vakfı kurmanın genel olarak iki yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vasiyetname yoluyla para vakfı kurulmasıdır. Bu yöntemde para vakfı kurmak isteyen, vasiyetnamesinde kurmak istediği para vakfının amacını ve vakfın işletilmesi ile ilgili hususları vasiyetnamesinde belirtirdi. Kişi, mirasının en fazla üçte birini vakfedebilirdi. Bunun sebebi kişinin mirasçılarının haklarının da korunmak istenmesiydi. Bu yöntemde kişi öldükten sonra müteveli, vakfedilen malları teslim alır ve vakfın kuruluş işlemlerini tamamlardı. Diğer yöntem ise kişinin kurmak istediği vakfı bizzat kendisinin tescil etmesiydi. Bu yöntemde kişi vakfın amacını, vakfedilen mal miktarını, vakfın işletilme şeklini ve müteveli isminin yazılı olduğu vakfiyeyi hazırlar ve kadının huzuruna çıkardı. Kadının huzurunda vakfiyedeki hususları tekrar eder ve müteveli de, bu beyanları onaylardı. Mütevellinin onayını alan kadı konuşulanları tekrar eder ve tarafların da rızasını tekrarlamalarıyla vakfın kuruluşunu gerçekleştirirdi.⁵²

Para vakıfları, kuruluş işlemlerinden sonra da kadının denetimine tabiydiler. Kadı, vakfın yöneticileri olan müteveli heyetini belirli veya belirsiz olarak denetler, incelemeler yapar ve eksiklikler varsa ilgililerden hesap sorar.⁵³

⁵¹ **GÜRİSOY Çiğdem**, Şeyhü'l-İslâm Ömer Hüsameddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıfları, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayın No: 4, İstanbul 2011, s. 22.

⁵² **BULUT Mehmet, KORKUT Cem**, “Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, Y. 2016, S.1, s. 62.

⁵³ **KAYAHAN Cantürk, GÖRKAŞ İrfan, ÖNK Halime**, “Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Y. 2016, s. 75.

Para vakıflarının önemli sayılabilecek özelliklerinden biri de, “kuruş” cinsinden para ile kurulmalarıdır. Genel olarak “kuruş” cinsinden kurulmuşlarsa da, nadiren “mecidi altını” veya “lira” cinsinden de kuruldukları olmuştur.⁵⁴

Para vakıflarının kuruluşu gayrimenkul vakıflarının kuruluşlarına göre daha basittir ve daha az maliyetlidir. Diğer taraftan elde ettikleri gelir miktarına bakıldığında para vakıflarının gayrimenkul vakıflarına göre çok daha fazla gelir elde ettiklerini söylenebilir. Bunun nedeni gayrimenkul vakıflarının sadece kira gelirlerinin olması karşısında para vakıflarının doğrudan ticari işlemler sonucu gelir elde etmeleridir.⁵⁵ Bu sebeplerin fazla finansmanı olanların para vakfı kurmaya yönelmelerinde etkili olduğu düşünülebilir.

4.2. Para Vakıflarının İşleyişi

Osmanlı Devleti’nde kurulan para vakıflarında başvuru gelir elde etme yöntemlerinden biri “murabaha” dır. Daha önce açıklanan bu yöntemde para vakfı, peşin para ile ürün alıp bu ürünü vadeli olarak satardı. Para vakıfları bu yöntemi uygularken ürünün vadeli fiyatını belirlemede serbest değillerdi. Piyasa fiyatları dikkate alınarak en fazla “yıllık %10-15” arası bir kar elde edilebilirdi. Bu oranın üzerine çıkılamazdı; bunun sonucunda da piyasada istikrar sağlanmış olunurdu.⁵⁶

Murabaha yöntemi ile gelir elde etme para vakıfları için son derece önemli olduğundan bu yöntemi bir örnekle açıklanmalıdır: Bu yöntemde borç almak isteyen kişi, 500 lira borç para aldığı kişinin yanındaki kıymetsiz bir eşyayı da, örneğin 50 liraya borç aldığı para ile aynı tarihte ödemek koşuluyla satın alır. Daha sonra bu kıymetsiz eşyayı sahibine iade eder; ancak bu eşyanın bedeli olarak verdiği 50 lirayı hiçbir zaman geri istemez. Borç alan kişinin an itibarıyla 550 TL borcu oluşur.⁵⁷ Görüldüğü gibi dönemin insanları İslam dinindeki katı faiz yasağının etrafından dolaşmak için farklı yöntemlere başvurmuşlardır.

⁵⁴ **KAYAHAN Cantürk, GÖRKAS İrfan**, Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı, MUFAD JOURNAL – Y. 2009, S. 44 s. 216.

⁵⁵ **KORKUT Cem, BULUT Mehmet**, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, Adam Akademi Dergisi, Y. 2017 C. 7, S. 2, s. 175.

⁵⁶ **TÜRKOĞLU İrfan**, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C.18, S.2, s. 191.

⁵⁷ **YURDAKÖK Rabia**, “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, Anka e-Tarih Dergisi’nde 01.04.2021 tarihinde yayınlanmıştır, Erişim Adresi: <https://ankataarihdergisi.com/2021/03/31/osmanli-devletinde-para-vakiflari/>, s. 5.

Para vakıfları genellikle idare sınıfı tarafından kurulurdu. Bazı vakıfların sadrazamlar tarafından kuruldukları da bilinmekteydi. Para vakıflarının çoğu muâmele-i şer'îye ile işletilirlerdi. İslam dininde faizle gelir elde etmek çok açık bir şekilde yasak olduğundan para vakıflarının ilk kez uygulamaya başladığında sert tartışmalar yapılmıştır. Para vakıflarının ilk olarak kurulmaya başladığı dönemlerde işletilme usulleri vakfiyede belirtilirken “muamele-i şer'îye” ile işletileceğine doğrudan yer verilmezdi. Bunun sebebi “muamele-i şer'îye” kelimesinin haram kılınan “faiz” gelirini çağrıştırmasıydı. Bu döneme ait vakıfların vakfiyelerinde “muamele-i şer'îye” yönteminden bahsedilmemesine karşın, vakfın bu yöntemle işletildiği “rehin” ve “kefalet” gibi teminatlar alınmasından anlaşılmıştır.⁵⁸

Görüldüğü gibi para vakıflarında para üzerinden para elde etme değil, eşya üzerinden para elde etme amaçlanmış; bu suretle de İslam dininin emir ve yasaklarına uyulmak istenmiştir.⁵⁹ Bu istemin sembolik olduğu ileri sürülebilir; çünkü her ne kadar ortada bir mal üzerinden para kazanıldığı düşünülse de, sonuçta borç isteyen tarafın faizle para almak istediği ilk andan itibaren açıktır.

Nihayetinde para vakıflarının İslam hukukuna uygun olduğu ve muamele-i şer'îye ile işletilmeleri ulema tarafından uygun bulunmuştur. Bu nedenle bazı sadrazamların kurdukları para vakıflarının vakfiyelerinde doğrudan muâmele-i şer'îye ile işletileceklerinin yazılması da söz konusudur.⁶⁰ Görüldüğü gibi para vakıfları hakkındaki faiz tartışmalarının neticelenmesiyle Osmanlı bürokrasisi de yeni duruma uyum sağlamıştır.

Para vakıflarının hangi usulle işletileceği konusunda seçim yapma hakkı müteveli heyetine bırakılmıştır. Ancak müteveli, bu konuda sınırsız bir yetkiye de sahip değildir. Müteveli, bu konudaki yetkisini günün ekonomik koşullarına uygun olarak kullanmaktaydı.⁶¹ Para vakıflarında gelir elde etme yöntemlerinden en çok kullanılanı

⁵⁸ KAYA Süleyman, DURMUŞ Muhammed Emin, BEKTAŞ, İsmail, AKKAYA Arif, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, Y. 2017, C. 3, S. 3, s. 55.

⁵⁹ BULUT Mehmet, KORKUT Cem, “Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, Y. 2016, S.1, s. 64.

⁶⁰ ÖZSARAÇ Yakup, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 54.

⁶¹ ÇINAR Hüseyin, Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranan Şartlar, Adam Akademi, Y. 2017, C.7, S. 2, s. 155.

olan “muamele-i şer’iye” yöntemi, daha sonra da “istiğlal” yöntemidir. Bu iki yöntemin seçilmesinde diğer yöntemlere göre daha kolay ve az riskli olmaları etkili olmuştur.⁶²

En sık tercih edilen bu iki yöntem “muamele-i şer’iye” ve “bey‘ bi’l-istiğlâl” yöntemleri ise kendi içlerinde şöyle bir ayrıma tabidir: Borç verilecek paranın miktarı az ise “muamele-i şer’iye”; fazla ise “bey‘ bi’l-istiğlâl” tercih edilir. Çünkü “bey‘ bi’l-istiğlâl” yönteminde borç veren, borç alan kişinin gayri menkulünü, vermiş olduğu borç parayı geri alana kadar borç alan kişiye kiralar. Yani borç alanın kendi kullanımında olan mülkünden gelir elde eder. Bu nedenle borç verilen para teminat altına da alınmış olur.⁶³

Yukarıda açıklanan “muamele-i şer’iye” yöntemindeki muamele oranına üst sınır konulması ile işlemin geçerliliği ve işlem sonucunda faiz(rıbh) talep edilebilmesinin kadının onayına bağlanması, para vakıflarından borç para almak isteyenlerin aşırı faize maruz kalarak ellerindeki tüm malı kaybetmelerine engel olmuştur. Devletin bu kuralları koyarak mutlak suretle uyulmasını beklemesi taraflar için de hukuki bir güvence niteliğindedir.⁶⁴ Görüldüğü gibi, devlet, piyasayı tamamen para vakıflarının mütevellilerinin insafına bırakmamış ve sosyal istikrarın devam etmesini istemiştir.

Her vakfın işletim usullerinin öngörüldüğü vakfiyesi birbirinden farklı olabilmektedir. Bu durum, kimi zaman borç verme oranlarında, kimi zaman da kurallar ve işletilme usullerinde kendisini gösterir.⁶⁵ Söz konusu farklılığın para vakfının coğrafi konumu, ilişkilerinin ağırlıklı olduğu sosyal çevrenin özellikleri ve vakfın amacı ile doğrudan ilgili olduğunu söylenebilir.

Diğer taraftan para vakıflarının kredi isteyenlere vermiş oldukları para karşılığında alacaklarını nasıl teminat altına aldıkları da bu çalışma açısından önemlidir. Bu sorunun çözümü için ise kredi isteyenlerden rehin alma usulü kullanılmıştır.⁶⁶ Kredi almak isteyen kişinin en azından rehnedilecek bir mal varlığı değerine sahip olmasının da gerekli olduğu, yani para vakıflarından borç alabilmek için belli bir ekonomik seviyenin

⁶² **GÜLER Ümit**, “Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2018, C. 18 S. 2, s. 882.

⁶³ **KAYA Süleyman, DURMUŞ Muhammed Emin, BEKTAŞ, İsmail, AKKAYA Arif**, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, Y. 2017, C. 3, S. 3, s. 54.

⁶⁴ **ŞENYURT Ali**, “Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)” Sosyologca Dergisi Y. 2010 S. 10, s. 87.

⁶⁵ **GÜRİSOY Çiğdem**, “İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1591-1883)”, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, Y. 2021, S. LVII, s. 197.

⁶⁶ **ATAR Abdulkadir**, Osmanlı’da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası, Y. 2016, s. 158.

üstünde olmak gerektiği de anlaşılmaktadır. Bunun dışında borç verilirken kefil aranmasının da şart koşulduğu işlemler bulunmaktadır. Para vakıfları, muhasebeciler tarafından çok sıkı bir şekilde denetlendiklerinden kefilin kişiliği de son derece önemlidir. Hatta fetvalar kullanılarak mütevellinin kefil olması engellenmiş; böylelikle vakfın bilerek zarara uğratılmasının önüne geçilmiştir.⁶⁷

Para vakıflarının kredi finansörü olarak kullanılmasında en önemli ilke, vakıfa ait ana paranın kaybedilmeden bu paradan gelir elde edilmesi ve bu gelirin de vakfın amacına uygun işler için harcanmasıdır.⁶⁸ Dolayısıyla mütevellinin bu temel prensibe uygun hareket edip etmediği de hesap kayıtları denetlendiğinde göz önünde bulundurulacak en önemli kriterdir. Para vakıflarının yüzyıllar boyu devam ettiğine bakılırsa bu konudaki işlerliklerini sağladıkları anlaşılmaktadır.

Birincil kaynaklar incelenerek yapılan çalışmalarda para vakıflarına vakfedilen paranın cinsinin de değiştiği, bu değişikliği inceleyerek dönemin ekonomik gelişmeleri hakkında veriler elde edildiği görülmüştür.⁶⁹ Para vakıflarının muhasebe kayıtları bu açıdan da önemli ve değerlidir.

Vakıfların müteveli heyetlerinin içinde de iç denetlemeyi sağlayan “ nazır “ ünvanlı kişiler bulunmaktadır. “Görüp gözeten “ olarak tanımlanan bu unvan sahipleri vakıf mütevellisini sürekli gözetler ve belirli zamanlarda da denetlerdi. Bu kişilerin yetkileri vakıf parasını tasarruf etmek haricinde vakfın gelir elde etme yöntemlerine göre işletilmesini, elde edilen gelirin vakfiyeye göre kullanılmasını denetlemek ve bu konuda müteveliye tavsiye niteliğinde kararlar bildirmektir.⁷⁰ Heyette yer alan kişilerden birine verilen bu görevin yetkilerinin zayıflığı ve heyetteki yer alan diğer kişilerle sürekli birlikte çalıştıkları için yeterince etkili olmayacağı ileri sürülebilir.

Para vakıflarında karşılaşılan bir diğer unvan ise “cabi” dir. Bu unvana daha çok büyük para vakıflarında rastlanmaktadır. Para tahsilatının nispeten daha yoğun ve karmaşık olduğu bu vakıflarda “cabi” unvanlı görevliler ve kadı birlikte borç verilen

⁶⁷ **KORKUT Cem, BULUT Mehmet**, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, Adam Akademi Dergisi, Y. 2017 C. 7, S. 2, s. 173.

⁶⁸ **KAYAHAN Cantürk, GÖRKAŞ İrfan, ÖNK Halime**, “Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Y. 2016, s. 75.

⁶⁹ **GÜRSOY Çiğdem**, “İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1591-1883)”, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, Y. 2021, S. LVII, s. 198.

⁷⁰ **KAYAHAN Cantürk, GÖRKAŞ İrfan**, “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, MUFAD JOURNAL – Y. 2009, S. 44 s. 216.

paranın veya bu paradan elde edilen gelirin tahsilatını yapmışlardır. Bunların yanında “katipler” olarak adlandırılan bir grup daha vardır ki; onlar da kayıtlarının aslına uygun ve düzenli bir şekilde tutulmasından sorumludurlar.⁷¹ Görüldüğü gibi mütevellî adı altında yönetimi doğrudan yapan bir organın yanında, vakfın işletilmesi için başka sorumlular da vardır.

Para vakıfları ile ilgili düzenlemelere bakıldığında ilk dönemlerde sadece muamele usulü ve önceden belirlenmiş kar oranlarının üstüne çıkılmaması yönünde ilkelerin belirlendiği ve arandığı görülmektedir. Bu durum git gide değişmiş ve yeni ilkelerin eklenmesiyle farklılaşmıştır. Para vakıflarının işletilmesinde 18. yüzyıl sonrasında yukarıda belirtilen ilkelerin yanında faiz oranının üst sınırının da tespit edildiği, faizin miktarının esas parayı aşmamasının ve “bileşik faiz” uygulamasının da yasaklandığını görülmektedir.⁷² Bu durumun en temel sebebinin dönemin kendine has sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermek istenmesi olduğu kabul edilebilir.

Para vakıflarının tanımı, tarihçesi, hukuki statüsü, kuruluşu ve işletilmesini ortaya koyan bu bölüm, aslında Türk banka hukukunda modern bankacılığın ortaya çıkışından önceki toplumsal ve ekonomik ihtiyaçların neden ve sonuçlarının değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir.

D. SARRAF UYGULAMASI

İslamiyet öncesi Arap yarımadası ve Asya’nın batısında görülen sarraflık, İslamiyet’le birlikte ilk zamanlardan itibaren hep var olmuştur. Bu dönemde zaman zaman sayıları azaltılmış olsa da etkisini yitirmeden devamlılık arz ettiğini söylenebilir. Abbasiler döneminde yaygınlaşan ve değeri artan sarraflık Osmanlı Devleti döneminde etkinliğini artırmıştır.⁷³ Meslek olarak bu kadar köklü olması sonucu toplumun sosyo-ekonomik yapısına iyice yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti’nde para vakıflarından modern bankacılığa uzanan finansman elde etme sürecini incelerken sarraflık uygulamasını da göz önünde bulundurmak

⁷¹ **ÖZSARAÇ Yakup**, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 54.

⁷² **ATAR Abdulkadir**, “Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Y. 2019, S. 52, s. 97.

⁷³ **KOYUNCU Nuran**, Osmanlı Hukuku’nda İltizam Sözleşmeleri Ve Sarraflar (Kefillikten Bankacılığa Uzanan Süreç), Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 66.

önemlidir. Bu nedenle sarraflık uygulamasının tanımı, tarihçesi ve uygulanmasına kısaca değinilecektir.

Sarf kelimesinden türeyen ve sözlükte “mesleği kağıt veya madeni paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse” olarak tanımlanan sarraf kelimesi, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise sarraflık, birden fazla para biriminin ekonomide kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu para birimlerinin birbiri arasındaki değer farkından kar elde eden ve bu işi meslek haline getirenlere sarraf denilmiştir.⁷⁴

Sarraflık, sadece farklı para birimlerini değiştirirken aradaki farktan para kazanmak olarak tanımlanamaz. Bunun yanında farklı bölgeler arasındaki iş ortaklarıyla haberleşme, yine farklı bölgeler arasında havale yapmak, finans yönünden zengin özel veya tüzel kişilerin para hesaplarını yönetmek, bu kişilere finans sağlamak; para ve iktidar bakımından güçlü kişilere iltizam sözleşmesi yapmak istediklerinde kredi sağlamaktır.⁷⁵

Osmanlı Devleti bu kadar önemli işlerliği olan sarraflık kurumunu tamamen etkisiz hale getirememekle birlikte ekonomiye olan etkilerini azaltmak için birçok defa tedbirler almaya kalkmıştır. Ancak sarrafların etnik kökeni, ulusal ve uluslararası bağlantıları, devletin içinden olan bazı gruplar tarafından desteklenmeleri nedeniyle sayıları zaman zaman azaltılmışsa da sonradan tekrar artırılmak zorunda kalmıştır.⁷⁶ Devletin bu istikrarsız tavrı nedeniyle kurumun daha cazip bir hale geldiği söylenebilir.

Osmanlı’nın ilk dönemlerinde sarrafların büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Zamanla Yahudilerin azaldığı Ermeni cemaatinden kişilerin ise sayısının arttığı bilinmektedir. Sarrafların çoğu, ya İstanbul’da ya da Anadolu’nun ticari hayatı yoğun olan merkezlerinde bulunmuştur.⁷⁷ Bu durumun oluşmasında İslam dininin yasaklarının olduğunu düşünmekteyiz.

Osmanlı Devleti’nin önemli aktörlerinden olan sarraflık, işlevselliklerini kullanmayı bilen esnek ve değişime uyum sağlayan bir kurumdu. Sarrafların önemli

⁷⁴ KOYUNCU Nuran, a.g.e., s. 66.

⁷⁵ YAYCIOĞLU Ali, Perdenin Arkasındakiler, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme, Journal Of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları Y. 2019, S. 51 Festschrift In Honor of Özer Ergenç, Part I, s. 5.

⁷⁶ ÖZTEL Muharrem, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönem Para Piyasalarında İhtikârla Mücadelesi”, S.129-141, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, Y. 2019, C. 6, S. 14, s. 136.

⁷⁷ EKEN Galip, “Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C. XVII, S. 1, s. 54.

bölümü Anadolu'dan İstanbul'a gelen Ermeni cemaatine mensup kişilerden oluşuyordu. Buna rağmen imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a hızla uyum sağlıyorlar ve çabucak zenginleşiyorlardı. Diğer taraftan başta darphane olmak üzere devlet kademelerinde de yükseliyorlardı. O dönemlerde İstanbul'da son derece refah bir hayat yaşadıklarını söylenebılır.⁷⁸

Osmanlı cemiyet hayatındaki bu seçkinlerin en önde gelenlerine “amira” unvan verilmekteydi. Bu kişiler güç ve para sahibi, Dünya ticaretiyle yakın ilgisi ve bağlantıları olan oligark bir gruptur.⁷⁹ Bu grubun gitgide güçlenip ülkenin ekonomik yapısını tamamen kontrol etmelerinin en önemli nedeninin bu bağlantılar olduğu akla gelmektedir.

Sarraflar bu denli güçlü olmalarına rağmen devletin gücünü de önemli ölçüde hissetmektedirler. Bunun en temel sebebi sarrafların iş tanımlarının ve uyacakları kuralların nizamnamelerle belirlenmiş olmalarıdır.⁸⁰

Bu nizamnameler gereği sarraflık zamanla farklı yasaklara tabi tutulmuştur. Elleriindeki paraları(altın, gümüş, vb.) darphaneye getirmeye zorlamak, günlük işlem sınırı koymak ve paranın değerini değiştirmeyi yasaklama bunlardan bazılarıdır.⁸¹ Bu tedbirler devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşullara göre farklılık göstermiştir.

Sarraflık ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz uygulamaları detaylandırmak gerekmektedir. Sarraflığın Osmanlı Devleti'nde uygulamada yarattığı en güçlü etki iltizam sözleşmeleridir. Sarraflar bu sözleşmelere kredi(finans) sağlayarak veya ellerindeki nakit parayı kullanarak sözleşmenin bizzat tarafı olmak suretiyle etki etmişlerdir.⁸² Osmanlı vergi sisteminin dolayısıyla devlet gelirlerinin temel kaynağı olan iltizam usulünün sarraflara verilmesi, hem sarraflığın devlet nazarındaki konumu açısından, hem de devletin ekonomik yapısının tahlili açısından son derece önemlidir.

⁷⁸ **BERBER BABALIK Banu**, Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler ve Bir Ermeni Ailesi Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2015, s. 51.

⁷⁹ **YAYCIOĞLU Ali**, Perdenin Arkasındakiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme, Journal Of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları Y. 2019, S. 51 Festschrift In Honor of Özer Ergenç, Part I, s. 6.

⁸⁰ **EKEN Galip**, “Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C. XVII, S. 1, s. 55.

⁸¹ **KOYUNCU Nuran**, Osmanlı Hukuku'nda İltizam Sözleşmeleri Ve Sarraflar (Kefillikten Bankacılığa Uzanan Süreç), Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 68.

⁸² **KOYUNCU Nuran**, a.g.e., s. 88.

Malikane sözleşmesi ise devletin belirli süre işletilmesi için mültezimlere kiraladığı gayrimenkullerin “kaydi hayat” şartıyla aranan niteliklere sahip olan kişilere verilmesiydi.⁸³ Malikane sözleşmelerinin artmasıyla malikane sahibi olmak isteyenlere sarraf kefil şartının getirilmesi de, sarraflığı devlet içinde ve ticaret hayatında bambaşka bir noktaya getirmiştir. Bu sayede sarraflar, hem ileri gelen Müslüman seçkinlerle iş ortaklıkları kuruyor, onların sermayesini dahi yürütmeye varan ilişkiler geliştirmelerine sebep oluyordu; hem de seçkin Müslümanların ellerinde bulunan bürokratik güçlerden faydalanmalarını sağlıyordu.⁸⁴ Sarraflar, bu konumlarını kullanarak güçlerini her geçen gün artırmış ve ekonomik istikrarsızlığın devam etmesine çanak tutmuşlardır.

Sarrafların mültezimlere kefil olmaları, kendileri açısından her zaman olumlu sonuçlar da vermemiştir. Özellikle ürünün kıt olduğu dönemlerde borçlarını ödeyemeyen mültezimler kendilerine kefil olan sarrafların ekonomik olarak zorlanmalarına sebebiyet vermişlerdir. Sarraflarla mültezimler arasında kefilin sorumluluğu nedeniyle meydana gelmiş olan uyuşmazlıklar tarlalarda çalışarak geçimini sağlayan köylüleri de etkilemiş; sorunun çözülebilmesi için halkın ileri gelenlerinin idari yöneticilere başvurarak uyuşmazlıkların çözülmesi de olmuştur.⁸⁵ Sarrafların kefalet sözleşmeleri nedeniyle ekonomik durumlarının bozulmasının önüne geçebilmek için yeni düzenlemeler yapıldığı da görülmektedir.

⁸³ **KOYUNCU Nuran**, “Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefaleti”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Y. 2016, S. 5, s. 362.

⁸⁴ **YAYCIOĞLU Ali**, “Perdenin Arkasındakiler, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme”, Journal Of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları Y. 2019, S. 51 Festschrift In Honor of Özer Ergenç, Part I, s. 11.

⁸⁵ **EKEN Galip**, Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C. XVII, S. 1, s. 58.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE BANKA HUKUKUNUN GELİŞİMİ

Klasik dönem Osmanlı uygulamasında; İslam hukuku ve örfi hukuk sınırları içerisinde kalan finans sağlama yöntemleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yerini yeni yapılan kanuni düzenlemeler ışığında kurulan modern finans sistemlerine bırakmaya başlamıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemdeki gelişmeler Tanzimat Dönemi başlığı altında incelenecektir.

I. TANZİMAT FERMANI'NIN İLANI VE İLK BANKALARIN KURULUŞU

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın başlarından itibaren ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan aşılması zor sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu alanlardaki sıkıntılar ülkenin genel siyasetine de etki etmiş ve toprak bütünlüğü korunamaz hale gelmiştir. Devletin içine düştüğü bu durum İngiltere ile 1838 yılında imzalanan “Balta Limanı” ticaret anlaşması ile bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Çünkü bu anlaşma devlet ekonomisini geçmişte hiç görülmemiş şekilde dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılığın yanı sıra ülkede yabancı sermayenin güvenliğinin sağlanması için “Tanzimat Fermanı”nın ilanı da gerekli kılınmıştır. Hukuki anlamda Osmanlı Devleti'ni çok farklı bir noktaya taşıyacak olan bu ferman 1839 yılında ilan edilmiştir.⁸⁶

Tanzimat dönemi, merkezi ve taşra idari teşkilatının yeniden organize olması, eşitlik ilkesinin gerçekleşmesine yönelik hukukun bir çok alanında organize olması belirli ve öngörülebilir yasal düzenlemelerin yapılmaya başlanması ve toplumun eğitim düzeyinin yükseltilmesine çalışılması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının en önemli kilometre taşlarından biridir.⁸⁷

Tanzimat öncesi dönemde bankacılık kurumuna rastlanmama hukuki nedenler olduğu kadar, toplumsal nedenler de etkilidir. Zira askeri ve idari açıdan en prestijli

⁸⁶ **ÇAKIR Coşkun**, 19. YÜZYILDA Osmanlı Ticareti ve Nizamnameleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 1; Ayrıca bkz. **ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 220-225.

⁸⁷ **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 4.

konum olan kamu görevlisi statüsü, Osmanlı toplumunda Müslümanlar tarafından tercih edilmekteydi. Dolayısıyla banka müessesesinin ticari alandaki rolüne daha yakın olan “sarraflık” veya “faizcilik” gibi uğraşlar ise askerlikten zaten muaf tutulmuş olan Gayrimüslimlere bırakılmıştı.⁸⁸

Diğer taraftan bankacılık faaliyetinin temel işlevi “atıl durumdaki fonların faal hale dönüştürülmesine aracılık etmek” olarak tanımlanabilir. Yukarıda bahsettiğimiz banka kurumunun gelişmemesinin nedenini toplumun kültürel yapısı ve dini referanslarına bağlayan görüşe ilave olarak Osmanlı'nın Sanayi Devrimi'ni başlatan veya bu sürece katılan kapitalist devletlerden olmaması bunun yerine Sanayi Devrimi'ne maruz kalan konumda olmasıdır. Sanayi Devrimi ile başlayan süreç; kapitalist devletlere, elinde sermaye birikimi olanların bu birikime ihtiyaç duyan girişimcilere finans kaynağı olmalarını ve bu sistemin işleyişi için gerekli olan modern bir banka kurumunu ve buna uygun bir hukuksal mevzuatı yaratmalarını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Sanayi Devrimi'nin üretime olan katkısından ve bunun sonuçlarından faydalanmak bir yana devrimin hedefi olması nedeniyle zaten banka kurumunun gelişmesi mümkün değildir.⁸⁹ Diğer bir deyişle Osmanlı ekonomisi banka kurumuna ihtiyaç duyacak gelişmişlikte değildir.

Osmanlı sermaye sahiplerinin büyük kesiminde kapalı aile ekonomisi hakimdi. Yani ülkeler arası ticari ilişkilerde yer almayan, uluslararası ekonomide kendisine yer edinmek için uğraşmayan bir ekonomi modeli vardı. Bu modelin Tanzimat döneminin süratle değişen ve büyüyen yeni dünya ekonomisine yetmesi zaten beklenemezdi. Devlet, uzun süren savaşlara rağmen tasarruf tedbirlerine başvurmamış aksine lüks sayılabilecek harcamalarını artırmıştı. Bu durum paraya olan ihtiyacın daha da artmasına ve dış borcun da büyümesine yol açmıştı. Batılı devletler benzeri sorunları bankalar aracılığıyla çözmüş kendilerini yenilemeye başlamışlardı.⁹⁰ Bu aşamada Osmanlı Devleti'nin güçlü bir bankaya ihtiyacının olduğu kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Avrupalı bankerler ile Osmanlı tebaası olan gayrimüslim bankerler, bu döneme kadar bireysel girişimleri sayesinde icra ettikleri kredi sağlama faaliyetini bu dönemden

⁸⁸ **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 55.

⁸⁹ **YILDIRIM Oğuz**, Türk Bankacılık Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017, s. 26.

⁹⁰ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 2.

itibaren kurumsal hale getirmeye koyulmuşlardır. Bu yeni dönemde iktisadi hayatımıza giren bankaların kuruluş amaçları ile Avrupa'daki örneklerin kuruluş amaçları farklı olsa da, işlerlikleri temelde çok benzerdir.⁹¹

Aradaki en temel fark, Avrupa'daki bankaların sömürgecilik ve uluslararası ticaretten elde edilen servetin diğer kesimlere kredi olarak aktarılması amacıdır. kurulması karşısında, Osmanlı Devleti'nde devletin borçlanma ihtiyacını karşılamak için kurulmasıdır. Osmanlı döneminde, Türk bankacılığının üç aşaması olduğu kabul edilir. Bunlar sırayla “borçlanma bankacılığı” , “yabancı sermayeyi destekleyen bankacılık” , “ulusal bankacılık” aşamalarıdır. Türk bankacılığının bu aşamalarının sosyal ve hukuki sebepler ve sonuçlar barındırdığını söylenebilir.⁹²

II. BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ İLK HUKUKİ DÜZENLEMELER

Tanzimatın ilanından ilk anayasanın yapıldığı tarihe kadar olan dönemde Osmanlı mevzuatında daha önceden hiç olmayan argümanlar girmeye ve uygulanmaya başlamıştır. Bunların en önemlileri de kuşkusuz ticari ilişkileri düzenlemek için iktibas edilen kanunlardır. Bu kanunlar, bunlara paralel olarak çıkartılan fermanlar ve bunlara dayanılarak kurulan finans kurumları incelenerek, banka hukukunun oluşumunun hukuki alt yapısı ortaya konacaktır.

A. Galata Bankerleri İle Yapılan Kur Sabitleme Anlaşmaları

Osmanlı Devleti maliyesi 19. Yüzyıl'dan itibaren uzun süren savaşlar ve yaşanan toprak kayıtları, kapitülasyon anlaşmaları gibi nedenlerle gitgide bozulmaya başlamıştı. Bu etmenler en başta devletin gelirlerinin azalmasına giderlerinin artmasına neden olmuştu. Vergilerin artırılarak devlete gelir sağlanabilmesi için malikane yöntemi gibi usuller denenmişse de; ilerleyen dönemlerde bu yöntemler de yetersiz kalmıştı. Bu gelişmeler devleti, çareyi iç ve dış borçlanmada aramak zorunda bırakmıştı. Dış borçlanma için Avrupalı sermayedarlar, iç borçlanma için de Galata Bankerleri'ne

⁹¹ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 26.

⁹² **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 3.

başvurulmuştu. Galata Bankerleri aynı zamanda dış borçlanma için de aracılık yapıyorlardı.⁹³

Adlarını yaşadıkları bölgeden alan Galata bankerleri, sermayedar bir grup olarak devlete finans sağlama faaliyetleri ile bankacılık kurumunun temellerini atmışlardır. Osmanlı toplumunun uzun yıllar önemli bir parçası olmuş olan “Levantenler”den oluşan Galata bankerleri, başlarda paranın değiştirilmesi işlevine yardımcı olmuşlar; 19. Yüzyıl'a gelindiğinde başta finansman sağlama işlevi olmak üzere devletin mali ve ekonomik kaynak aracı haline gelmişlerdir. Hatta ilk banka, Galata Bankerleri tarafından kurulmuştur.⁹⁴

Başlarda tefecilik faaliyeti yürütürlerken ilerleyen dönemlerde dış sermayenin getirilmesinde üstlendikleri aracılık rolü nedeniyle komisyon almaya başladılar. Finansman kaynağı bularak ticaret hayatını hareketlendiren Galata bankerleri, yurt dışından ürün getirmek ve ürünlerini dışarıya satmak isteyen tüccarlara da kredi sağlıyorlardı. Osmanlı Devletinin, 1870-1874 arası dönemde Galata bankerlerine olan borcu zirve yapmıştı.⁹⁵

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde çok fazla para çeşidi birden tedavüldeydi. Bu para birimlerinin birbiri arasında anlık kur değişimleri oluyordu. İç piyasadaki para değişiminde kullanılacak kurun belirlenmesi gerektiği gibi uluslararası ödemelerde de farklı bir değişim kuru daha vardı. Bu kur değişimleri halkın elindeki paraya olan güvenini azaltıyordu. Hükümet para değişim kurunu sabitlemek, ekonomiye güven aşlamak için Jacques Alléon ve Emmanuel Baltazzi adında iki Galata bankerleri ile kur sabitleme anlaşmaları yaptı. Jacques Alléon, aynı zamanda “Daphane-i Âmire” nin sarrafiydi; hem iç, hem dış piyasada güven duyulan birisiydi. Hükümet başka bankerlerle de bu konuyu görüştü; ancak kar payı talep etmedikleri için bu iki bankerle çalışmaya karar verdi. Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra kısa bir süre para değişim kuru sabitlendi. Anlaşmanın şartları arasında Daphane'nin yurt dışından altın ve gümüş getirmek zorunda kalması halinde bunu bankerler aracılığı ile yapması ve sabitlenen fiyat dışında alım satımının yapılmaması, Avrupalılara anlaşma süresince banka açma izni verilmemesi,

⁹³ **ÇALIŞKAN Abdulkerim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAKÇI Mehmet**, “19. yy Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Y. 2021, C. 11, S. 2, s. 971.

⁹⁴ **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 37.

⁹⁵ **YILMAZ Ferhat**, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerine Etkisi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2015, s. 22.

ortaya çıkacak olumsuz bir durumda çözüm müdahalesinin değerlendirilmesinde bankerlerin de hazır olması gerektiği ile ilgili düzenlemeler de vardı. Ancak bütün bu tedbirlere rağmen, kalıcı bir çözüm bulunamadı.⁹⁶

Galata bankerleri arasında Osmanlı Devleti'nin en çok güvendiği banker, sefaretler sarrafı da olan Alléon iken, en fazla borç alma işlemi yaptığı bankerin Teodor Baltazzi(Baltacı lakaplı) olduğu söylenebilir. Teodor Baltazzi'nin ölümünden sonra dahi, terekesinden Osmanlı Devleti'nce borç alınmaya devam edilmiştir.⁹⁷ Bu iki bankerle yapılan anlaşmalar ilk bankanın kurulmasından sonra da devam etti. Hükümet neredeyse her paraya ihtiyaç duyduğunda bu iki bankere başvurarak, yeni hukuki düzenlemelerle oluşmuş yeni anlaşmalar yaptı.⁹⁸ Bu anlaşmaların içeriğindeki şartlar, hükümete sağlanan finansın hangi yaptırımlara tabi olarak verildiğini içerdiğinden, banka hukuku alanındaki ilk modern kaynaklar arasında sayılabilir.

B. İstanbul Bankası İmtiyaz Sözleşmesi

Levantenler tarafından kurulan, ancak hükümetten gerekli izinler alınmaması nedeniyle kapatılmak zorunda kalınan dolayısıyla çok kısa bir süre faaliyet gösteren İzmir Bankası aslında Osmanlı Devleti'nin ilk bankasıdır. Ancak kısa süre faaliyet gösterip ardından kapanmış olmasından dolayı Türk banka tarihine göre kurulan ilk bankanın 1847 yılında kurulan “Dersaadet Bankası (Banque de Constantinople)” , bir diğer adıyla “İstanbul Bankası” olduğu kabul edilmektedir.⁹⁹

Dersaadet Bankası, bankerlerle yapılan anlaşmalarla kambiyo kurunun sabitlenmesinde başarılı olunamaması ve kaime değerlerinin bazı spekülâtör Galata bankerlerince gitgide düşürülmesinin önüne geçilmesi sebebiyle kurulmuştur. Yine dış ticaretin gelişmesi hükümetin daha güçlü ve modern bir kuruma olan ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Ne var ki Dersaadet Bankası, kendi döneminin şartlarına göre bir banka sayılması için sahip olması gereken sermayeden yoksundu. Bunun yerine bankanın kurucuları olan iki Galata bankerinin iç ve dış piyasadaki itibarı ile devletin bu bankadaki

⁹⁶ **MANAV Nursel**, “19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, C. 4, S. 7, s.96.

⁹⁷ **ÇALIŞKAN Abdülkerim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAKÇI Mehmet**, “19. yy Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Y. 2021, C. 11, S. 2, s. 976.

⁹⁸ **MANAV Nursel**, a.g.m., s. 98.

⁹⁹ **ÇALIŞKAN Abdülkerim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAKÇI Mehmet**, a.g.m., s. 976.

desteği bankayı güvenilir kılıyordu. Bu iki nitelik sayesinde yatırımcıların bankacılık işlemlerinde aradıkları güven unsuru sağlanıyordu. Bankanın kuruluşu için yapılan imtiyaz sözleşmesine göre devlet para basma yetkisini bu bankaya vermiş; yani bağımsız para basma konusundaki yetkisini paylaşmıştı.¹⁰⁰ Sermayesi olmayan bir bankanın varlığını yaklaşık beş yıl sürdürmesi, bankacılık tarihi açısından son derece istisnai bir durumdur. Diğer taraftan devletin para basma konusundaki bağımsızlığından vazgeçmesi hususu Türk banka hukuku tarihi açısından son derece önemlidir.

Devletle bankerler arasında yapılan imtiyaz sözleşmesine göre; bankerlerin İngiliz sterlinini 110 kuruş dolaylarında tutması karşılığında devlet bankerlere yılda 2 milyon kuruş verecekti.¹⁰¹ Kuruluşu için gereken 25.000.000 paranın 10.000.000 kuruşunu devlet, geri kalanını ise bankerler sağlayacaktı. Yine sözleşmeye göre Dersaadet Bankası, özellikle Avrupa ile ilişkilerde kambiyonun sabit tutulmasını sağlayacak, dış piyasaya polişe havale edecek ve ihtiyaç halinde devlete borç para verecekti.¹⁰² İmtiyaz sözleşmesindeki bu düzenlemeler de, Türk banka hukuku açısından son derece önemlidir; çünkü devletin borç almak için bankaya ihtiyaç duyması konunun çıkış noktalarındandır. Oysaki aynı tarihlerde Avrupa'da devlet değil, köylüler borçlanmaya ihtiyaç duyuyor ve Osmanlı Devleti'nden çok daha düşük faizler karşılığında paraya olan ihtiyaçlarını gideriyorlardı.

İmtiyaz sözleşmesine göre; Dersaadet Bankası, bozacağı kaimelerden %3 komisyon alacaktı. Sarrafiye denilen bu komisyonun %2,5'i devlete , %0,5'i ise banka sahibi olan Galata bankerlerine kalacaktı. Kuruluşu izleyen 3 ayın sonunda hükümet işleyişten memnun kalırsa, bankanın faaliyetine devam izni verecekti.¹⁰³

İstanbul Bankası, 1848 yılında Fransa'da ortaya çıkan devrim hareketlerinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin bankadan aldığı 130 milyon değerindeki kısa vadeli borcunu ödeyememesi, bankanın batmasının başlıca nedenlerindendir. Bunlara rağmen sermayesi olmayan banka Kırım Savaşı'na kadar

¹⁰⁰ **YILMAZ Ferhat**, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerine Etkisi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2015, s. 23.

¹⁰¹ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 27.

¹⁰² **ÇALIŞKAN Abdulkarim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAĞCI Mehmet**, "19. yy Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Y. 2021, C. 11, S. 2, s. 976.

¹⁰³ **ÇAKIR Coşkun**, 19. YÜZYILDA Osmanlı Ticareti ve Nizamnameleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 1; Ayrıca bkz. **ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 90.

varlığını sürdürmüş; iç tedavüldeki paranın Sterlin karşısındaki değerini nispeten korumuştur.¹⁰⁴ Bankanın kuru sabit tutmasının yarattığı refahlığın değeri, bankanın iflasından sonra anlaşılmıştır. İflastan sonra çok kısa bir süre içerisinde Osmanlı parası, Sterlin karşısında büyük değer kaybetmiştir. Bu durumun Osmanlı yöneticilerini daha profesyonel bir bankacılık girişimine teşvik ettiği söylenebilir.

Dersaadet Bankası kurulduktan sonra defalarca devlete borç para vermişti. Verilen paraların vadesinde ödenmemesi, bankayı birçok kez zarara uğratmıştı. Başlarda sadece vadesinde ödenmeyen borçlar için faiz isteniyordu. İlerleyen zamanlarda devlet, hem borç olarak aldığı parayı zamanında ödeyememeye, hem de daha büyük miktarlarda borç para almaya başladı. Bu yeni durum, bankerlerin borç para verirken de vadesinden önce dahi faiz istemelerini beraberinde getirdi; aksi halde bankerler zarar ediyor, banka da itibarını kaybediyordu.¹⁰⁵

Görüldüğü gibi, imtiyaz sözleşmesine aykırılık borçların vadesinde ödenmemesi nedeniyle devletten kaynaklanıyordu. Bunun başlıca sebebi ise devletin Dersaadet Bankası'ndan aldığı kredileri Avrupa'daki çağdaşlarının aksine yatırıma harcamayıp, kısa vadeli sorunların(memur maaşlarının ödenmesi, silah alımı ve askeri harcamalar, lüks harcamalar v.b.) çözümü için kullanmasıydı.

Bu doğrultuda 1852 yılında Dersaadet Bankası'nın derinleşen nakit krizi, devleti Fransızlarla dış borç sözleşmesi yapmaya itmişti. Anlaşmanın tarafları imzaları tamamladılar; ancak Padişah Abdülmecid, son anda anlaşmayı onaylamadı. Bu durum önce iç ekonomiyi kökünden sarstı; daha sonra da bankanın iflası gerçekleşti.¹⁰⁶ Sermayesi olmayan bankanın bu aşamaya gelmesi bile büyük bir başarıdır. Bu başarı, devletin ilgisini çektiği kadar, Avrupalıların da ilgisini çekmişti. Bu ilginin farklı sonuçları ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır.

¹⁰⁴ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 13.

¹⁰⁵ **MANAV Nursel**, “19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Y. 2018, C. 4, S. 7, s.102.

¹⁰⁶ **ÇALIŞKAN Abdulkarim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAKÇI Mehmet**, “19. yy Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Y. 2021, C. 11, S. 2, s. 976.

C. Murabaha Nizamnameleri

Çalışmanın birinci bölümünde faiz konusunu incelerken “ribh” kelimesinin anlamı incelenmişti. İslam Ansiklopedisi'nde “Osmanlılar'da faizle para vermeye, özellikle kanunî sınırın üstünde faiz şartı içeren borç mukavelesine ve aşırı kârla satış yapmaya murâbaha, faizle para verenlere murâbahacı deniyordu. İzinsiz olarak faizle ödünç vermeyi âdet edinmiş kimseler için tefeci tabiri kullanılırdı.” denilmektedir.¹⁰⁷ Murabaha konusu şeriatla yönetilen Osmanlı Devleti'nde ne kadar tabu olarak görünse de, 19. Yüzyıl'dan itibaren Osmanlı coğrafyasının önemli sayılacak bir bölümünde varlığını göstermeye başlamıştır.

Özellikle 19. Yüzyıl'da sayıları artan tefeciler, Anadolu'da birçok bölgede ihtiyacı olan fakir halka faizle para vermeye başladılar. Bu paraların faiz oranları %30-40'lara kadar çıkmıştır. Hatta tefeciler bununla da yetinmeyerek verdikleri paralara “faize faiz” uygulanması anlamına gelen “bileşik faiz” de uygulamaya başlamışlardır. Bu uygulama ile birlikte 1000 kuruşluk bir borç kısa sürede 10000 kuruşa çıkmış; borçluların bunu ödemeleri de imkansızlaşmıştır.¹⁰⁸

Köylüye bu şekilde faizle borç para veren ve geçimini böyle sağlayan tefecilerin dışında, sarraflar ve tüccarlar (selemci), toprak ağaları da bu sistemin aktörleri arasında yer almışlardır. Çiftçiler bu kişilerden sadece para değil; tarım için gerekli olan diğer eşyaları(tohum, hayvan, vb.) da, piyasa değerinin en az %50 fazlasına satın almışlardır. Tefecilikle uğraşanlar, bu eşyaların satış bedellerini de yine vadeye bağlamışlardır.¹⁰⁹

Bu şekilde tefecilerden aldıkları borcu ödeyemeyen fakir halkın elinden bazen tarım arazileri, bazen de tarım ürünleri zorla alınmaya başlanmıştır. Halk değişik bölgelerde mülki makamlara dilekçeler yazarak tefecilerin uygulamalarının haksızlığını, önce borçlarını ödeyemez hale gelmelerine neden olduklarını, sonrasında kendilerine ve ailelerine hakaret ettiklerini, zulme uğradıklarını belirtmiş ve durumun vahametini anlatmaya çalışmışlardır. Yöneticiler kimi zaman tefeciler ile halk arasında arabuluculuk yapmaya çalışarak borçların taksitlendirilmelerini sağlamışlarsa da; bu şekilde binlerce olaya müdahale etmelerinin mümkün olmayacağını sonunda kabul etmişlerdir.

¹⁰⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha>

¹⁰⁸ **DEMİRKOL Kurtuluş**, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 2018, C. 16, S. 1, s. 626.

¹⁰⁹ **GÜNGÖR Ferhat**, “Osmanlı Devleti'nde Faiz ve Tefeciliğe Karşı Zirâî Kredi Teşkilatları”, Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Y. 2016, C. 8, S. 31, s. 88.

Tefecilerin borcunu ödeyemeyenlerin elinden mülklerini, tarım ürünlerini, zahirelerini almaları, devleti de vergi toplayamaz hale getirmiştir.¹¹⁰

Yine daha çok tüccarlardan oluşan selemcilerin ise kışın nakit paraya ihtiyaç duyan halka yazın yetiştirecekleri ürünleri değerinin çok altında satın almak kaydıyla ve nispeten düşük bir faizle borç para vermeleri idi. Selemcilerin bu acımasız tutumları nedeniyle halk vergisini dahi ödeyemeyecek duruma geliyordu.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda içinde bulunduğu savaşlar nedeniyle nakde ihtiyaç duyması ve vergilerin de toplanmasında oluşan bu yeni durum, devletin üst makamlarının da konuya eğilmelerini sağlamıştır. Devlet, hem halkın sorunlarını gidermek, hem de vergi gelirini artırmak için 1848 yılından başlamak üzere önce yerel bölgelerde, sonrasında ülke genelinde olmak üzere murabaha nizamnamelerini çıkarmıştır. Bunlardan en kapsamlı olarak uygulanan 1852 tarihli nizamname şöyledir:

“1. Tefeciler; emlak ve çiftlik sahipleriyle, ziraatçılar ve rençberlere fahiş ve fazla faiz ile akçe verdiklerinden faizin faizini istemektedirler. Bu şahısların borçları yapılandırılıp faizleri senelik % 12’den hesap edilecektir. Fahiş faizler tenzil edilip, gerektiğinde borçların ödenmesi 1 veya 5 senelik taksitlere ayrılacak ve yeniden senede bağlanacaktır.

2. Mal-ı eytam, evkafın ve İstanbul sarraflarının borç vermesi mevcut usulleri veçhiyle devam edecektir. Yani nizamnameden istisna tutulmuşlardır.

3. Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarları ile yabancı devletlerin uyruğundan olanların nizamnameden önce düzenledikleri mukavele ve senetleri itibara alınarak hesapları yapılacaktır. Nizamnameden sonraki faiz oranları ise % 12 kuruştur.

4. Daha önce altı kuruş bir rub’ ile borç verenlerin faiz oranları % 12 olarak hesaplanacaktır.

5. Meclis-i memlekete haber vermeksizin gizlice borç alma ya da verme olmayacak ve faizler % 12’yi geçmeyecektir.

6. Nizamnameye ters hareket edenler tedip edileceklerdir.”¹¹²

¹¹⁰ DEMİRKOL Kurtuluş, a.g.m., s. 634.

¹¹¹ GÜNGÖR Ferhat, a.g.m., s. 88.

¹¹² DEMİRKOL Kurtuluş, a.g.m., s. 634.

Görüldüğü gibi, nizamnamelerle öncelikle bileşik faiz yasaklanmıştır. Bileşik faizin yasaklanması, tefecilikle geçimini sağlayanların en büyük kar noktalarından birini ortadan kaldırmak demektir. Sonrasında ise faiz oranlarına önce %8, sonrasında ise %12 olarak üst sınır koyulmuş ve oranın üstündeki faizlerin indirileceği düzenlenmiştir. Yine taksitlendirme ile ödeme imkanı verilmesi de, düzenleme altına alınmış ve uygulama birliğine gidilmek istenmiştir. Bu hukuki düzenlemeler Türk banka hukuku tarihi açısından faiz konusunda ilk metinlerden olması nedeniyle önemlidir. Ancak dönemin şartları içerisinde uygulanması ve takibi çok zor olmuştur. Tefecilerin nizamnamelere aykırı işlemler yapması nedeniyle devlet bu düzenlemeleri ilerleyen yıllarda tekrar güncelleyerek yayınlamak zorunda kalmıştır.

D. Bank-ı Osmani-i Şahane'nin İmtiyaz Sözleşmesi

Dersaadet Bankası'nın iflasından sonra gerek devlet, gerekse faizli borç verme ile yüksek gelir elde etmek isteyen sermaye çevreleri, yeni bir banka kurulması için girişimlere başlamışlardır. Kırım Savaşı'nın arkasından Tanzimat Fermanı'nın bir nevi tamamlayıcısı olan Islahat Fermanı da ilan edilmişti. Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı'nda yer alan “ Umumi refah ve maddi zenginlik kaynaklarını geliştirmeye yönelik gelir kaynakları temin etmek ve mali ve nakdi nizamı temine matuf ıslahatı tahakkuk ettirmek üzere bir banka veya benzeri kurumlar meydana getirmek” ve “ bu gayenin tahakkuku için, Avrupa'nın sermaye, sanat ve ilimden istifade edilmesi sağlayacak bütün vasıtalara müracaat” edileceği duyuruldu.¹¹³ Görüldüğü gibi, banka kurma fikrinin alt yapısı, aslında Islahat Fermanı'na dayanmaktaydı. Devletin banka kurma iradesinin Islahat Fermanı'nın mali yönüne bu kadar net girmesi, kararlılığı ortaya koyduğu gibi, modern dünyaya ait ve aslında çok uzun zamandır devam eden bir ihtiyacın da ortaya çıkışı niteliğindedir.

Islahat Fermanı'ndaki açık iradeye rağmen yeni bankanın kuruluşu hemen gerçekleşmemiştir. Şöyle ki; 1853'te The Ottoman Bank (Osmanlı Bankası), 1855'te The British and Oriental Bank of Constantinople, 1856'de The Imperial Bank önerileri, Babıali'ye arz edilmiştir. Öneri sahiplerinin bankalara kamusal anlamda geniş yetkiler tanınmasını istemeleri nedeniyle öneriler reddedilmiştir. Nihayetinde İngilizlerin özel

¹¹³ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 13.

şirket yönü ön planda olan banka kurma önerisi Babıali'nin kabulünü almıştır. İlk aşamalarda “ödeme ve iskonto gibi bankacılık işlerini” yapması için oluşturulan Bank-ı Osmani, ilerleyen aşamalarda kamuya ait bankaya evrilmiş ve Bank-ı Osmani-i Şahane(Osmanlı Bankası) olarak anılmaya başlanmıştır. Bu banka, İzmir, Selanik, Beyrut ve Kalas gibi önemli liman şehirlerinde şubeler edinmiştir. Banka ticari faaliyetlerin haricinde devlete borç da vermiştir. Yine yurtdışı kaynaklı borç işlemlerinde aracılık yapmıştır. Bank-ı Osmani' in başarılı olduğunu gören Fransızlar da, 1863'te sermayelerini ekleyerek bankanın ortağı haline gelmişlerdir. Devlet, İngiliz ve Fransız ortaklığı ile birlikte, bankanın adı da Bank-ı Osmani-i Şahane olarak değişmiştir.¹¹⁴

27 Ocak 1963'te Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Ali Paşa, Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa, Divan-ı Muhasebat reisi Ahmet Vefik Paşa ve Fuad Paşa'nın imzası ile bankanın imtiyaz sözleşmesi oluşturuldu. İmtiyazname 22 maddeden oluşmakta, ayrıca bir mukaddimesi ve bir de hatimesi bulunmaktaydı.¹¹⁵ İmtiyaz sözleşmesine göre; bankanın sermayesi, %50'si ödenmiş, 2.700.000 sterlindi. Diğer önemli maddeleri şu şekildedir.¹¹⁶

“Banknot emisyonu 30 yıl süre ile Osmanlı Bankasına verilmişti. Banka ilk iki yıl boyunca daima sandığında nakden tedavülde bulunan tahvilatının yarısına, sonra da üçte birine denk bir meblağ bulunduracaktı.”¹¹⁷ Bu madde ile para basma yetkisinin Osmanlı Bankası'na verildiği görülmektedir. Bir devlet için en kritik mali bağımsızlık simgelerinden biri olan para basma yetkisinin yabancı ortakları olan bir bankaya devredilmesinin sakıncaları uzun vadede anlaşılacaktı.

“Banka üçüncü şahıslar adına mal alım satımı da dâhil olmak üzere her türlü banka işlemini yapma hakkına sahipti.”

“İstanbul'da tüm hazine işlemlerinden banka sorumlu olacaktı.” Osmanlı Bankası'na verilen bu yetki, yine devletin merkezinin bulunduğu üstelik ticari hayatın en yoğun olarak yapıldığı bir şehirde mali özerkliğin yok olması demektir.

¹¹⁴ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 28.

¹¹⁵ **ÇAKIR Coşkun**, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 90.

¹¹⁶ **BÜYÜKÇELEBİ Salih Gökarp**, Yabancı Sermayeli Bankalar; Osmanlı Bankası'nın Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Hayatına Etkileri, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 73.

¹¹⁷ **BÜYÜKÇELEBİ Salih Gökarp**, a.g.e., s. 73.

“Şube açmasına izin verilen İzmir Beyrut, Selanik ve Trabzon’da da kendisine bildirilecek devlet gelirlerini toplayacaktı. Bankaya bu iş karşılığında yılda 20.000 sterlin komisyon ödenecekti.” Görüldüğü gibi, ticari ilişkilerin yoğun olduğu liman kentlerinde bankanın örgütlenmesi istenmiş; ayrıca bankaya devletin bizzat yapması beklenen gelirleri toplama yetkisi de devredilmişti.

Banka “dahil ve haricde Devlet-i Aliyyenin resmi ve muayyen umur-ı sarrafiyesi memuru” olacaktı. Böylece bankanın devletin para konusunda yurt içinde ve yurt dışında temsilcisi olacağını düzenlenmiştir. Osmanlı Bankası yetkilileri, anlaşma yapıldıktan kısa süre sonra bu yetkinin borç alma konusunda da kendilerini tekel yaptığını iddia ettiler; ancak devlet yetkilileri bu iddiayı reddetti.

Banka “hükümete 500.000 sterlini geçmeyecek bir ari avans (kredito) hesabı açacak, bu avansın yıllık %6 faizi devlet gelirlerinin tahsilatından” alınacaktı. Devletin bizzat kendisinin paraya olan ihtiyacının karşılanması için banka kurulduğunun en net göstergelerinden biri bu maddedir. Devlet kendisine nispeten düşük faizle kredi verecek bir kurum inşa etmiştir. Bu hizmetin karşılığında bankaya ödenecek olan faizin %6'sının banka tarafından devlete ait gelirlerin toplanması sonrasında hak edileceği düzenleme altına alınmıştır.

İmtiyaz sözleşmesinin “mali hükümleri 5 yıl sonra tekrar gözden geçirilecektir.” Osmanlı Devleti'nin ekonomisindeki belirsizlikler nedeniyle çeşitli dönemlerde durum değerlendirmesi yapılması amaçlanmıştır. İlk kez bir bankaya yukarıda sayılan kritik yetkilerini devreden bir devlet için 5 yıl sonra durum değerlendirmesi yapılması kanımızca uzun olmuştur. Değerlendirmelerin birbirine daha yakın periyotlarla gerçekleşmesinin daha kontrollü olmayı sağlayacaktır.

Bankanın her türlü vergiden muaf tutulacağına ilişkin maddenin de geniş sonuçlarının olacağı akla gelmektedir. Çünkü bankanın sermayedarları banka sayesinde nihayet önemli kazanımlar elde edeceklerdir. Buna rağmen elde ettikleri gelirin vergiden muaf tutulmasının devletin önemli bir gelir kaybına yol açacağı açıktır.

Bankaya dünya üzerinde hiçbir bankaya verilmeyen imtiyazlar verilmiştir. Üstelik bu durum hakkında genel kurulda bilgi verirken övünmüşlerdir. Bankanın etkin olduğu

1863-1880 arası dönemde devletin kasası ve para basma kurumu olarak görüldüğünden benzerinin yapılması mümkün olmamıştır.¹¹⁸

Banka, para basma yetkisini elinde bulundurmasına rağmen, çok sıkı bir para politikası izlemiştir. Özellikle savaş dönemlerinde durgun olan ekonomiyi canlandırmak için iyi bir araç olan kağıt para basma yetkisinin yerinde kullanılmamasının da olumsuz sonuçları olmuştur.¹¹⁹

Yukarıda aktarılan maddeler, aslında bir merkez bankasının kurulduğunu göstermektedir. TCMB'nin kurulmasına kadar Bank-ı Osmani Şahane kağıt para basma yetkisini tekelinde tutmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayeye dayalı bankacılığın önemini de göstermesi açısından değerlidir.¹²⁰

Bankanın kuruluşundan 12 yıl sonra, 1875 yılında ana sözleşmesi değiştirilmiştir. Buna göre yeni imtiyaznamenin adı “Banka-yı Devlet-i Aliyye Nizamnamesi” olmuştur. Yeni imtiyaznamenin metni, giriş kısmı ve 72 maddeden oluşan ana metindir. İmtiyaznamenin birinci faslında bankanın kuruluşu, merkezi ve imtiyaz müddeti; ikinci faslında banka imtiyazının söz konusu kumpanyaya verilmesi; üçüncü faslında bankanın sermayesi, hisseleri ve hisse bedellerinin tediyesi; dördüncü faslında banka muameleleri; beşinci faslında bankanın idaresi, altıncı faslında Hissedarlar Meclisi; yedinci faslında bankanın aylık ve yıllık hesap hülasaları; sekizinci faslında hisse temettuları ve ihtiyat sermayesi; dokuzuncu faslında şirketin feshi ve borçların tesviye edilmesi; onuncu faslında bazı genel hükümler; on birinci faslında imtiyaznamenin tasdik ve icrası ve son fasıl olan on ikinci faslında da sözleşmenin neşir ve ilanı hususları anlatılmaktadır. Söz konusu değişikliklere bakıldığında bankanın yeni imtiyazlar elde ettiği de görülmektedir. Bunlar bankanın kağıt para ihraç edebilmesi, devletin hazinedarı sıfatıyla devletin borçlarını ödemeye yetkili olması, tahsil edeceği gelirleri bankaya koyması, imtiyaz süresinin 30 yıl uzatılması, bankanın genel müdürü Foster'in bütçe komisyonunun kanuni üyesi olmasıdır.¹²¹

¹¹⁸ **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 38.

¹¹⁹ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 17.

¹²⁰ **SÜMER Gökhan**, “Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve Ab Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y. 2016, C. 18, S. 2, s. 488.

¹²¹ **ÇAKIR Coşkun**, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 93.

E. Memleket Sandıkları Nizamnamesi

Mithat Paşa, Niş Valisi olduğu dönemde zirai amaçlı kredi sağlamak için bir sandık kurmuştur. Mithat Paşa, çok kısa bir zaman içinde büyük faydaları ortaya çıkan bu sandığın tüm Osmanlı ülkesine yayılmasını istemiştir. Bunun üzerine 1867 yılında “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” hazırlanmıştır.¹²²

1867 tarihli nizamnamenin birinci maddesinde “ İşbu sermayenin tedariki için ahalinin mahsulat-ı arziyeleri fazlası olarak arttırub hazırlamış oldukları zahair-i mütenevvi' satıldıktan sonra hasıl olacak esmani her kaç gurus tutar ise kaza başlarında ittihaz olunan memleket sandıklarına konulub bu akçe ashabı olan köylünün malı ve sandıkda sermayesi olacaktır.” denilmiştir. Bu maddeden anlaşılacağı üzere sandık aslında köylülerin “imece” usuluyla hep birlikte emek vererek elde ettikleri ürünlerden oluşturdıkları bir “kooperatif”tir.¹²³

Bu madde, sandığın gelir elde etme yöntemini özetlemesi bakımından önemlidir. Maddeye göre köylerde hazineye ait olan tarlalar ekilip biçilmeleri için köylülere paylaştırılırdı. Elde edilen ürün “kaza idare meclisince” satılır; satıştan elde edilen para sermaye olarak kullanılırdı. Köylülere ekip biçmeleri için verilen tarla genellikle yarım dönüm büyüklüğünde olurdu. Köylüler arasındaki bazı kimselerin yarım dönüm tarlayı dahi ekip biçmemek için direnmeleri başta olmak üzere, çeşitli sorunların ortaya çıkmasıyla yöntem değişikliğine gidilmiş ve herkesten belli bir oranda ürün toplanması kararlaştırılmıştır. Şöyle ki; yeni yöntemde 2 tane öküze sahip olan her haneden 15 kg buğday vermeleri istenmiştir; ancak bu yöntem de başarısız olmuştur. Görüldüğü gibi sandığın kurulup işletilmesine önem verenler olduğu gibi, önemsemeyenler de çoğunluktadır.

Nizamnamenin diğer önemli maddeleri ise şöyledir:

- Her ilçede 200 altın lira sermayeyi oluşturan sandığı kurabilecektir,
- Her ilçenin sandığı diğer ilçedekilerden bağımsızdır,
- Sandıklar ücretsiz çalışan 4 sandık sorumlusu tarafından yönetilecektir,

¹²² **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 117.

¹²³ **TUNÇEL Ahmet Kamil**, “Cumhuriyet İdaresinin Mali Konulardaki Hassasiyetine İlişkin Ziraat Bankası Örneği”, Journal Of Life Economics, Y. 2016, C.3, S. 4, s. 203.

- Her krediden kredi tutarının %1-0,25 arası oranında kesinti yapılacak bu kesinti ile bir katip çalıştırılacaktır,
- Sandıklar pazarın kurulduğu gün açılacaktır,
- Sadece tarımla uğraşan köylüye kefil veya malların rehin bırakılması ile kredili borç para verilecektir,
- Verilecek kredinin azami miktarı 20 Lira, faiz oranı %1 ve yıllık olarak da %12 faiz, vade ise en az 3 ay en fazla 12 ay olarak uygulanacaktır,
- Sandıktan elde edilen gelirin bir kısmı ile sandığın zorunlu giderleri karşılanacak ancak bu giderler “yılda 5 lira”yı aşmayacaktır,
- Sandığın gelir ve gider hesapları, her yıl Kasım ayında heyet huzurunda açıklanacak; heyette kaymakam başkanlık edecek, kaza idare meclisi, temyiz ve hukuk mahkemesinden birer üye, sandık emirleri, halkın ileri gelenlerinden birkaç kişi üye olarak bulunacaktır.¹²⁴

Bu nizamname ile zirai amaçlı krediler Osmanlı Devleti tarafından ilk kez hukuki bir metinde ele alınmıştır. Nizamnameye göre köylerdeki idari heyetlerin tespit ettiği kamuya ait araziler, köydeki her haneye yarım dönüm düşecek şekilde paylaştırılırdı. Köylü kendi hissesine düşen araziye cuma günü sürer, eker ve biçerdi. Köylü tarımsal faaliyette bulunurken kendi eşyalarını kullanırdı. Elde edilen ürünün satılması, köy idari heyetinin huzurunda yapılırdı. Elde edilen para ise sandığa verilirdi.¹²⁵

Nizamnamede kredi verilecek sermayenin elde ediliş şeklinin ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu durum, sermayenin tamamen köylünün alın teri ile elde edilme sürecinin sonunda oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında nizamname, sermayenin hangi oranda nereye harcanacağını göstermesi ve borç verme oranları ile borç vadesini açıkça tespit etmesi nedeniyle de sade ve açık yazılmıştır.

Sandığın, pazarın kurulduğu gün açılması ile ilgili madde de nizamnamenin çok farklı bir yönünü göstermektedir. Dönemin pazar ürünlerine bakıldığında, Avrupa'dan

¹²⁴ KARAKAŞ Mehmet, a.g.e., s. 117.

¹²⁵ ÇETİN Menekşe, Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2014, s. 43.

getirilen süslü eşyaların bolca sergilendikleri görülmektedir. Bu nedenle maddenin, nizamnameye tesadüfen girmediği anlaşılmaktadır.¹²⁶

Nizamnamenin yürürlüğü, memleket sandıklarının yaygınlaşmasına sebep olmuştur.¹²⁷ Nizamnamenin, Memleket Sandıkları'nın tanımını yapan, işleyişini ve idamesini açıklayan yönü sandıkların toplumsal olarak kabulünü kolaylaştırmıştır. Bu husus nizamnamenin kendine has bir özelliğidir.

Memleket sandıklarının yerel bir yapısı vardır. Bu durum öncelikle merkezin denetim ve gözetiminden uzaklaşmasına, sonrasında ise halkın sürekli artan mağduriyetlerine sebep olmuştur. Sandıkların merkezi otoriteye bağlanmaları için 1883 yılında yeni bir hukuki düzenlemeye gidilmiş ve sandıkların ismi de “Menafî Sandığı” olarak değiştirilmiştir.¹²⁸

Halkın merkeze ilettikleri sorunların başında sermayenin usulüne uygun olarak toplanamaması, sandıkların sermayeyi kendileri için harcaması nedeniyle çiftçiye kredi verememesi, nüfuz sahibi kişilere rehin ve kefil aranmadan kredi verilmesi ve kredilerin geri alınamaması, sandık görevlilerinin sorumsuz davranmalarına karşı yaptırım bulunmaması gelmektedir.¹²⁹ Gerçekten de nizamname bu konuları düzenlememiştir. Kazuistik yönü oldukça zayıf olan nizamnamenin sosyal hayattaki olumsuzluklara yol açması söz konusu olmuştur.

Bunların yanında 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda sandıkların en etkili olduğu topraklar kaybedilmiştir. Bu verimli tarım arazilerinin kaybı nedeniyle de sandıkların mali yapısı oldukça bozulmuştur.¹³⁰ 93 Harbi olarak da anılan bu savaşta, özellikle Tuna Cephesi'nde kaybedilen topraklar, Osmanlı Devleti'nin tarıma en elverişli arazileri arasındadır.

Memleket sandıklarında sermayenin elde edilme yöntemi olarak “imece usulü” ve “bir çift öküz başına 15 kg buğday “toplanması köylünün ihtiyacına cevap verecek

¹²⁶ **KAZGAN Haydar**, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 145.

¹²⁷ **ARSLANBEY Selçuk**, Bankacılık Sektörü ve Tarım Kredileri: Türkiye'de Tarımın Finansmanı ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin Rolü, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011, s. 38.

¹²⁸ **ARSLANBEY Selçuk**, a.g.e., s. 38.

¹²⁹ **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 118.

¹³⁰ **AKBOLAT Seyfullah**, Türkiye'de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi Ve Memleket Sandıkları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 78.

nitelikte değildi. Bu da yeni bir gelir elde etme ihtiyacını zorunlu hale getiriyordu. Çözüm olarak aşar vergisinin %1 oranında artırılması yoluna gidildi. Bilindiği gibi, aşar vergisi hasatın %10'u oranındaydı. Menafî Sandığı Nizamnamesi ile bu vergi %11 olarak uygulanmaya başlandı. Vergideki %1'lik artış, menafî sandıklarında birikecekti. Bu %1'lik hisseye “menafî hissesi” denildiğinden, sandığa da artık “Menafî Sandığı” denilmiştir.¹³¹ Sandık gelirlerinin artırılması ile nizamname önemli bir eksikliği gidermiştir.

Menafî sandıklarının yönetimi, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne verilmiştir. Bu sandıkların üzerinde merkezin denetim ve gözetimi söz konusu olmuştur. Nizamname'de vilayetlere bağlı sancaklarda bulunan menafî sandıkları ile merkeze bağlı sancaklarda bulunan sandıklarda çalışacak memurların kimlerden oluşacağına, memurların statülerine, aylık ne kadar ücret alacaklarına kadar ayrıntılı düzenlemeler de yapılmıştır.¹³²

F. Emniyet Sandığı Nizamnamesi

Tarımla uğraşan ve kırsal alanda yaşayanların faydalanacağı sandıkların dışında, memur ve esnaf yoğunluğunun bulunduğu İstanbul'da da bir sandık kurulması ihtiyacı üzerine, yine Ahmet Midhat Paşa önderliğinde Dersaadet Emniyet Sandıkları kurulmuş ve nizamnamesi de 15 Mayıs 1868 tarihinde yayınlanmıştır.

Sandık, küçük esnafa kredi sağlamak ve halkı tasarruf etmeye teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Nizamnameye göre;

- Sandık 20 kuruşa kadar mevduat toplayabilecek,
- Topladığı mevduat nedeniyle yatırımcılara “yıllık %9'a varana kadar” faiz verecek,
- Kredi almak isteyenlerden rehin şartıyla kredi verecek,
- Verdiği krediye %12 faiz uygulayacak,

¹³¹ **KOÇ Hakan**, Kooperatifçilik Bilgileri, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s. 13.

¹³² **GÜNGÖR Ferhat**, Osmanlı Devleti Zirâî Kredi Teşkilatları (1863-1888), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2015, s. 86.

- Sandık sermayesi devlet himayesinde olacak,
- Sandığın gözetim ve denetimi Şura-yı Devlet tarafından yerine getirilecek,

Sandığın idaresini “muteber Müslüman tüccardan Osman Remzi Efendi” ile “Balmumcuzade Eşref Efendi” yapacak; bu kişilere yönetim işlerinde “Paspali” ile “Puzik Tıngırzade” de katılacaktı.¹³³

İstanbul Emniyet Sandığı da, kredi verdiği bürokrat, asker ve az sayıdaki Müslüman Türk esnafını Avrupa'dan ithal edilen malları almaya, yani tüketim toplumu olmaya sevk etmiştir. Sandığın kredilerinin yatırıma dönüşmeyerek, yurt dışından gelen ürünlere harcanması, beklenen etkiyi göstermelerine engel olmuştur.¹³⁴ Nizamnamenin içeriğinde kalıcı yatırım yapma şartlarının olduğu maddelerin bulunmaması, bu durumun ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Sandık işlemleri, 1887 nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre sandık nizamnamesinde, “ cari hesap açacak” , “mücevher, altın ve gümüş karşılığında borç verecek” , “ Hisse senetleri ve tahviller karşılığında borç verecek “ , “ İstanbul ve çevresinde bulunan taşınır mallar karşılığında borç verecek” tir. Dikkatle bakıldığında taşınmaz rehni karşılığında borç verilmesi kuralının esnetildiği göze çarpmaktadır. Düzenlemenin sermayeye olan ihtiyacı daha fazla karşılayabilmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bu çabalara rağmen saray ve saray çevresi sandık sermayesini zora sokacak şekilde davranmışlardır. Bunun en sık yaşananı, borç alanların borçlarını ödemedi rehnettikleri eşyalarını geri almak istemeleri ve almaları olmuştur. Sandığın bu şekilde güvensiz olduğunu öğrenen sermaye sahipleri de, birden bire sermayelerini geri almaya çalışmıştır. Bu talepleri karşılayamayan sandık, yaklaşık 12 yıl süren bir duraklama döneminden sonra iflas etmiş ve Ziraat Bankası ile birleşmiştir.¹³⁵

¹³³ **ORTABAĞ Erol**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul 2018, s. 47.

¹³⁴ **KAZGAN Haydar**, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 145.

¹³⁵ **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 122.

III. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Banka kurumunun ortaya çıkışında olduğu gibi, anayasal gelişimlerin oluşmasında da Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine göre büyük farklılıklara sahiptir. Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş Tanzimat döneminde yayınlanan fermanlarının etkisinin sonucunda gerçekleşmiştir. Bunlar demokrasiye yönelişin ilk adımlarıdır. Bu noktadan itibaren kendilerine “Yeni Osmanlılar” diyen ve tamamı gazetecilerden oluşan bir grup bu hareketin fikir babası olmuştur.¹³⁶

19. Yüzyılda ekonomik sıkıntılar beraberinde siyasi istikrarsızlıkları ve hukuki boşlukları da getirmiştir. Sultan Abdulaziz döneminin uygulamaları, yeni aydın hareketi çevresinde biriken muhaliflerin tepkilerini daha güçlü göstermelerine neden olmuştur. Sultan Abdulaziz'in basına sansür getirmesine karşı verilen tepkilerle başlayan süreç, önce Sultan Abdulaziz'i tahttan indirerek, Sultan V. Murat'ın padişah olmasına yol açmıştır. Sultan V. Murat'ın çok kısa bir süre içinde tahttan indirilmesi ile Sultan II. Abdulhamit, Anyasayı kabul ederek meşrutiyeti ilan etmesi karşılığında tahta geçmiştir. Ancak kısa süre sonra meclisin tatil edilmesiyle Anayasa'nın yürürlüğü de tartışmalı hale gelmiştir. Yeni savaşların da başlaması ile iyiden iyiye dar boğaza giren Osmanlı ekonomisi gün geçtikçe erimeye başlamıştır.¹³⁷ Ekonominin kötü gidişatına karşı ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda banka hukunu ilgilendiren bir çok düzenleme de bulunmaktadır.

A. Muharrem Kararnamesi ve Düyun-ı Umumiye'nin Kuruluşu

Osmanlı ekonomisinde I. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Avrupa'da bir süredir devam eden mali krizin etkileri daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Devletin gelirleri, giderlerinin dörtte birini dahi karşılayamaz hale gelmiş; dış borçlanma taksitleri ödenememiştir. Bunun üzerine devlet, borçlarını yasa çıkararak ertelemek zorunda kalmıştır. Bu ekonomide 1875 moratoryumunun ilan edilmesidir ve diğer anlamıyla devletin borçlularına iflas ettiğini duyurmasıdır. Moratoryumun ilan edildiği kararname ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulduğu Muharrem Kararnamesi (1881) arasındaki

¹³⁶ **UZUN Hakan**, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Y. 2005, C. 6, S. 2, s. 150.

¹³⁷ **OĞUZ Ahmet**, I. Meşrutiyet Meclisi Umumîsinin Açılışı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 48-50. **ÜÇÖK Coşkun**, **MUMCU Ahmet**, **BOZKURT Gülnihal**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 230-235.

dönemde devlet ardı ardına anlaşmalar yapmış; kararnameler çıkarmıştır. Bu hukuki düzenlemelerin ana konusu, alacaklı devletlere Osmanlı hazinesi üzerinde denetim yetkisi verilmesiydi. Nihayetinde ulusal sermayenin denetiminin uluslararası komisyona devredilmesi, Muharrem Kararnamesi ile gerçekleşmiş ve Düyun-ı Umumiye İdaresi resmen kurulmuştur.¹³⁸

Muharrem Kararnamesi'nde 21 madde bulunmaktadır. Bu maddelerin ilk bölümünde iç ve dış borçların ertelenme/yeniden yapılandırılması ile ilgili düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Son bölümü ise Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulma yöntemi ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerin belirlenmesi ile ilgilidir. Muharrem Kararnamesi sayesinde dış borç %56 oranında azaltılmıştır. Yine Avrupa'dan alınan tahviller hakkında bir ödeme programı belirlenmiştir. Bu ödeme programı da, tahvillerin güven derecesine göre dört farklı gruba ayrılmıştır.¹³⁹

Osmanlı Devleti moratoryumun ilanından sonra 1879 yılında Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri ile bir anlaşma yaparak borçlarının on yıl ertelenmesini sağladı. Bu anlaşma gereği Osmanlı Devleti karşı tarafa tütün, tuz, balık, ipek, alkol ürünlerinden elde edilen gelirlerini teminat olarak gösterdi. Ancak bu anlaşma, yurt dışındaki alacaklıların tepkisine yol açtı. Kendilerine de benzer talimatlar verilmesini isteyen bu alacaklılar, kararı protesto ettiler. Bunun üzerine taraflar yeni bir anlaşma için masaya oturdu. Muharrem Kararnamesi adı verilen anlaşmada Osmanlı Devleti'nin tuz, alkol, pul, balıkçılık, tütün ve ipekten alınan vergiler, damga resmi ve bazı bölgelerden alınan vergiler (Bulgaristan, Kıbrıs, Doğu Rumeli vergisi) inden elde edilen gelirler, alacaklı devletlerin temsilcilerinden (6 üye) ve Osmanlı Devleti'nin temsilcisinden oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresi isimli bir meclisin denetimine tabi olacaktı. Yani devletin gelirlerini toplayıp alacaklılara dağıtacak.¹⁴⁰ Bu düzenleme, mali bağımsızlığın yitirilmesi anlamına geldiğinden, Osmanlı finans ilişkileri için bir milat olduğu kadar, dünya finans tarihi içinde eşine nadir rastlanan bir durumdur.

¹³⁸ **YENİAY İsmail Hakkı**, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, Ekin Yayınevi, İstanbul 1964, s. 66.

¹³⁹ **ERGÜDER Başak**, “Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Borç Yönetiminden Bir Kesit: İkramiyeli Tahviller”, Tarih ve Gelecek Dergisi, Y. 2020, C. 6, S. 2, s. 475.

¹⁴⁰ **ARSLAN Gürbüz**, “Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden yapılandırma Süreci (1930-1933)”, Journal of History Studies, Y. 2015, C. 7, S. 4, s. 5.

B. Ziraat Bankası Nizamnamesi

Ziraat Bankası'nın kuruluşu hakkında ilk nizamname, 15 Ağustos 1888 tarihli dir. Bu nizamnamede teşkilat yeniden düzenlenmiştir. Öncelikle banka Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır. Merkezde genel müdürlük, vilayet, sancak ve kazalarda şubeler oluşturulmuştur. Nizamnameye göre bankanın amaçları;

- Taşınmaz rehni veya kişisel kefalet sözleşmesi ile tarım işi ile uğraşanlara borç para vermek,
- Para kabul etmek,
- Tarım faaliyetleri ile ilgili sarraflık işleri görmek, “tavassut” etmektir.¹⁴¹

Bir başka kaynağa göre ise; Ziraat Bankası Nizamnamesi 19 Zilhicce 1305 (M. 27 Ağustos 1888)'de çıkarılmıştır. Bu nizamname ile yukarıda belirtilen memleket sandıklarına dayanan oluşan menafi sandıkları Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür.

Nizamnamenin birinci maddesine göre; “Menafi sandıkları yerine kaim olmak üzere bir Ziraat Bankası teşkil olunduğu ve menafi sandıklarının hukuk ve vezai fi işbu bankaya devredilmiştir.”

Nizamnamenin üçüncü maddesine göre; “Ziraat Bankasının bir devlet bankası olduğu, vurgulanmıştır.”

Nizamnamenin onaltıncı maddesine göre; Bankanın idare heyetinin kimlerden teşkil edildiği açıklanmıştır, “Bankanın idare meclisi müdürü umumi ve saniden ve Şurayı devlet ve Divanı Muhasebat azasından birer zat ile ticaret ve nafia nezaretinden müntehap bir ve Dersaadet ziraat ve ticaret odaları tarafından ikişer azadan ve Dersaadet ziraat müfettişi evvelinden ibaret olacak ve meclise Şurayı devletten tayin olunacak zat riyaset edecektir.”

Nizamnamenin onaltıncı maddesine göre; bankanın taşra şubelerini kimlerin idare edeceği belirtilmiştir. Buna göre, “Bankanın taşrada bulunan şubeleri idare meclisi, şube müdürü ve ziraat müfettişi ile ticaret ve ziraat odaları ve daire-i belediye azasından müntehap ikişer zattan mürekkep olacaktır. İşbu meclise ticaret ve ziraat odaları ile

¹⁴¹ **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 119.

mahalli belediye meclisinden tayin olunacak azadan hükümeti mahalliyece intihap olunacak birisi riyaset edecektir.”

Görüldüğü gibi, nizamname ile memleket ve menafî sandıklarından elde edilen acı tecrübelerin bir sonucu olarak, hem merkezin denetiminde, hem de merkezin taşradaki temsilcilerinin kontrolünde bir organizasyon şeması yapılmıştır. Banka Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar çeyrek asırdan fazla bu nizamname ile yönetilmiştir.¹⁴²

Bu nizamnamenin asıl önemli özelliği ise Ziraat Bankası'nın faiz karşılığı para kabul etmeye başlaması olmuştur. Banka, kabul ettiği mevduata 3 ay vadeli %4 faiz ödeyecektir. Bu oran dönemin borçlanma faiz oranlarının altındadır. Nizamname ile birlikte tüm ülkeye yayılan banka, bir yıl sonra 87 adet şube, 244 adet sandık sayısına ulaşmıştır. Diğer taraftan bankanın denetleme için müfettiş yetiştirdiği de görülmektedir.¹⁴³

Yine 1888 tarihli nizamname ile şubelere ait sermayelerin üçüncü kişilere devredilmemesi için tedbirler alındığını, şubelerin borç verebileceği para miktarlarının sermayelerine oranlanarak sınırlandırıldığını, şubeleri yöneten idare meclislerinin bazı işlemlerinin Ticaret Nezareti'nce onaylanması gerektiği düzenlenmiştir.¹⁴⁴ Bu düzenlemeler, dönemin en revaçta olan İstanbul ve İzmir bankalarının işleyiş yöntemlerinden faydalandığını göstermektedir.

IV. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

İkinci Meşrutiyet, yapıldığı dönem itibarıyla bir reform değil; planlı ve örgütlü bir modernleşme eylemidir. İlanındaki amaç, devletin asırlardır süren gelenekçi yapısının terk edilerek, yerine daha demokratik ve özgürlükçü bir devlet yapısına ulaşmaktır. Modern demokrasinin vazgeçilmezleri olan “ anayasa” , “seçim” , “parlamento” , “ muhalefet” kurumları oluşturularak çeşitli özgürlük alanları yaratılmak istenmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için de Osmanlıcılık fikri siyasetin temel çıkış noktası olarak

¹⁴² **TUNÇEL Ahmet Kamil**, “Cumhuriyet İdaresinin Mali Konulardaki Hassasiyetine İlişkin Ziraat Bankası Örneği”, Journal Of Life Economics, Y. 2016, C. 3, S. 4, 203.

¹⁴³ **ÇETİN Menekşe**, Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2014, s. 44.

¹⁴⁴ **GÜNGÖR Ferhat**, Osmanlı Devleti Zirâî Kredi Teşkilatları (1863-1888), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2015, s. 217.

belirlenmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra meydana gelen iki büyük savaş(Trablusgarp ve Balkan Savaşları) sonrası alınan yenilgiler, en başta Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşmayı zorunlu kılmıştır.¹⁴⁵ Çünkü bu savaşlarda Osmanlıcılık fikrini oluşturan gayrimüslim tebaanın devletin aleyhine olan tutumlar sergilemeleri, hatta asırlardır şemsiyesi altında oldukları devletin bizzat karşısında oldukları acı tecrübelerle hafızalara kazınmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak ulusal kaynaklara yönelme kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı ekonomisi 19. Yüzyıl boyunca tüm dünyada olduğu gibi liberalizmin yoğun etkisindeydi. Kişisel menfaatleri için çaba gösterenlerin yaratacağı rekabet ortamı sayesinde toplumun refah düzeyinin artacağı ve artmaya da devam edeceği inanınin temeli olan “teşebbüs-i şahsi” ye yönelme fikri “mülkiyet-i şahsiye”yi ve “hukuk-ı şahsiye”yi de beraberinde getirmiştir. Bu ortam ticari hayatın büyük kısmını elinde tutan gayrimüslimlerin oldukça lehine olmuş; ülke dışından gelen yabancı sermayenin de yayılmasına olanak sağlamıştır.¹⁴⁶

Maliye Nazırı Cavit Bey, bu politikanın en büyük destekçisi olmuştur. Liberal ekonomiden yana olan tavrını gümrük kontrollerinin rahatlatılması, yabancı ülke mallarının pazarlarda satılmasının kolaylaştırılması, Osmanlı ekonomisinin dışarı ile yakın teması, kalkınmanın ancak “yabancı sermaye “ ile mümkün olması, bunun için de yabancıların Osmanlı ülkesine özendirilmesinin gerekliliği yönünde adımlar atılmıştır.¹⁴⁷ Bu politikanın çok hızlı bir şekilde bırakılarak, tam tersi bir yönelime girileceği ayrıca görülecektir.

19. Yüzyıl Osmanlı ekonomisine egemen olan liberal düşünce, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle etkili olan ve kendi ihtiyaçlarını öz kaynakları ile karşılayabilme anlamına gelen “ milli iktisat “ düşüncesine kadar etkinliğini sürdürmüştü.¹⁴⁸ II. Meşrutiyet'in ilanı ile ekonomideki liberalizmin önu kısa süreli de olsa öncesine göre daha çok açılmışsa da büyük savaşın başlaması ile bu dönem çok kısa sürmüştür.¹⁴⁹ İkinci Meşrutiyet'in yönetici kadrosunu oluşturan İttihatçılar'ın da etkisi ile

¹⁴⁵ **ŞENGÜL Haluk**, “Osmanlı 'İtibar-ı Milli Bankası'nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey'in Rolü”, Universal Journal of History and Culture, Y. 2021, C. 3, S. 2, s. 164.

¹⁴⁶ **TOPRAK Zafer**, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, İstanbul 1982, s. 21.

¹⁴⁷ **KURT İsmail**, İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 113.

¹⁴⁸ **TOPRAK Zafer**, Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Kitap ve Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 205-210.

¹⁴⁹ **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 18.

ekonomi politikalarındaki özgürlük fikri, yerini ulusal kaygılarında etkisiyle, daha kollektivist bir modeli esas alan ekonomi fikirlerine bırakmıştır.

A. Milli İktisat Fikrinin Oluşması

Türk milliyetçiliği, 1908 Devrimi ile zirvesine ulaşan ekonomideki liberal fikre karşıt olarak meydana gelmiştir. Milli ekonomi fikri dönemin siyasetinin de yörüngesinde olduğu Alman ekolünden oldukça etkilenmiştir. Bu fikirde liberalizmin tersine, bireysel amaçlar geride bırakılmış; önce devlete, sonra da toplumun geneli ön planda tutulmuştur. Sonuçta devlet, ekonomiyi ilk elden müdahale etmeye başlamıştır.¹⁵⁰

Büyük Dünya Savaşı bu yönelişi hızlandırmıştır. Çünkü savaş ile birlikte devletin dışarı ile bağlantısı kalmamış, yurt içindeki gayrimüslim tebaanın bağımsızlık arayışlarının ekonomiyeye verdiği hasar daha ağır hissedilmiş ve “kendi kendine yetme” fikri çok daha değerli hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak yapılan düzenlemelerle ülke dışına bağlanma anlaşmaları tek taraflı olarak terk edilmiş; ticaretin yabancı ve gayrimüslimlerden alınarak Müslüman tebaaya devredilmesi yoluna gidilmiş; ulusal bankacılığa odaklanılmış ve devlet ekonomik hayatta daha baskın hale getirilmiştir. Yeni yöneliş basın ve yayın yoluyla topluma anlatılmaya çalışılmış ve dönemin baskın yayın organları tarafından övülerek halkın yeni konjonktörü benimsemesi amaçlanmıştır. Bu yayın organlarında ağırlıklı olarak Alman ekonomik modelinin başarısı üzerinde durulmuş ve “milliyet” kavramı üzerinden güzellmeler yapılmıştır. Ziya GÖKALP’in konu ile ilgili düşünceleri bu noktada önemli olduğundan üzerinde durulması gerekmektedir. GÖKALP’e göre, “milli iktisat” genel geçer bir bilim gibi her ulusa uygulanan bir doktrin olamaz; “milli iktisat” milletlerin elle tutulur gerçekleri, tarihleri, sosyolojileri ve kurumsal varlıkları incelenerek oluşturulmalıdır. Bu şekilde bir araştırma yapmadan ekonomik bir model seçmek olumlu bir sonuca götürmez.¹⁵¹ İstibdad Dönemi’nin sonlanmasına yol açan özgürlükçü fikirlerin finans sistemine olumlu katkılar yapmasına fırsat kalmadan savaş ortamının yarattığı bunalımın ortaya çıkışı, olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ekonomide millileşmenin hızlanması, bu sonuçların olumlu olanlarından ise de; devletin piyasaya hakim olma programının olumsuz bir sonucu olduğu söyleyebilir.

¹⁵⁰ TOPRAK Zafer, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, İstanbul 1982, s. 21.

¹⁵¹ GÜVEN Özge, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 20.

Türk Banka hukuku tarihi açısından bir dönüm noktası olan ulusal bankacılığın II. Meşrutiyet'in yarattığı yeni fikirlerin etkisiyle birden bire hızlandığı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında güçlendiği kabul edilmelidir.¹⁵² Bu gelişme, aslında Mithat Paşa'nın memleket sandıklarını kurması ile ilk filizlerini vermiştir. Ancak ivme yaratacak hukuksal alt yapının II. Meşrutiyet döneminde yapıldığı görülür.

İttihat ve Terakki'nin liberal ekonomi modeli ilk olarak Balkan Savaşı'nda olumsuz yönlerini gösterdi. Bu savaşın etkisiyle yükselen Türkçülük akımı beraberinde olmazsa olmazını yani, “milli iktisat” fikrini getirdi. Bu fikir Birinci Dünya Savaşı'nın olağan dışı şartlarında daha da güçlendi.¹⁵³

Yeni ekonomi modelinin her ne kadar Alman milli ekonomi modelini benimseyen bir yapısı olsa da, aslında uygulanan savaş ekonomisidir. Yani bir nevi zorunluluk ve ihtiyaç nedeniyle seçilmiştir. Gerçekte iki yapı arasında ortaya çıkış zamanları arasındaki bu fark farklı karakterde olduklarının da en açık göstergesidir.¹⁵⁴ Bu durum Büyük Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu ile olan sıkı ilişkilerin de bir yansımasıdır. Beraber savaşan iki ülkenin ekonomi politikalarının birbirinden etkilenmiş olması dönemin koşulları da göz önünde bulundurulduğunda elzemdir.

B. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na İmtiyaz Tanınmasına İlişkin Kanun

II. Meşrutiyet Dönemi'ne damga vuran İttihat ve Terakki Partisi, para politikalarını seçerken para basma yetkisine sahip yurt dışı sermayeli Osmanlı Bankası'nı kendisine çok büyük bir sorun, aşılması gereken bir engel olarak belirlemiştir. Osmanlı Bankası'nın hükümetin finansman ihtiyacına ısrarla cevap vermemesi, ilişkileri kopma noktasına getirirken, ulusal bir finans kaynağına olan ihtiyacın önemini de tekrar göstermiştir. Bu durum, yeni bir milli bankanın ortaya çıkışını oldukça hızlandırmıştır. Hükümet, başta Tanin Gazetesi olmak üzere bu fikri halka benimsetmeye çalışmıştır. Tanin Gazetesi'nin bu kampanyasına kısa süre içerisinde birden fazla yayın organı dahil olmuştur. Bu yayın organlarında milli bağımsızlığın, ancak ve ancak “ekonomik bağımsızlık” ile mümkün olabileceği üzerinde durulmuş ve millet “iktisadi cihad”a davet

¹⁵² **KARAKAŞ Mehmet**, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 125.

¹⁵³ **KURT İsmail**, İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 120.

¹⁵⁴ **ŞENER Abdüllatif**, Sona Doğru Osmanlı, Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara 2007, s.34.

edilmiştir.¹⁵⁵ Osmanlı Bankası'nı yöneten yabancı sermaye sahiplerinin insafından finans sistemini kurtarma fikri nihayet eyleme geçmiştir.

Milli bankayı kurma vazifesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin liberal ekonomisti Cavit Bey' e tevdi edilmiştir. Hükümetin gerekli alt yapıyı oluşturması üzerine “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası” 11 Mart 1917 tarihinde fiilen kurulmuştur.¹⁵⁶

Nizamnameye göre; bankanın sermayesi, amacı, ticari ismi, yönetim yeri ve organları ile işlem türleri aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

1. Madde: Banka işlemlerini yürütmek üzere aşağıda adı yazılan Biga Mebusu Cavit ve İstanbul Mebusu Cahit ve tüccardan Tevfik Beyler arasında nizamname gereğince bir Osmanlı Anonim Şirketi kurulmuştur.”

Madde ile bankanın kuruluş işlemlerini yapanlar tespit edilmiştir. Ulusal bankanın kurucuları arasında liberal bir devlet adamının da olması, dönemin koşullarının ekonomi politikalarını doğrudan etkilediğini göstermektedir.

“2. Madde: Şirketin unvanı Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’dır.”

Bankanın ismine bakıldığında dönemin siyasi havasını yansıtan “milli” kelimesinin kullanıldığını görülmektedir. Yine içeriğinde “Osmanlı” kelimesinin bulunması, bankanın devletle olan ilişkisini göstermektedir.

“3. Madde: Şirketin genel merkezi İstanbul’dur ve meclis idaresinin kararıyla Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde ve yabancı memleketlerde dahi şubeleri, acenteleri ve muhabirleri bulunabilecektir.”

Banka organizasyonunun yerleşim şemasını açıklayan madde, aynı zamanda bankanın uluslararası bir rolünün de olacağını söylemektedir.

“4. Madde: Şirketin süresi iş bu nizamname hükmüne uygun olarak uzatılma veya kısaltılma olmadıkça kuruluşundan itibaren otuz senedir.”

¹⁵⁵ **ŞENGÜL Haluk**, “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey’in Rolü”, Universal Journal of History and Culture, Y. 2021, C. 3, S. 2, s. 166.

¹⁵⁶ **TOPRAK Zafer**, Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Kitap ve Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 258.

Banka, ilk aşamada otuz yıl faaliyet gösterecek şekilde kurulmuştur. Ancak nizamnamenin metninden bu sürenin değişebileceği anlaşılmaktadır.

“5. Madde: Şirketin sermayesi, onar Osmanlı liralık dört yüz bin hisse senedine olmak üzere dört milyon Osmanlı lirasından ibarettir.

Hisse Senedi Tertipleri: Hisse Senetleri Altı Kısım’a ayrılarak düzenlenmiştir:

Birinci Kısım Birer Hisse, İkinci Kısım Beşer Hisse, Üçüncü Kısım Onar Hisse, Dördüncü Kısım Yirmişer Hisse, Beşinci Kısım Ellişer Hisse, Altıncı Kısım Yüzer Hisse.”

Bankanın paylarını gösteren maddeden her bir payın itibari değeri anlaşılmaktadır.

“İş bu kısımların her biri için ayrı olacak hisse senedinin miktarını meclis-i idare tayin edecektir.”

İdare meclisinin karar alma yetkisine doğrudan atıf yapan madde, şirket sermayesinin artırılması anlamına da gelecek hisse senedi miktarının artırılması konusunda idare meclisine önemli bir yetki tanımlanmıştır.

“6. Madde: Sermayenin tamamına talip kayd ve imza ve yüzde ellisi elde edildikten sonra şirket kesin suretle kurulmuş kabul edilecektir.”

Şirketin kurulması için gereken en temel şartı düzenleyen madde, kurulum için sermayenin ulaşması gereken miktarı düzenlemiştir.

“10. Madde: Hisse senetleri Türkçe olarak düzenlenecek ve satılmadan önce örnekleri tasdik edilmek amacıyla Ticaret Bakanlığı’na verilecektir. “

Hisse senetlerinin içeriğindeki dilin belirlenmesi, dönemin ulusalcılık akımına yapılmış bir atıf niteliğindedir.

“11. Madde: Hisse senetlerinin tamamı isme yazılı ve Osmanlı vatandaşlarına mahsus olacaktır.”

Bu madde, iki önemli hususu barındırmaktadır: Birincisi hisse senetlerinin sadece Osmanlı vatandaşlarına satılabileceği hususudur. Bu hisse senedi devri ile de olsa yabancıları şirkete ortak etmeme amacı ile yapılmıştır. Bir diğer madde ise, hisse

senetlerinin isme yazılı olmasıdır. Bu madde ile amaçlanan da hisse senetlerini yabancıların almasını engellemektir.

“26. Madde: Banka İşlemleri”

Madde içerisinde bir bankadan yapılması beklenen tüm bankacılık işlemlerine ait açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan önemli olanların üzerinde durulacaktır.

“1- Gerek içeride, gerekse de dışarıda isme yazılmış poliçe ve emre yazılı senet ve bütün ticari senetleri iskonto etmek,”

Madde ile parasal değeri olan kıymetli evrakın değeri üzerinden belli bir indirim uygulanarak hamiline ödeme yapılması düzenlenmiştir. Bu suretle hamil elindeki ödemesi yapılmayan kıymetli evrakı tefecilere vermek yerine bankaya verip belli bir indirim karşılığında alacağına kavuşacaktır.

“2- Damgasız altın ve gümüş ile ziynet altınları ve eski paraları ve yabancıya satma ve satın alma işlemleri ve bunlar karşılığında borç verme işlemlerini yapmak, “

Madde ile taşınır rehni karşılığında finans sağlama işlemi düzenlenmiştir. Daha önce Ziraat Bankası örneğinde tarımla uğraşanların taşınmaz rehni veya şahsi kefalet karşılığında borç para aldıkları belirtilmişti. Taşınır rehni ile finans elde etme, milli banka hukuku mevzuatında yeni ortaya çıkan bir düzenlemedir.

“3- Meclis idaresince kabul edilecek olan iç borçlanma, hisse senedi, tahvil ve kuponları, ticari emtia ve bunların kıymetli evrakları karşılığında iç borçlanma yapmak ve emanet olarak eşya ve emtia kabul etmek, sermaye piyasa araçları ortaya çıkarmak,”

Bankanın devletle olan yakın ilişkisini vurgulayan madde, devletin finans ihtiyacını karşılama niyetinde olduğunu da göstermektedir.

“4- Faizli veya faizsiz, vadeli veya vadesiz para kabul etmek, cari hesaplar açmak.”

Vadeli mevduat kabul etme konusu, Ziraat Bankası Nizamnamesi ile Türk banka hukukuna girmişti. Bu nizamnamede tekrar ve daha kapsamlı düzenlendiğini söylenebilir.

“5- Gerek Osmanlı Devleti’nin muhtelif yerlerinde ve gerekse yabancı memleketlerin merkezinde nakit para işlemleri gerçekleştirmek.”

Osmanlı Devleti, uzun zamandır yurt dışına para gönderme işlemi konusunda yabancılara desteğine muhtaçtı. Yukarıda Dersaadet Bankası'na ilişkin açıklamalarda bu durum belirtilmişti. Nizamname ile hem yurt içi hem yurt dışı işlemlerde bankanın rol üstleneceği düzenlenmiştir. Bu madde bir diğer anlamıyla bankanın yurt dışında şubeler açacağını belirtmektedir.

“6- Başkalarının hesabında akçe kabulü ve tutulması ve her çeşit iç borçlanma, tahvil ve hisse senedi ve bunların kupon ve hisse kazancı bedelini tahsil etmek,”

Bankanın iç borçlanma için devlete kaynak sunacağı düzenlenmiştir. Devletin paraya ihtiyacı olduğu anda bu durumu fırsat bilen yabancı sermayedarların elinden bazı güçlerinin alınacağı anlaşılmıştır.

“7- Kendi hesabına ve başkalarının hesabına her çeşit kambiyo işlemleri yapmak,”

Banka kurumunun en temel işlevlerinden olsa da, ulusal bankacılığımız açısından önemli bir kolaylığı düzenlemektedir.

“8- Gerek İstanbul’da, gerekse de yabancı borsalarda kendi hesabına her türlü iç borçlanma ve tahvilat ve hisse senedi alıp satmak,”

Bankanın tüzel kişiliği ile kendi adına işlem yapabilmesi düzenlenmiştir. Üstelik bankaya yurt dışı borsalarda da temsil yetkisi tanınmıştır. Bu yetki ulusal bankacılık için bir ilktir.

“9- Demiryolları, yollar ve köprüler, kanallar, limanlar, tarım, ticaret ve sanayinin gelişmesine faydalı olacak şekilde hizmet eden milli şirket ve teşebbüslerin sermayelerine ortak olmak suretiyle veya çeşitli suretlerle yardımcı olmak,”

Bankanın sermayesi ile kalıcı yatırımlar yapmasını ve yapmak isteyenlere destek olması düzenlenmiştir. Yabancı sermayedarlara ait bankaların savaş zamanında dahi finans sağlama işlevini yerine getirmedikleri göz önünde bulundurulduğunda, günlük hayata doğrudan etki edecek bir işlemin yapılabilmesi için düzenlendiği anlaşılmaktadır.

“10- Devlet ve çeşitli resmi kurumlara ait bütün mali işlemleri ne nitelikte olursa olsun diğerlerinin kazanılmış hukuklarına tecavüz etmemek şartıyla gerçekleştirmek,

mahkemeler ve resmi dairelere verilmesi gereken her çeşit nakit, iç borçlanma, tahvil ve hisse senetlerini kabul ve muhafaza etmek, Velhasıl, gerek kendi hesabına gerekse de diğerlerinin hesabına Osmanlı Devleti'nde ve yabancı memleketlerde banka işlemleri mahiyetinde bulunan bütün işleri gerçekleştirmekten ibaret olacaktır.”

Bankanın devletin tüm resmi kurumlarına finans sağlama görevinin olduğu düzenlenmiştir.

“Bununla birlikte banka ancak tahsil imkanı şüpheli olan alacakların yapılabilmesi için teminat olarak taşınabilir malları kabul edebilir.”

Finansman talebinde bulunanlara taleplerinin taşınır rehni karşılığında kabul göreceği daha önce açıklanmıştı söz konusu madde ile taşınır rehni sınırlandırılmıştır. Buna göre taşınır rehni sadece tahsil kabiliyeti şüpheli olanlara uygulanacaktır.

“43. Madde: Kanun ile onaylanmak suretiyle banka aşağıda belirtilen imtiyazlardan faydalanabilecektir. “

Bu maddenin içeriğindeki konularda banka, bazı kolaylık ve avantajlardan kanunun onayı ile faydalanacaktır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

“1- Bankanın sermayesi, ihtiyat akçesi, temettuatı, gayrimenkul ve binaları, depoları ve mağazaları her türlü resim ve harçtan muaftır. Yine bankanın hisse senetleri oluşumuna dair ve banka ile resmi daireler arasında yapılan işlemler evrak, senet ve ilan damga vergisinden muaf tutulacaktır.”

Bankanın vergi muafiyeti konusundaki düzenlemenin ayrıca kanunen onaylanması gerekli kılınmıştır.

“2- Bankanın kuruluş aşamasında gerekli olan ve ithal edilen kumaş, kasa, araç, gereçler gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.”

Bankanın kuruluşu için lazım gelen malzemelerin ithal edilmesi halinde gümrük nizamnamelerinden etkilenmemesi amaçlanmıştır.

“3- Bankanın hisse senetlerine devlete ait borçlanma dışında bir borç için haciz konulamaz.”

Bankanın sermayesini koruma amacı güden düzenleme ile sadece devletin alacaklarına üstünlük tanınmıştır.

“4- Bankanın hisse senetleri, bütün resmi dairelerce kefalet akçesi olarak ve bedellerinin düzeltilmiş olan miktarının tamamı üzerinden kabul edilecektir. “

Bankanın resmi daireler nazarındaki itibarını korumayı amaçlamaktadır.

“5- Banka Osmanlı Devleti’ndeki posta ve telgraf ücretinden muaftır.”

Söz konusu madde, bankanın haberleşme masraflarından muaf olduğunu düzenlemiştir. Bu kadar imtiyaz tanınan bankanın Osmanlı Devleti nezdindeki önemi açıklanmıştır.

“44. Madde: Banka asgari yedi ve en fazla on iki kişiden oluşan bir meclis tarafından idare edilecektir.”

Madde ile bankanın yönetim kurulunun nasıl teşkil edeceği açıklanmıştır. Yönetim organının üye sayısına alt ve üst sınırlar konulmuştur. Düzenleme modern bankacılığa olan yönelişin ortaya çıkışıdır.

“45. Madde: Banka’nın genel müdürü meclis içerisinde bir aza olacaktır. “

Genel müdür, bankanın en yüksek yöneticisidir. Bu makama gelecek kişinin idare meclisi içerisinde seçilmesi zorunlu kılınmıştır.

“46. Madde: Meclis idaresindeki azaların tamamının Osmanlı vatandaşı olması şarttır.”

Ulusalcılık akımının nizamnameye yansıyan bir diğer etkisi de bu maddedir. Yabancı sermaye sahiplerinin Osmanlı ekonomisini önemsemez tavırlarına karşı gelişen yeni bankacılık vizyonunun bir gereğidir. Nizamname, idare meclisinde Osmanlı olmayan kişiyi istememektedir.

“47. Madde: Banka meclisi şu isimlerden oluşmaktadır:

Cavit Bey Efendi Hazretleri, Hüseyin Cahid Bey Efendi Hazretleri, Mustafa Şeref Beyefendi Hazretleri, Mahmud Naim Beyefendi, Tevfik Beyefendi, Mahmud Abud Efendi, Sason Efendi.”

Banka idare meclisinin 7-12 arasında üyeden oluşacağı belirtilmiştir. İlk meclisin üye sayısı asgari olarak belirlenmiştir. İlk meclis üyelerinin isimleri de nizamnameye tek tek girmiştir. İsimlere bakıldığında İttihat ve Terakki Partisi'nin ekonomisti ve bankanın kurucusu olan Cavit Bey'in listenin en başında bulunduğu görülmektedir. Yine bankanın diğer kurucuları da ilk meclise aza olarak girmişlerdir.

Bankaya, Ergani Bakır Madenleri'ni işletme ve madenden elde edilen ürünleri denize taşıması için de imtiyaz verilmiştir. Ancak banka, bu iş için gerekli olan sermayeyi, Alman bankalarından tedarik etme yoluna gitmiştir. Bu seçim bankanın “milli” niteliğine zarar vermiştir.¹⁵⁷

Nizamnamenin Nezaret Heyeti tarafından kabulünden sonra yapılan bir düzenleme ile kuruluştan itibaren ilk on yıl için genel müdür ve bazı uzmanlık isteyen kadroların yabancılardan da olabileceği düzenlemesi yapıldı. Bu düzenlemeden sonra bankanın ilk genel müdürü Avusturya-Macaristan vatandaşı olan Viktor Veil olmuştur. Bankanın idare meclis başkanı ise Maliye Nazırı Çanakkale milletvekili Cavit Bey olmuştur. Bankanın yabancı sermayenin tüm fonksiyon alanlarına rahatça girebilmesini sağlamak için nizamnamesinde çalışma sahaları geniş olarak ele alınmıştır. Asıl amaç Türk sermayesinin her alanda ticari faaliyette bulunabileceğini göstermektir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ OKTAR Suat, VARLI Arzu, “İttihat ve Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2009, C. XXVII, S. II, s. 16.

¹⁵⁸ ŞENGÜL Haluk, “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey’in Rolü”, Universal Journal of History and Culture, Y. 2021, C. 3, S. 2, s. 186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ GELİŞMELER

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında başlayan dönemde, Birinci Dünya Savaşı'nı da katarsak 8 yıl süren savaşların ekonomide yol açtığı hasar ve Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminden itibaren başlayıp zirveye ulaşan ekonomik istikrarsızlık ile mücadele edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Lozan Anlaşması ile siyasi ve iktisadi bağımsızlığın teminat altına alınması, bu mücadelenin başlangıcı sayılmaktadır. Ülkenin ekonomik faaliyetlerinin büyük çoğunluğu az gelişmiş tarımsal faaliyetlerden oluşmaktaydı. Pazar anlayışı neredeyse yok seviyesindeydi. Savaş sonrası yöneticilerinin sosyo-ekonomik özellikleri, kapitalist devletlerden gelen ekonomi reçeteleri ve sermaye sahiplerinin süreklilik arz eden kritikliği model seçiminde etkili olmuştur. İlk olarak devlet müdahalesinin minimum olduğu ekonomik bir model seçilmiştir. Ancak bu modelin seçilmesindeki mahzurlar İzmir İktisat Kongresi'nde tartışılmış ve özellikle iki sektörde devlet müdahalesinin önemine vurgu yapılmıştır:¹⁵⁹

- 1-) Yurt içi pazarın gümrük eli ile korunması,
- 2-) Finansman verecek büyük bankaların kurulması

Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi'nin modern banka hukukumuzun gelişimi açısından kritik öneme sahip olduğu söylenebilir.

I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NDE ULUSAL BANKACILIK

Kongre 17.02.1923-03.03.1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Toplantının İzmir'in kurtuluşunun üzerinden 5 ay geçmesinden sonra, Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından ise yaklaşık 4 ay önce toplanmış olması, yeni kurulan devletin ekonomik ve iktisadi amaçlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Yine kongreyi düzenleyen Atatürk'ün yakın arkadaşı İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in daha sonra Türk

¹⁵⁹ ERKEKOĞLU Levent Coşkun, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 42-43.

hukuk tarihi açısından son derece önemli bir dönemde Adalet Bakanlığı yapacak olması da değerlidir. Kongre, Mahmut Esat Bey'in “mesleki temsil” ilkesine göre toplanmıştır. Mahmut Esat, kongreye katılımda hem farklı mesleklerin, hem de ülkenin farklı coğrafyalarının temsil edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Dolayısıyla kongrenin genelin fikrini yansıtmak için çaba içinde olduğu söylenebilir.

Kongre'nin düzenlendiği yerin İzmir olarak belirlenmesinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başladığı ve bittiği yerin İzmir'in olması etkili olmuştur. İşgal kuvvetlerinin kaçarken son derece zarar verdikleri şehirde ekonomik zaferin ilk adımlarının atılması da bir diğer mesajdır.¹⁶¹

Kongre başlamadan önce kongrenin hangi konuları görüşeceği ile ilgili bir taslak hazırlanarak üyelere verilmiştir. Bu taslağın içindeki beş ana konudan birincisinin adı “Türkiye’de Kredi Meselesi” dir. Bu durumu kongreyi düzenleyen Mahmut Esat Bey şöyle ifade eder: “İktisat Vekâletinin kanaatine göre memlekette en evvel halli lazım gelen mesailden biri kredi meselesidir. İtibar-ı mali ve şahsi meselesinde ne yapılabilir? İktisat Vekaletinin nokta-i nazarına göre, mebzul sayı müfid kılmak (bol olan emeği faydalı kılmak), sonuna getirebilmek için her şeyden evvel memleketimizde kredi meselesinin halledilmesi lazımdır.”¹⁶² Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere, yatırım yapabilmek için kredi sorunu, yeni kurulan devletin en kritik sorunlarından biridir.

İzmir İktisat Kongresi, 16 gün boyunca yoğun olarak çalışmış ve tavsiye niteliğinde kararlar almıştır. Kongrede alınan kararları “şirketleşmeyi kolaylaştırmak, sanayiye teşvik, milli bankalaşma, milli yerli üretimi teşvik, teknik eleman yetiştirecek okullar açmak, demir yolları inşaatının hükümetçe bir programa bağlanması, sanayi mallarının gümrük vergileri ile korunması, ulaşım sorunlarının çözülmesi, tekelleşmenin önlenmesi, rejî kaldırılıp bütün faaliyetlerinde serbesti sağlanması, aşar vergisi kaldırılması, yabancı sermayeye ülke ekonomisinin öncelikleri doğrultusunda izin verilmesi” olarak belirlemek mümkündür.¹⁶³ Bu kararlara bakıldığında “milli

¹⁶⁰ ERKEKOĞLU Levent Coşkun, a.g.e., s. 43-44.

¹⁶¹ AYDEMİR Muzaffer, “Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y.2020, C. 5, S. 1, s.198.

¹⁶² GÜVEN Özge, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 62.

¹⁶³ AYDEMİR Muzaffer, a.g.e., s. 198.

bankalaşma” kararı ile “şirketleştirmeyi kolaylaştırmak” kararının konumuz ile doğrudan ilgili olduğu görülmektedir.

Kongre'ye gelen gruplar; tüccarlar, çiftçiler, sanayiciler ve işçilerdir. Bu gruplar arasında en hazırlıklı olanı tüccarlardır. Tüccar grubunun hazırlıklı gelmesinin sebebi Kongre'den önce İstanbul'da “Milli Türk Ticaret Birliği” ni kurmalarıdır. Bu birlik sayesinde milli amaçlar etrafında bir araya gelerek Kongre'den beklentilerini tespit etmişlerdir. Konumuz açısından önemli olan yatırım yapmak için “Milli Banka” fikri bu grubun en öncelikli talebidir. Tüccar grubunun ticaret bankası kurulması fikrinin karşılığı olarak Anonim Şirket statüsünde İş Bankası kurulmuştur. Bankanın kurulduğu 1924 yılındaki sermayesi “ 1 Milyon TL”dir. Bu sermayenin %25'ini Atatürk karşılamıştır. Yine Emlak ve Eytam Bankası 1926 yılında inşaat sektörüne finans sağlamak ve milleti konut sahibi yapabilmek amacıyla kurulmuştur.¹⁶⁴ Bu bankanın da 1926 yılında kurulduğu dikkate alındığında İzmir İktisat Kongresi'nin bir diğer sonucu olduğu söylenebilir.

Tüccar sınıfının talebiyle alınan “Milli Banka” kurulması fikri, kurulacak bankanın öncelikle ticari karakterde olmasını sağlamıştır. Bankanın sermayesi ise Milli Mücadele'de en sıkıntılı savaşların olduğu dönemde alınan “Tekalif-i Milliye” ve “iaşe bedeli” adıyla toplanan para ve mallardır. Bankanın hisse senetlerinin nasıl ve kimlere dağıtılacağı ile kambiyo merkezleri, nakit ve tahvilat borsalarının millileştirilmesi ve kuruma Türk düşmanı fikirlerin sokulmaması da, Kongre'de kararlaştırılmıştır.¹⁶⁵ Görüldüğü gibi, banka hukuku konusunda sadece kurulması fikri değil; kurulacak bankanın ana ilke ve teamülleri de tespit edilerek kararlaştırılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin ardından bankacılık alanında atılan ilk örgütsel adım İş Bankası, arkasından da Sanayi ve Maadin Bankası olmuştur. Bu iki banka nedeniyle milli bankacılığın gerçek gelişim dönemi Cumhuriyet yönetimi ile başlamıştır.¹⁶⁶ Milli bankacılığın doğuşu olarak Ziraat Bankası esas alındığı takdirde, Cumhuriyet yönetimi başladığında Türk bankacılık tarihinin doğuş evresinin tamamladığı görülmektedir.

¹⁶⁴ **SAYİM Ferdi**, “Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930)”, Social Mentality And Researcher Thinkers Journal, Y. 2020, C. 6 S. 39, s. 2725.

¹⁶⁵ **KOÇAŞLI İbrahim Onur**, “1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri”, International Journal of Academic Value Studies, Y. 2017, C. 3, S. 17, s. 143.

¹⁶⁶ **AYDEMİR Muzaffer**, “Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y.2020, C. 5, S. 1, s. 207.

II. İLK ULUSAL BANKANIN KURULUŞU: TÜRKİYE İŞ BANKASI

İş Bankası'nın kurulmasının İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda gerçekleşmiş; Kongre'de İş Bankası'nın kuruluşu ile doğrudan ilgili olan “tüccar grubunun esasları” başlığındaki maddeler şu şekilde yer almıştır:

- 1. Madde; “münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkili”
- 2. Madde; “çıkarılacak hisselerin Türklere ve Türk anonim şirketlere verilmesi”
- 4. Madde; “ hükümetin de bankaya sermaye koyarak iştirak etmesi, ancak talep olduğu zaman elindeki hisseleri satarak yavaş yavaş ilişkisinin kesilmesi”
- 5. Maddede ise “bankanın her tür vergiden muaf olması” hedeflenmiştir.¹⁶⁷ Görüldüğü gibi, İzmir İktisat Kongresi banka hukuku mevzuatına da doğrudan gönderme yapmıştır. Alınan kararlar, yeni kurulacak olan bankanın hukuki düzenlemelerine bir vizyon niteliğindedir.

Cumhuriyetin kuruluşunu müteakip kurucu kadrolar, ekonomik kurtuluş savaşına yönelmişlerdir. Bu nedenle ilk ihtiyaç duyulan unsur, kalkınmanın sağlanması için yeni girişimcilerdir. Devlet, girişimcilik potansiyeli olan yerli bürokrat, tüccar ve işletme sahiplerini cesaretlendirmeye yönelmiştir. Bu yönelişin yanında en büyük destek devleti yönetenlerin ve milletin büyük desteğiyle kurulan İş Bankası'ndan gelmiştir.¹⁶⁸

Öncelikle İş Bankası'nın kuruluşunda kullanılan sermayenin çok büyük bir kısmının Kurtuluş Savaşı mücadelesine destek için Hint Müslümanlar; yani Pakistanlılar tarafından verilen paradan artan 250.000 Liradan meydana geldiği söylenebilir. Bu paranın kullanılacağı yer ile ilgili farklı fikirler gündeme gelmişse de, Celal BAYAR'ın teklifiyle milli bir banka kurulması için kullanılması Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından uygun bulunmuştur. Atatürk'ün talimatıyla Celal BAYAR, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti görevini bırakmış ve bankanın genel müdürü olarak görevlendirilmiştir.

¹⁶⁷ **ÇETİNER Özgür**, Cumhuriyet Dönemindeki hâkim sermayenin oluşumunda Türkiye İş Bankası'nın rolü: 1924–1938, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2014, s. 113.

¹⁶⁸ **AYDEMİR Muzaffer**, “Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y.2020, C. 5, S. 1, s. 208.

Bu görev değişimi, yöneticilerin konuya verdikleri önemi göstermesi açısından önemlidir.¹⁶⁹

İş Bankası, resmi olarak esas nizamnamesinin “20 Ağustos 1924’te İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik olunmasından” sonra 26 Ağustos 1924 tarihinde kuruldu. Bu tarihin Büyük Taarruz’un kazanılmasından tam 2 yıl sonrası olarak seçilmesi de tesadüf değildir. Ekonomik kurtuluş savaşının verilmeye başlandığı konusunda bir mesaj içermektedir. Bankanın kurulmasındaki sermayenin büyük çoğunluğu ATATÜRK tarafından karşılandığından, kurucuların kimlerden oluşacağını da ATATÜRK belirlemiştir. Celal BAYAR, kendi hazırladığı daha çok profesörlerden, iktisatçılardan ve maliyecilerden oluşan aday kurucular listesini ATATÜRK’e takdim etmişse de; bu liste ATATÜRK’ün “ben teorisyenlerden ziyade uygulamacılarla çalışmak istiyorum” demesi üzerine kabul edilmemiştir. Gerçekten de ATATÜRK’ün belirlediği kurucular listesi, ticari hayatta daha fazla rol almış uygulamacı ağırlıklıdır. Toplam 36 kişi olan kurucuların 11’i milletvekili, geri kalan 25’i ise tüccardır.¹⁷⁰

Bankanın ismindeki “İş” kelimesi, bankanın “Fransa’daki İş Bankaları (banguessd’affaire)” örnek alınarak kurulması sebebiyle dahil edilmiştir. Fransa’daki bu iş bankaları;

1-) Ticaret, sanayi iştirakleri ile bunların kurulması ve teşkilatlanması,

2-) Bu işlerde ortaklığı, resmi ve özel müesseselerin esham ve tahvilatını toptan veya perakende olarak satın alan ve bunları karla satan,

3-) Bu gibi işler üzerinden borsacılık işlemleri yapmayı iş edinmeleri sebebiyle iş bankası olarak tasnif edilmiştir.¹⁷¹ İsim hakkında karar verilirken yöneticilerin bankanın bu sayılan amaçları gerçekleştirmesi beklentisi içine girdikleri düşünülebilir.

Gerçekten de bu özellikler bankanın kuruluş nizamnamesinin 2. Maddesinde şöyle yer almıştır:

¹⁶⁹ ÖZBEK Mesut, Türkiye Cumhuriyeti’nde Milli Ekonomiye Geçiş  abaları: İş Bankası  rneği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2011, s.45.

¹⁷⁰ ÖZER Mehmet Halis, Osmanlıdan Cumhuriyete devlet eli ile milli tüccar oluşturma politikalarında bankacılık sektörünün yeri: İş Bankası  rneği (1924- 1930), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 154.

¹⁷¹ ÖZBEK Mesut, a.g.e., s. 48.

“Umumî banka muamelâtı, her nevi ziraî, sınaî, maden teşekkülleri ve nafia işleri, her nevi malzemenin istihsali, imali yapmak ve müteahhitlik işlerine girişmek, yukarıda tadat olunan işleri görmek üzere şirketler teşkil etmek, çeşitli sınaî ve ticari işlemleri gerek kendi hesabına gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla ortaklaşa veya kuruluşların ad ve hesabına yapmak ve yürütmek.”. Bankanın kuruluş nizamnamesi; 76 madde, 10 fasıldan oluşmaktaydı: Birinci maddede, “İş bu nizamnameyi esasiye tevfiikan ihraç olunacak aksiyon esbabı arasında bir Türk şirketi Teşkil olunmuştur.” denilmekteydi. Nizamnamenin 5. maddesine göre; “şirketin sermayesi bir milyon Türk Lirası olup, onar Türk Lirası kıymetinde yüz bin hisseye bölünmüştür.”¹⁷²

1924 tarihli kuruluş nizamnamesine göre “yönetim kurulunun doğal üyesi olan genel müdür haricinde genel kurulca seçilecek 7 ila 9 kişiden oluşacak bir yönetim kurulu oluşturulmuştur. Yine nizamnameye göre “yönetim kurulu 3 yıl için seçilecek olmakla birlikte, ilk yönetim kurulunun görev süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir”, “yönetim kurulu üyesi olabilmek için en az 100 hisseye sahip olmak ve her türlü medeni haklara sahip bulunmak şartı getirilmiştir” , “yönetim kurulu, bankanın yönetiminde en geniş yetkili organ olup genel kurul kararı gerektirmeyen ve genel müdürün yetkisi dışında kalan her konuda karar almaya yetkili kılınmıştır” denilmektedir.¹⁷³ Görüldüğü gibi nizamname yeterince ayrıntılı ve geniş kapsamlıdır.

Cumhuriyetin kurulmasından 1929 ekonomik krizine kadar olan dönemde devlet destekli liberal ekonomi politikası güdülmüştür. Bu politikanın adı “milli iktisat” politikasıdır. Bu politikanın en net ürünü Türkiye İş Bankası'dır. Bu yöntemde amaç, kazancın millete ait unsurlara verilmesi ve bunun da örgütlü bir şekilde yapılarak devamlılık sağlanmasıdır. Türk milletinin içinden gelen iş insanları yaratmak milli iktisat politikasının başarısı için kritik seviyede önemlidir.¹⁷⁴ Bu dönemde uygulanan politikalara bakıldığında, devletin liberal ekonomi modelini benimsemek istediği açıkça görülmektedir. Ancak henüz emekleme döneminde olan genç Cumhuriyet rejimi, bunun başarılması için gereken sivil kadroların bulunmadığının farkındadır. Bu kadroları ve

¹⁷² **ÖZER Mehmet Halis**, Osmanlıdan Cumhuriyete devlet eli ile milli tüccar oluşturma politikalarında bankacılık sektörünün yeri: İş Bankası örneği (1924- 1930), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 155.

¹⁷³ **ÖZBEK Mesut**, Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Ekonomiye Geçiş Çabaları: İş Bankası Örneği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2011, s.52.

¹⁷⁴ **KOCABAY Özlem**, Kurum Kimliği Oluşturma Sürecinde Türkiye İş Bankası Kurumsal Reklamlarının İncelenmesi: 1924-1932, Ankara 2006, s. 65.

istihdamı yaratmak için zorunlu kalınarak ekonomiye devlet eliyle destek olunmuştur. Bu siyasetin 1929 ekonomik krizi ile devlet yönünde ağırlaştığı görülecektir.

Türkiye İş Bankası'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1927 yılında, İttihat ve Terakki Partisi'nin “İtibar-ı Milli Bankası” ile olan birleşmesi de, konumuz açısından son derece önemlidir. İttihatçıların İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşu ve içinde bulunduğu savaş şartları nedeniyle çok zor bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde bankanın kapatılması ya da yabancı bankalara katılması konusunda ısrarlı müdahaleler olmuştur. Banka, sahip olduğu imtiyazlar sayesinde bu zorlamalara karşı direnebilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hürriyet ve İtilafçılar'ın yönetimi ele geçirmesiyle, siyasi destekten mahrum kalmıştır. Bu durum da Kurtuluş Savaşı'ndan sonra değişmiş ve banka tekrar güçlenmeye başlamıştır. Bankanın durumunun iyileşmesine rağmen, Türkiye İş Bankası ile birleşmesine karar verilmiştir. Bu kararın alınmasındaki en büyük etken İtibar-ı Milli Bankası'nın sahip olduğu ayrıcalıkların Türkiye İş Bankası'na kazandırılmasıdır. Bu birleşme ile birlikte Türkiye İş Bankası, “ana ticaret bankası” özelliğine sahip olmuştur. Bu durum, Türkiye İş Bankası'nda Merkez Bankası olma yönünde beklentiye neden olmuştur. İki bankanın birleşmesi, bankaların sabit maliyetlerini indirerek, şube sayısını artırmak ve millete ait iki finans kuruluşunun anlamsız mücadelesini engellemiştir.¹⁷⁵ Bu birleşme de bir hukuki düzenleme ile yapılmıştır.

İki bankanın birleşmesi 29 Haziran 1927 tarihli sözleşme ile gerçekleşmiştir. Sözleşmeye göre;

1 Temmuz 1927 itibariyle Türkiye İş Bankası, İtibar-ı Milli Bankası'nın yasal halefi olmuş,

4.000.000 lira sermayeli İtibar-ı Milli Bankası'nın sermayesi %50 oranında ödenmiş olduğundan, İtibar-ı Milli Bankası hisselerinden 2'si, tamamı ödenmiş olan İş Bankası sermayesini temsil eden 1'er hisse senedi ile değiştirilmiş,

İtibar-ı Milli Bankası'ndaki devlet hisseleri İş Bankası hissesi olarak işlem görmüş,

İş Bankası'na ait hisselerin %16'sı hazineye aktarılmış,

¹⁷⁵ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 197-198.

İş Bankası'nın 2.000.000 TL değerindeki sermayesi 4.000.000 TL 'ye artmış,

Bu artış İş Bankası şube sayısının artması için kullanılmış,

Daha önceden İtibar-ı Milli Bankası'na ait olan vergi muafiyetleri ve ayrıcalıklar 1928 yılına kadar Türkiye İş Bankası'na devrolmuş,

İş Bankası'nın personel niteliği yükselmiştir.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi birleşme sözleşmesi ile kanuni hak ve yetkiler konusunda da bir devir gerçekleşmiş ve İş Bankası, bu durumdan son derece olumlu sonuçlarla ayrılmıştır.

Konuyu sonlandırırken Türkiye İş Bankası'nın mülkiyet problemleri, ATATÜRK ve Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilişkisi üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır. Bu konu, günümüz tartışmalarının anlaşılması açısından da önemlidir.

ATATÜRK, bankanın hem kurucusu, hem de değerli bir müşterisi olmuştur. Tüm maddi birikimlerini İş Bankası'nda değerlendirmiştir. Bunun haricinde ekonomi ile ilgili fikirlerini de İş Bankası'nda uygulamış ve bankayı adeta bir laboratuvar gibi kullanmıştır. Bankanın ilk genel müdürü Celal BAYAR'ın İttihatçı gelenek içinde yetişmesi ve ATATÜRK'ün en güvendiği isimlerden biri olması da, bunda son derece etkilidir.¹⁷⁷ Bu yakınlık, ATATÜRK'ün son anına kadar artarak devam etmiş; en sonunda vasiyeti ile birlikte ölümsüzleşmiştir.

ATATÜRK, bankanın kuruluşu esnasında gerekli 1.000.000TL sermayenin 250.000 TL'sini bizzat satın almıştır. Bunun dışında banka kurulduğu gün açtırdığı hesabına 207.400TL yatırmıştır. ATATÜRK'ün 1938 yılında İş Bankası'nın;

Banka hesaplarında 1.519.882 TL,

569 adedi kurucu olmak üzere 119.694 adet İş Bankası hisse senedi (beheri 10 TL itibari kıymet),

125 adedi kurucu olmak üzere 25.000 adet Zonguldak Maden Kömür İşleri T.A.Ş. hisse senedi bulunmaktadır. ATATÜRK, vasiyetiyle bu mal varlığı değerlerinin çıplak maliyetini Cumhuriyet Halk Fırkası'na bırakmıştır. Bu mal varlığı değerlerinin işletilmesi

¹⁷⁶ **ÖZBEK Mesut**, Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Ekonomiye Geçiş Çabaları: İş Bankası Örneği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2011, s.59.

¹⁷⁷ **ÖZBEK Mesut**, a.g.e., s. 63.

yetkisini İş Bankası'na vererek elde edilecek geliri de Türk Dil Kurumu'na ve Türk Tarih Kurumu'na bırakmıştır.¹⁷⁸

Görüldüğü gibi ATATÜRK'ün Cumhuriyet Halk Fırkası'na devrettiği mal varlığı değeri, bizzat şahsına ait olan mirastır. Bu mal varlığı değerlerinden elde edilecek gelirin Cumhuriyet Halk Fırkası'na verilmesi değil; Türk Dil Kurumu'na ve Türk Tarih Kurumu'na verilmesi vasiyet edilmiştir.

III. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRK BANKACILIK HAYATINA ETKİSİ

Birinci Dünya Savaşı esnasında kapitalist devletlerin üretim kapasiteleri son derece artmıştı. Bu artış, savaş sonrası dönemde de devam edince, piyasada önemli bir miktarda ürün fazlası oluştu. Özellikle gıda piyasasındaki ürün fazlalığı, fiyatların oldukça düşmesine yol açtı. Nispeten geri kalmış ülkelere tarım ürünü almaya ihtiyaç duymayan kapitalist devletler, bu geri kalmış ülkelere sanayi ürünü de ihraç edemez hale geldiler. Bu durum neredeyse tüm ürün fiyatlarında önlenemez düşüslere yol açtı ve 1929 mali krizi meydana geldi. Kriz nedeniyle tarım ürünleri ihracatını 1923-1929 yılları arasında oldukça artırmasına rağmen tarım ürünlerini kredi ile satan genç Türkiye Cumhuriyeti ekonomisini dış etkilere açık hale getirmiştir. İhraç ettiği ürünlerin parasını kredi ödemeleri gerçekleşmediği için tahsil edemeyen üretici, dar boğaza girmiştir.¹⁷⁹

İhracat zamanı beklediği parayı bulamayan üreticinin yerel bankalara olan ihtiyacı da artmıştır. Üretici ve esnafın bu yönelişini karşılamaya çalışan bankalar da krize açık hale gelmişlerdir. Devletin dış kredilerinin neredeyse tamamen kesilmesi zaten mevcut olan para darlığının daha da artmasına yol açmıştır. Devlet bir süre dış alışverişini takas yöntemiyle yapmıştır. Güçlü bir ziraat kredisi kurumunun olmaması, krizin etkilerini halk nazarında daha da derinleştirmiştir. Bütün bu durumlara Osmanlı Bankası'nın olumsuz tutumu nedeniyle Türk Lirası'nın değerinin hızla düşmesi de eklenmiştir. Mali yönetim açısından son derece sıkıntılı olan dönem, yöneticileri büyük kapitalist ülkelerde olduğu

¹⁷⁸ KOCABAŞOĞLU Uygur, Türkiye İş Bankası Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2001, s. 88-89.

¹⁷⁹ ERKEKOĞLU Levent Coşkun, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 56-57.

gibi daha devletçi bir politika izlemeye zorlamıştır.¹⁸⁰ Kredi kurumları güçlü olmasa da yurdun genişçe bir kısmında yaygındırlar. Bu hususun faydası, çiftçinin mahalli bankalara yönelmesi ile anlaşılacaktır.

Büyük kriz yıllarında ülkemizdeki anonim şirketlerin yarısına yakını, finans sıkıntısı nedeniyle batmışsa da; bu durum, bankalar açısından çok daha olumludur. Bunun sebebi, kredi ihtiyacının artması sonucu karlılık oranlarının da yükselmesidir.¹⁸¹ Yine tarımsal arzın artması ile çiftçilerin yurt genelinde finans kurumlarına olan ihtiyacı artmıştır. Çiftçiler, bu dönem bulundukları bölgedeki yerel bankalara da yönelmişlerdir. Yerel bankaların verdikleri bu krediler sayesinde önemli miktarda kar elde ettikleri ve güçlü bankalarla rekabet etmeye başladıkları da görülmektedir.¹⁸²

Anlaşıldığı üzere, bu sancılı dönemi atlatmak için verilen uğraşların tamamı, devleti banka hukuku alanında köklü hukuki düzenlemeler yapmaya itmiş ve geçmişte olduğu gibi bazı olumlu sonuçlar ortaya çıkmasına yol açmıştır.

IV. BANKA HUKUKU HAKKINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Cumhuriyet döneminde Türk Banka Hukuku alanında yapılan hukuki düzenlemeler genel olarak 1929 mali krizi sonrasında yapılmıştır. Bu nedenle kanunların içerisinde dönemin izleri yoğun olarak bulunmaktadır.

1930-1946 arası dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nde banka hukuku alanında ilk yasal düzenlemelerin yapıldığı dönem olmuştur. Süreç, “Merkez Bankası Kanunu” ile başlamış, henüz yeni birikim yapmaya başlayan genç Cumhuriyetin korunması için de bazı tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine “Mevduatı Koruma Kanunu” hazırlanmıştır. Bankaların bir düzene sokulması ve disiplin içinde hareket etmeleri amaçlanmıştır. Milli tasarrufları bir araya getirmeyi, kullanılır kılmayı ve bunlar üzerindeki iktisadi denetimi kurumsallaştırmayı amaçlayan “Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun” ile “Türk Bankalar Kanunu”nun da hazırlanması ile alanda önemli

¹⁸⁰ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 52-55.

¹⁸¹ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 66.

¹⁸² **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 85.

ilerlemeler kaydedilmiştir.¹⁸³. Modern ve bağımsız Cumhuriyetin en önemli hedeflerinden biri olan finansal kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. Bu hedefin ilk adımları Lozan Anlaşması'nda ve İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Bu genel ilkeler ışığında tüm dünya ile uyumlu bir finans sistemi inşa etmek için yapılan hukuki düzenlemeleri ve bunların özelliklerinin incelenmesi önemlidir.

A. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu

Ülkenin içinde bulunduğu koşullarda statüsü değişmeden imtiyazlarını koruyan Osmanlı Bankası'nın varlığı, Cumhuriyetin ilanını takiben bir Merkez Bankası'nın kuruluşunu engellemiştir. Ancak 1925 yılında Osmanlı Bankası ile yeniden bir sözleşme yapılması yoluna gidilmiştir. İlgili sözleşmeye “...Hükümetçe banknot ihracına mezun olmak üzere bir Türk Hükümet Bankası tesis edilecek olursa, Bank-ı Osmani'nin bu bapta bir güne itiraz serdine hakkı yoktur” maddesi eklenmiş ve merkez bankasının oluşturulması yönünde ilk adım atılmıştır.¹⁸⁴

İktisatçıların “Büyük Buhran” adını verdikleri 1929 krizi Merkez Bankası'nın kurulmasını daha da zorlaştırmıştı. Merkez Bankası'nın kurulması fikrinin ertelenmesi, Avrupa'dan davet edilen iktisatçıların raporlarıyla doğrulanmıştı. Ancak Türk Lirası, 1929 yılında önemli ölçüde değer kaybetmişti. Bu değer kaybının durdurulması için bağımsız bir merkez bankası kurulması yolundaki çalışmalar hızlandırıldı.¹⁸⁵

Osmanlı Bankası'nın kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti, birden fazla kez savaşa girmiş ve önemli miktarda para sıkıntısı çekmişti. Banka bu dönemlerde merkez bankası fonksiyonu gereğince son derece basit bir araç olan para basma işlevini görmemiş ve çok defa devleti zora sokmuştu. Bu durum, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda kendisini gösterdi. Osmanlı Bankası, bu politikası nedeniyle yöneticiler tarafından da desteğini önemli ölçüde kaybetmişti. Cumhuriyet döneminde devlet, büyük yabancı şirketleri satın alma politikası izlerken, diğer taraftan devlet adına bankerlik yapan yabancı sermayeli bir bankaya ses çıkarmaması beklenemezdi. İşte bu nedenle 30 Haziran

¹⁸³ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 228.

¹⁸⁴ **KAVRAN Aslıhan**, Merkez bankası Bağımsızlığının Önemi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 55.

¹⁸⁵ **GÜVEN Özge**, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 89.

1930 tarihinde 1715 sayılı Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası resmen kuruldu.

Merkez Bankası'nın kuruluş kanun taslağı, Avrupa'dan davet edilen akademisyenler tarafından hazırlanmıştı. Özellikle Lozan Üniversitesi profesörlerinden Leon Morf, kanun taslağının hazırlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸⁶ Bu durum kuruluş kanununa verilen önemi göstermektedir. Yine çok titiz bir çalışmanın sonucunda bankanın kurulduğunu gösteren bir diğer husus ise bankanın adıdır. Dönemin iktisat teorisyenleri merkez bankalarının devletle olan ilişkilerinin bankanın bağımsızlığına gölge düşüreceğini düşünmekteydiler. Bu fikir kapitalist ülkeler tarafından da benimsenmişti. İşte bu nedenle bankaya diğer resmi kurumlardan farklı olarak “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası” unvanı seçilmiştir.¹⁸⁷ Bankanın bağımsızlık vasfının lekelenmemesi için algı yönetimi konusunda, üstelik 1930 yılında bu denli hassas davranarak oluşturan Cumhuriyet yönetiminin kanunun hazırlanışında da aynı hassasiyeti gösterdiği görülecektir.

1930 tarihli Merkez Bankası Kanunu'nun birinci maddesi, “banknot basma yetkisinin münhasıran bankaya ait olduğu” hususu ile başlamış ve bankanın “özel hukuk tüzel kişisi olduğunu” belirtmiş,

Bu husus, bir merkez bankasının en önemli varlık koşulu olduğundan, kanunun ilk maddesine yazılmıştır. Bunun yanı sıra, bankanın “özel hukuk kişisi” olması da bağımsızlığını göstermesi bakımından kritik seviyede önemlidir.

Bankanın organları tipik bir anonim şirkette olduğu gibi 3 organdan oluşmaktaydı. Bunlar “yönetim kurulu(idare meclisi)”, “genel kurul” ve “denetim kurulu” organlarıydı.

Bankanın sermayesi, konumuz açısından son derece önemlidir. Çünkü önceki bankalara göre daha detaylı ve özenle hazırlanmıştır. Buna göre bankanın (A), (B),(C) ve (D) olmak üzere dört farklı hissesi bulunmaktadır.

Bu hisselerden (A) sınıfı hisseler; kamu kurumlarına,

¹⁸⁶ **KAVRAN Aslıhan**, Merkez bankası Bağımsızlığının Önemi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 56.

¹⁸⁷ **UYGUN Mehmet Şerif**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Türk Devlet Teşkilatındaki Yeri Ve Avrupa Merkez Bankası İle Karşılaştırılması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 22.

(B) sınıfı hisseler; Türk bankalarına,

(C) sınıfı hisseler; Yabancı bankalar ile Yabancı sermayeli imtiyaz şirketlerine,

(D) sınıfı hisseler ise Türk vatandaşlarına ve şirketlerine ayrılmıştır.

Hükümetin, genel kurulu domine etmesini engellemek ve bankanın bağımsızlığını sürdürmek için (A) sınıfı hisselerin tüm sermayenin %15'ini geçemeyeceği öngörülmüştür.

Bu maddeler, genç Cumhuriyet yöneticilerinin bankanın uluslararası piyasada bankanın güvenilirliğini artırmak istediklerinin ve bankanın bağımsızlığının kanuna aktarılması noktasındaki kararlılıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bankanın yönetim kurulu sekiz kişiden oluşmaktadır. Bu sekiz kişiden biri başkan olmak üzere iki üyeyi seçme hakkı hükümete verilmiştir. Yönetim kurulundaki iki üye (B) ve (C) sınıfı, bir üye ise (D) sınıfı hissedarlardan; bir üye Ticaret ve Sanayi Odalarından, geri kalan iki üye ise Ziraat Kooperatifleri tarafından “ seçilecektir.

Bankanın en kritik organının seçiminde son derece kollektif bir seçim şartı getirildiği görülmektedir.

Günümüzde dahi merkez bankalarının en kıymetli bağımsızlık kriterlerinden biri olan kamuya kaynak aktarma yasağı, kanunun 42 ve 44. maddelerinde yer almıştır.

Bu maddeler ile bankanın Avrupa'daki muadillerinin vasıflarına haiz olmasının amaçlandığı somutlaştırılmıştır. Ancak bankanın organları, sermaye yapısı ve sermayesinin korunmasındaki tüm bu profesyonel düzenlemeler, maalesef ki ilerleyen yıllarda sık sık değişikliğe uğramıştır. Şöyle ki;

1715 sayılı Kanun 38 yıl yürürlükte kalmıştır,

Bu süre zarfında 22 kez değişikliğe uğramıştır,

Bu değişiklikler sonucunda Kanun'un sistematik bütünlüğü yitirilmiş,

Başlarda %15, sonra %25 olan Devlete ait sermaye, (B) sınıfı hisseleri alan kamu bankalarının sermayesi ile %50'yi aşmış ve bankanın bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır,

Bağımsızlığın sona ermesinin son adımı ise bankanın kamuya finansman sağlaması hususunun getirilmesi olmuştur.¹⁸⁸

Diğer taraftan; Osmanlı Devleti'nden devralınan 158 milyon Lira tutarındaki banknotun 3 Ekim 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na devredilmesi de kanun kapsamında gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Kanun'un 51'inci maddesine göre; “Hazine ve Tekel idarelerine ait paraların TC Merkez Bankasına yatırılması” düzenlenmiştir. Bu maddeye daha sonradan yapılan bir ekleme ile “özel idare, belediye, kamu yararına hizmet eden kurumlar, bankanın kurulu bulunduğu yerlerde aynı yükümlülüğe tabi tutulmuşlardır”; yani düzenleme ile bu vasıftaki idareler paralarını Merkez Bankası'na yatırmak zorundadırlar.¹⁸⁹

1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan para politikası araçlarına sahip olmadığı için gitgide ihtiyaca cevap veremez olmuştur. Bu gelişmeler üzerine yürürlükten kaldırılmıştır. Kanunun yerine 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Anılan bu son kanun, geçirmiş olduğu değişikliklere rağmen halen daha yürürlüktedir.¹⁹⁰

B. Mevduatı Koruma Kanunu

30.5.1933 tarih ve 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu, içeriğinde hem mevduatı, hem de kredi kurumunu düzenlemiştir. Bu nedenle banka hukuku mevzuatı içinde ilk banka kanunumuz olarak anılmaktadır. Kanun, bankaları ayrıntılı olarak düzenleyen, tasarruf şeklini açıklayan ve bankaların kamu denetimine tabi tutulması esas ve usullerini ele almıştır. Banka kurumu gibi karmaşık bir sistemi ilgilendirmesine rağmen kısa olduğu söylenebilir.

Kanunun ilk maddesinde “Türk kanunlarına tevfikân teşekkül etmiş olup elyevm faaliyette bulunmakta olan bankalar bu kanunun neşri tarihinden ve bundan sonra

¹⁸⁸ **UYGUN Mehmet Şerif**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Türk Devlet Teşkilatındaki Yeri Ve Avrupa Merkez Bankası İle Karşılaştırılması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 24-28.

¹⁸⁹ **ERKEKOĞLU Levent Coşkun**, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 95.

¹⁹⁰ **UYGUN Mehmet Şerif**, a.g.e., s. 28.

teşekkül edip faaliyete geçecek olan bankalar teşekküllerinden itibaren iki ay zarfında Maliye vekâletine birer beyanname vermeğe mecburdurlar. Bu beyannamelerde:

- a) Bankanın unvan ve tesis tarihi,
- b) Türkiye’de ve ecnebi memleketlerdeki merkez ve şubelerinin bulundukları mahallerin isimleri,
- c) Sermayeleri miktarile bunun ne kadarının tediye edilmiş ve ne kadarının henüz tediye edilmemiş bulunduğu,
- ç) Muhtelif nevi ihtiyat akçelerinin miktarları,
- d) İştigal ettikleri muamele nevileri gösterilir.

Ayrıca beyannamelere bankanın teşekkülüne ait vesaik sureti musaddakaları ile son bilânçoları raptolunur. “ denilmektedir.

Bu maddeye bakıldığında yurt genelinde faaliyet gösteren bankaların en temel bilgilerinin yeknesak bir şekilde devlete bildirilmesinin zorunlu kılındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de kanunun bankacılık alanında standartlaşmayı sağlamak için yapıldığı ilk etapta göze çarpmaktadır.

Kanunun diğer maddelerine baktığımızda;

Bankaların kuruluş usul ve esasları,

Sermaye ve ihtiyat bedelleri,

Kredi verme üst limitleri,

Bünyelerine katacakları en fazla mevduat miktarı,

Denetim için “Bankalar Yeminli Murakıplığı” kurulması hususlarının düzenlendiği görülmektedir.¹⁹¹

Kanuna göre; bankalar, ödenmiş sermaye ve ihtiyatları toplamının yüzde onu kadar kredi verebileceklerdir. Yine bankaya mevduat kabul etme konusunda Maliye

¹⁹¹ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 244.

Bakanlığı'ndan izin alma şartı getirilmiştir. Bugün için mevduat kabul etme hususu, bir banka için olmazsa olmaz koşullardan olmasına rağmen, dönemin koşullarında bu vasfın denetlenmesi gereken bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Yine mevduat kabul etmenin bir diğer şartı da, ödenmiş sermaye miktarının ve ihtiyat payının belli bir seviyenin üzerinde olmasıdır.¹⁹²

Yine mevduat kabul etme işlemini yapacak bankalar için bulundukları şehrin nüfusuna göre tespit edilecek bir sermayeyi sağlama koşulu getirilmiştir. Bu husus Kanun'un 5. maddesinde

“Mevduat kabul edebilmek için Türk kanunlarına tevfikân teşekkül eden bankaların tediye edilmiş sermayeleri ile bilumum ihtiyat akçeleri baliğinin ve ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye’de şube açmak sureti ile faaliyette bulunan bankaların Türkiye’deki şubelerine tahsis edilmiş sermaye miktarlarının ilk tesis masarifi hariç olmak üzere:

- Nüfusu iki yüz elli binden fazla olan şehirlerde en az 1.000.000 lira;
- Nüfusu yüz binden fazla ve iki yüz elli binden aşağı olan yerlerde en az (500.000) lira;
- Nüfusu elli binden fazla ve yüz binden aşağı olan yerlerde en az (125.000) lira;
- Nüfusu elli binden aşağı olan yerlerde en az (50.000) lira olması şarttır.

Bir şehirde mevcut müteaddit şubeler bu hadlerin hesabında bir şube itibar olunur. Muhtelif şehirlerde şubeleri mevcut bankalar için bu madde mucibince aranacak sermaye haddi merkez ve şubelerinin bulundukları şehirlere ait hadler ayrı ayrı hesap ve cemedilmek sureti ile tespit olunur.” şeklinde düzenlenmiştir.

Dolayısıyla Kanun, bir şehirde yaşayan nüfusu göz önünde bulundurarak, bankanın kurulmasını ve işletilmesini istemiştir. Ayrıca sermayeye alt sınır getirmiştir; bunun amacı, nispeten küçük bankaların yüksek faiz vaadiyle mevduat toplamalarını ve bu durumu halkın zararına yol açacak şekilde kullanmalarını engellemektir.¹⁹³

¹⁹² **SİLİER Oya**, 1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975, s. 525.

¹⁹³ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 247-248.

Kanun'un önemli sayılabilecek diğer maddeleri incelendiğinde;

- 6. maddesinde; bankaların sermaye oranlarının belli bir kısmının Merkez Bankası'na yatırımlarını zorunlu kılmıştır.

Bu hüküm, kamu nezdinde bir kısım sermayenin birikmesini istemiş olması sebebiyle ekonomideki devletçi politikanın bir göstergesidir.

- 10. madde; yabancı sermayeli bankaların yurt dışındaki merkez veya şubelerinde meydana gelecek bir zararın yurt içindeki şubeleri etkilememesi hususu düzenlenmiştir.

- 15. madde; ticari şirketlerin daha güvenli oldukları inancıyla “bankaların ancak anonim şirket, limited şirket veya hisse senetli komandit şirket halinde kurulabilecekleri” hususunu düzenlemiştir.

- 16. madde “kanunun ön gördükleri haricinde kişi veya kurumların mevduat kabul edemeyecekleri “ hususunu düzenlemiştir.

Madde ile tasarrufların ve elde edilecek gelirlerin kayıt altına alınmak istenmelerinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

- 17. madde “Bankalarda tasarrufları bulunanların on yıl süreyle işlem yapmamaları halinde tasarrufa uygulanacak işlemler” konusu düzenlenmiştir.

- 19. madde “Yeminli Murakıp” konusunu düzenlemiştir. Bu kişilerin göreve başlama usulleri, çalışma şekilleri, yetki ve sorumlulukları anlatılmıştır.

- 20. madde “Yeminli Murakıpların görevlerini yapmalarına engel olanlara uygulanacak yaptırımlar” ı düzenlemiştir.

Yine banka görevlilerinin bankaya ait sırları ifşa etmeleri durumunda uygulanacak yaptırımlar ile banka ile işlem yapmalarının yasaklılık halleri de son maddelerde düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi, Kanun ilk olmasına rağmen, birçok alanda eksiklikleri giderme işlevine sahiptir. Ayrıca önceki nizamname ve kanun incelemelerinde, düzenlemenin belirli bir banka hakkında olmasına rağmen, bu Kanun'un memleket genelindeki tüm bankalarda geçerli olacak düzenlemelere yer vermesi önemlidir. Ancak bu genel uygulama niteliğine rağmen kanun, çok kısa sayılabilecek bir süre, yaklaşık 3 yıl

yürürlükte kalmış ve yerini 1936 yılında kabul edilen ve 22 yıl yürürlükte kalan 2999 sayılı Bankalar Kanunu'na bırakmıştır.¹⁹⁴

C. Ödünç Para Verme Kanunu

Osmanlı döneminde finansman faizini düzenleyen Murabaha Nizamnameleri Cumhuriyet döneminde de uygulanmıştır. Ancak değişen koşullar, kredi işlemlerini düzenleyen bu mevzuatın yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine 18 Haziran 1933 tarih ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme Kanunu hazırlanmıştır.

Öncelikle kanunun 1. maddesi ile “ödünç para verme işi” ile uğraşanların devletten izin almaları şartı getirilmiş; bankalar bu izinden muaf tutulmuştur. Kanunun 3. ve 4. maddelerinde izin alarak faaliyet göstermeye başlayanların devlete beyanname vermelerine ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir.

Kanun'un 7. maddesi, ödünç para verme işi ile uğraşanların ödünç para verirken para alanlara verdikleri paranın miktarını ve şartlarını gösteren imzalı bir vesika vermelerini düzenlemektedir. Madde ile ödünç para almak isteyenlerin içinde bulundukları durumdan faydalanılmaması için tedbirler alınması amaçlanmıştır.

Kanun'un belki de en önemli maddesi, 9. maddedir. Bu maddede ödünç para verme işlemlerinde uygulanacak faiz sınırlarını aşanlara uygulanacak işlemler düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeye göre;

“Ödünç para verme işlerinde 15'nci maddede yazılı kumüsyon ve hesap masrafları da dahil olmak üzere en çok % 12 ye kadar (12 dahil) faiz alınabilir.

Bundan fazla alınan faizlerin aşağıda gösterilen nisbetlar dahilindeki miktarları vilâyet hususî idarelerine ait olup, bu idareler tarafından takip ve tahsil olunur.

%12 den 15 e kadar alınacak faiz farkının % 25 i,

% 15 den 18 e kadar alınacak faiz farkının % 35 i,

% 18 den 20 ye kadar alınacak faiz farkının % 50 si,

¹⁹⁴ TAŞÇIOĞLU Abdullah, Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları Ve İlgili Yasal Düzenlemeler, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 1998, s. 3.

% 20 den 25 e kadar (25 dahil) alınacak faiz farkının % 90 ı.

25 den yukarıya alınacak faiz farkının tamamı birinci fıkra mucibince alınır.

Bu suretle hususî idarelerce toplanılacak paralardan izin beyannamesine uygun olanlardan hasıl olacak mebalığın % 25 i ve izin beyannamesi hilâfında olup da borçlunun ihbarı üzerine tahakkuk ve tahsil edilenlerin % 50 si bu faizleri ödeyen borçlulara iade edilir. “ denilmiştir.

Dolayısıyla bu madde öncelikle faiz verilmesinde uygulanacak üst sınırı belirtmiştir. Bunun yanında söz konusu hükümde belirtilen faiz oranlarının üzerinde faiz ile ödünç para verenlerden elde edecekleri gelirin kamu idarelerince belli oranlarda geri alınması düzenlenmiştir.

Kanun'un on ve on birinci maddelerinde ise ödünç para verme işi ile uğraşanların mevduat kabul etmeleri halinde mevduat sahiplerine verecekleri faiz sınırlanmıştır. Bu faiz hadlerini aşanlardan belli oranlar dahilinde bu faiz oranlarına karşılık gelen gelirlerin devlet tarafından alınacağı hüküm altına alınmıştır.

On dördüncü madde “tefecî”nin tanımını yapmıştır. İlgili maddeye göre “tefecî”, “Birinci madde mucibince izin usulüne tâbî olup da izinsiz faizle ödünç para vermeği itiyat eden ve beyannamelerinde yazılı faiz hadlerinden fazla faiz alan ve beyannamelerindeki şartları veya faiz hadlerini muvazaa ile gizleyen hakikî ve hükmî şahıslara tefecî denir” şeklinde tanımlanmıştır. Yani madde ile kanun hilafına izin almadan ödünç para verenlerin tefecî oldukları açıklanmıştır. Kanun'un 17. maddesinde “tefecilik edenlere” uygulanacak yaptırımlar ve verilecek cezalar düzenlenmiştir.

Kanun tasarısı aşamasındayken faiz oranını belirleyen maddesi hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzun tartışmalar yaşanmıştır. Çünkü ilgili madde ile kanunla faiz oranına esasen bir üst limit getirilmemiştir. Kanun, sadece %12 faiz oranını aşacak şekilde ödünç para verenler hakkında uygulanacak yaptırımları düzenlemiştir. Yani öngörülen bu faiz oranını aşacak şekilde faiz verenlerin ellerinden paranın alınıp Özel İdarelere aktarılacağı belirtilmişti. Oysa kanun çıktığında yürürlükte olan Murabaha Nizamnamesi'nde de üst limit %9 olarak düzenlenmesine rağmen, bu orana uyulmuyordu. Çünkü ödünç para verme işi ile uğraşanlar ödünç para verirken faiz oranını %9 olarak yazıyor; ancak ödünç verilen para miktarını yüksek göstererek düzenlemenin etrafından dolaşıyorlardı. Bunu engellemek için faiz oranı yükseltilerek %12'ye çıkarılmıştı. Bu

sayede tefecilerin %12'den fazla faizle ödünç para vermeleri engellenmiş olacaktı. İşte Meclis'te bu düzenlemenin de yetersiz olduğu tefecilerin bunun da etrafından dolaşabilecekleri konuşulmuştu. Bu tartışmalara rağmen, Kanun'un ilgili maddesi değiştirilmeden bu haliyle yayınlandı ve kısa bir süre içinde tefeciler yeniden eski yöntemleri ile yüksek faizle ödünç para vermeye devam ettiler.¹⁹⁵

D. 1936 tarihli Bankacılık Kanunu

Yukarıda anlatılan 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu'nun bankaları sınırlı olarak ele aldığı sonucuna varılması üzerine banka kurumunu tüm yönleriyle düzenleyecek daha kapsamlı bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. 2243 sayılı Kanun'un toplam 25 maddeden oluşmasına rağmen, 2999 sayılı Bankalar Kanunu 69 maddeden oluşmuş; doğal olarak daha kazuistik olmuştur.

Kanun, ilk maddesinde “Türk kanunlarına göre kurulmuş ve kurulacak bankalar ile ecnebi memleketlerde teşekkül etmiş olup Türkiyede şube açmak suretile faaliyette bulunan veya bundan sonra Türkiyede şube açarak faaliyete geçecek olan bankalar bu kanun hükümlerine tabidirler. “ demek suretiyle, kapsamını son derece geniş tutmuştur. Devam maddelerinde de kuruluş için gerekli olan izinlerin alınması, banka ile ilgili beyannamelerin verilmesi ve bunlara ilişkin süreler, yerli ve yabancı bankalar için ayrı ayrı ele alınmıştır.

Yine bankaların idare meclisinin haricinde “idare meclisinden seçilecek iki üye ve genel müdürden oluşan idare komitesi adı altında bir organın daha olacağı” düzenlenmiştir. Bu yeni organın kararlarının kayıt altına alınması düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra, “idare komitesi” organının karar almasının oy birliği ile olması halinde, kararın doğrudan uygulanacağı, ancak oy çokluğuyla karar alması halinde idare meclisinin onayı ile uygulanacağı belirtilmiştir. Bu hükümden anlaşılabacağı üzere, önceki kanuna göre daha detaylı bir düzenleme yapılmıştır.

Kanun'un 19. maddesi “bir bankanın kredi olarak verebileceği miktarı sermayesinin %10'u” ile sınırlandırmıştır. Ancak bu maddede önceki kanuna(Mevduatı

¹⁹⁵ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 260.

Koruma Kanunu) nazaran kredi verme limiti konusunda birden fazla istisnaya yer verilmiştir. Bu istisnalar kanun metninde;

“Ancak altın veya dahilî istikraz tahvilâtı terhini mukabilinde açılacak kredilerde bu haddin % 60 a, ihracat mallarına aid vesaik mukabilinde açılacak kredilerde % 20 ye, ticaret malları mukabilinde açılacak kredilerde % 15 e çıkarılması caizdir.

Aşağıdaki fıkralarda gösterilen muameleler yukarıki fıkralardaki takyidlere tâbi değildir:

- A) Devletle veya hükmî şahsiyeti haiz Devlet müesseseleri veya sermayesi Devletçe mevzu bankalarla müştereken hissedar bulundukları milli sanayi iştirakleri,
- B) En az % 51 nisbetinde sermayesine sahip bulundukları müesseselerle yapacakları muameleler,
- C) Hususî kanunlarla vazedilen hükümlere göre yapılan muameleler,
- D) Maliye Vekâletile yapılan muameleler,
- E) Vadesinin hulûlüne en fazla iki sene kalan Hazine bonolarının iskontosuna aid muameleler,
- F) Karşılığı nakid veya Devlet dahilî istikraz tahvilâtı olan teminat mektuplarına aid muameleler,
- G) Bankaların kendi aralarındaki muameleler,
- H) Maliye ve İktisad Vekâletlerinin kabul edecekleri ecnebi bankaların mukabil kefaleti ile verilen kefalet mektupları” şeklinde yer almaktadır.

Bu istisnaların bankaların kredi limitlerini oldukça esnetecek nitelikte olduğu görülmektedir. Ayrıca kamunun veya kamunun ortak olduğu iştiraklerin alacağı borçlarda kredi üst limiti konusunun uygulanmayacağı düzenlenmiştir. Bu durum, özel hukuk tüzel kişisi olan bir bankanın bağımsızlığının kamu tarafından neredeyse görmezden gelinebileceği anlamına gelmektedir.

Kanunun içeriğinde;

- bankadan yüksek meblağlarda kredi alınacağı zaman kredinin belli sınırların üzerinde olması halinde onay işlemi için farklı organların yetkilerinin olduğu,
- “banka” ile “milli banka” kelimelerinin kullanımını sınırlandırıldığı,
- mevduat kabulü için izin alma hususunun “maliye” ve “iktisat” vekaletlerinin ayrı ayrı onayı sonrası gerçekleşeceği,
- banka açmak için gerekli sermayenin bulundukları şehrin nüfusuna göre tespit edileceği,
- bankanın iflası halinde kanun hükümlerine aykırı hareket etmiş olan yöneticilerin de iflasına hükmedileceği,
- bankanın denetlenmesi konusunda çok daha ayrıntılı düzenlemelere yer vermiş ve “yeminli murakıp” denetlemesine ayrıca yetkiler tanınacağı hususları düzenlenmiştir.

Ancak denetim organına verilen bu yetkilere rağmen yeminli murakıpların banka mevduat sahiplerinin bilgilerine ulaşamayacağı düzenlemesi, bu Kanun'da da geçerliliğini korumuştur. İlgili maddenin Kanunu hazırlayanların liberal iktisat anlayışına bağlı olmalarından kaynaklandığı kanunun gerekçesindeki şu “Kredi mevzuu gibi nazik ve muğlak bir işe yeminli de olsa devlet murakıplarının direkt müdahalesi, tahriri ve şifahi istihzarlarda bulunması istihdaf edilen maksat ve gayeyi temin edemeyeceği gibi aksine banka ve kredi sisteminde lüzumsuz sarsıntı tevlit edebilir.” açıklamasından anlaşılabilmektedir. Yani kanuna uygun hareket edilip edilmediğinin kontrolü, son derece zorlaştırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak kanunun bankalar nezdinde kontrol kabiliyeti çok azalmıştır. Söz konusu madde ile bankaların kamu denetiminden çıkarılması amaçlanmışsa da; denetleme kuruluna verilen yetkiler çok daha güçlüdür. Bu iç denetim sonucunu oluşacak raporun genel kurula verileceği hususu da söz konusu yaptırımın denetçiler tarafından ele alınmasındaki olası ihmalleri ortadan kaldırmak için yapılmıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁶ **YILMAZ Naci**, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 264.

Yine Kanun'un içeriğinde mevduat kabul etme izninin geri alınması usulü ile bankanın kapatılması konusu ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Son olarak banka görevlilerinin “bankacılık suçları” işlemleri halinde yapılacak soruşturmanın usul ve esasları ile bu suçları işleyenler için ön görülen ceza miktarları da bulunmaktadır.

Kanunun sistematığı ve madde miktarı göz önünde bulundurulduğunda, gerçekten banka gibi ciddi bir kurumu düzenleyebilecek nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan yeni finansal krizlere ayak uydurabilecek araçların tamamına sahip değildir. Dolayısıyla eksikliklerin giderilebilmesi için Bankalar Kanununa ek 4196 sayılı Kanun ve Bankalar Kanununa Ek 6112 sayılı Kanun ile bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu değişikliklerin her ikisi de 2999 sayılı kanunun 26. maddesi ile ilgili olarak yapılmıştır.

Yürürlükte kaldığı süre boyunca dünya çapında etkiler uyandıran olaylar olmasına rağmen, sadece iki defa değişmesi Kanun'un titizlikle hazırlandığının bir göstergesidir.

Kanun, 23/6/1958 tarihli 7129 sayılı yeni Bankalar Kanunu'nda belirtilen “kanunun kuruluş ve idareye müteallik hükümleri bankaların emin bir şekilde faaliyette bulunmalarına kifayet etmediği gibi mevduat ve krediler hakkında mevcut hükümler de bazı mühim noksanları ihtiva etmekte ve bilhassa 1950 den sonra iktisadi ve malî sahada kaydedilen pek geniş ve şümüllü inkişafın yarattığı yeni şartların icaplarına intibak edememektedir.” gerekçe ile yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁹⁷

Yeni kanun metnindeki bu açıklamaya rağmen modern Türk bankacılık hareketlerinin başladığı 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'ndan 100 yıl sonra çağdaşı olan ülkelerin banka mevzuatıyla rekabet edecek nitelikte bir kanun olması nedeniyle son derece başarılı bir hukuki düzenleme olduğu kabul edilmelidir.

¹⁹⁷ **TAŞCIOĞLU Abdullah**, Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları Ve İlgili Yasal Düzenlemeler, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

SONUÇ

Türk Banka Hukukunun gelişiminde dört ana olayın etkisi çok büyüktür ve mevzuatın karakterini belirlemiştir. Bu olaylar; Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Muharrem Kararnamesi, Lozan Anlaşması ile İzmir İktisat Kongresi ve 1929 Dünya Mali Krizi(Büyük Buhran)'dir.

Öncelikle Osmanlı Devleti'ni Tanzimat Fermanı'na götüren sürecin başlangıcı olan Balta Limanı Anlaşması, ticari hayattaki dengeleri alt üst etmiştir. Osmanlı'nın gümrük denetimi yetkilerini son derece kısıtlayan anlaşma sayesinde Avrupalı tüccarlara ait mal ve sermaye, Osmanlı ülkesine yoğun bir şekilde giriş yapmıştır. Bu durum beraberinde ithalatın artmasını ve zaten az gelişmiş olan Osmanlı ekonomisinin bankalar aracılığıyla borçlanarak batmasına giden süreci başlatmıştır. Çağdaşı ülkelere nazaran finans ihtiyacının girişimcilerden ziyade devletten geldiği Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iflasa sürüklenme kaçınılmaz olmuştur.

Devletin aldığı borçları ödeyemeyeceğini açıklayarak moratoryum ilan etmesi ile Muharrem Kararnamesi imzalanmış ve ekonomisi batık hale gelmiş; Osmanlı Devleti'nin merkez bankasına, hazinesine ve gelirlerine Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından adeta el koyulmuştur. Bu durum devletin paraya olan ihtiyacını daha da artırmış ve devam eden savaşlara finansman sağlanması sorununu da içinden çıkılmaz yapmıştır. Osmanlı Devleti askerleriyle cephede savaşırken, içeride de ekonomik olarak adeta kıpırdayamaz hale gelmiştir. Süreç nedeniyle hem mali, hem de insani kayıplar normalden fazla artmış; devlet aklının bu acı tecrübelerden ders alarak yeni adımlar artması, ancak Cumhuriyet döneminde mümkün olmuştur.

Merkez bankası yetkilerine sahip olan Osmanlı Bankası'nın savaş dönemlerindeki para politikalarının ve bu bankanın gelirlerine doğrudan el koyan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin de etkisiyle Osmanlı Devleti, milli menfaatleri gözetken büyük bir bankaya olan ihtiyacı acı tecrübelerle hissetmeye başlamıştır.

Nihayetinde II. Meşrutiyet'in hakim iktidarı olan İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimleri ile banka kurumu ve banka mevzuatı baştan sona yeniden ele alınmıştır. Bundan önce Mithat Paşa'nın kurduğu Memleket Sandıkları da, Ziraat Bankası'na evrilmiş ve küçük çapta da olsa önemli etkiler göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya

Savaş'ın başlamasıyla, bu girişimler gereken gelişimlerini sağlayamamışlar; ancak ayakta kalmayı başarmışlardır.

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ilanı ile ekonomik bağımsızlık savaşına başlayan kurucu kadro, önce İzmir İktisat Kongresi'ni sonra Lozan Barış Anlaşması'nın rüzgarını arkasına almış ve peş peşe milli bankalar kurmaya, var olanları geliştirmeye ve banka hukuku mevzuatını modern gerekliliklerine uygun şekilde yeniden oluşturmaya başlamışlardır.

Bu bankaların kurulmasında yerli sermayeye öncelik tanınmıştır. Devlet yöneticileri, başta Atatürk olmak üzere, şahsi birikimlerini özellikle Türkiye İş Bankası'na emanet etmiş ve bankanın halk nazarında itibarını artırmayı amaçlamışlardır. Nihayet yurt dışında milli banka kurulması da Türk bankacılığı açısından bu dönemde meydana gelen bir diğer önemli gelişmedir. Ayrıca Osmanlı Bankası'nın geçmişteki politikaları nedeniyle uğranılan zararın tekrarlanmaması için tamamen milli ve bağımsız bir Merkez Bankası kurulmuş ve “kendi banknotunu dahi basamayan ülke” unvanı tarih olmuştur.

Bu dönemdeki gelişmeler, iktisatçıların “Büyük Buhran” adını verdikleri 1929 krizinden son derece olumsuz etkilenmişse de; alınan dış borçların da sayesinde korunmuşlardır. Büyük krizin etkisi banka hukuku mevzuatında da kendisini doğrudan göstermiştir. Liberal ekonomi modelinden devletin piyasaya daha fazla müdahale ettiği daha kolektivist bir modele geçilmiş ve bu geçiş bankaların yönetim ve idare tarzlarından halkın para harcama tutumlarına kadar geniş bir yelpazede hukuksal düzenlemeler yapılmasını beraberinde getirmiştir.

Banka hukuku mevzuatında devletin bu müdahalesi, bankaların “Büyük Buhran”ı atlatmalarına fayda sağlamıştır. Ancak krizin etkileri bittikten sonra dahi, mevzuatın liberalleştirilmemesi Türk banka hukukunun gelişimini olumsuz yönde etkilemiş; kanunların sürekli değiştirilmesine ve dünya piyasalarında kullanılmaya başlanan bankacılık araçlarına uyumsuzluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kurtuluş için yapılan bu müdahale, tehlike ortadan kalktıktan sonra da devam etmiş ve bankaların merkezi otorite tarafından daha zayıf bir şekilde denetlenerek yönetilmesine de sebep olmuştur. Banka esas sözleşmelerinin kaynağını aldığı banka kanunları, bankaların denetlenmesinde yetersiz kalacak hükümleri nedeniyle defalarca değiştirilmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Türk banka hukuku mevzuatının tarihsel süreç içinde ekonomideki büyük kırılmalardan sonra değiştiği ve yeni düzene uyum sağlamaya yönelik adımları yansıttığı tespit edilmiştir. Ancak mevzuattaki değişimin bazı dönemlerde geciktiği, bunun da ekonomik gelişimi son derece olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

AKBOLAT Seyfullah, Türkiye’de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi Ve Memleket Sandıkları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

AKKUŞ Yakup, “*Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı?*”, İnsan&İnsan,Dergisi, Y. 2019, S. 19, s. 9-31.

AL Hüseyin, AKAR Şevket Kamil, BAYRAKTAR Kaya, Osmanlı Finans Sistemi’nde Modernleşme 1, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

ALKIŞ Alpaslan, “*İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri*”, Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, S. 3, Y. 2018, s. 120-133.

ARSLAN Gürbüz, “*Osmanlı Devleti’nin Dış Borçları ve Yeniden yapılandırma Süreci (1930-1933)*”, Journal of History Studies, Y. 2015, C. 7, S. 4, s. 1-23.

ARSLANBEY Selçuk, Bankacılık Sektörü ve Tarım Kredileri: Türkiye’de Tarımın Finansmanı ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin Rolü, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011.

ATAR Abdulkadir, “*Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları*”, Vakıflar Dergisi, Y. 2019, S. 52, s. 93-122.

ATAR Abdulkadir, “*Osmanlı’da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi*”, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası, Y. 26 Aralık 2016, s. 143-173.

AYDEMİR Muzaffer, “*Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu*”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y.2020, C. 5, S. 1, s. 194-213.

BAYRAKTAR Kamil, İslâm Hukukunda Finansman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ANKARA 2017.

BERBER BABALIK Banu, Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler Ve Bir Ermeni Ailesi Örneği: Arslanyanlar, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015.

BULUT Mehmet, KORKUT Cem, “*Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri*”, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, Y. 2016, S. 1, s. 55-76.

BÜYÜKÇELEBİ Salih Gökalp, Yabancı Sermayeli Bankalar; Osmanlı Bankası’nın Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Hayatına Etkileri, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ÇAKIR Coşkun, 19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti ve Nizamnameleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

ÇAKIR Coşkun, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

ÇALIŞKAN Abdulkerim, ERYILMAZ Ünal, OĞLAKÇI Mehmet, “*19. yy Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği*”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Y. 2021, C. 11, S. 2, s. 969-991.

ÇETİN Menekşe, Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2014.

ÇETİNER Özgür, Cumhuriyet Dönemindeki hâkim sermayenin oluşumunda Türkiye İş Bankası’nın rolü: 1924–1938, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2014.

ÇETİNKAYA Esra, “*Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)*”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Y.2016, S. 21, s. 243-270.

ÇINAR Hüseyin, “*Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullandırılmasında Aranılan Şartlar*” Adam Akademi, Y. 2017, C. 7, S. 2, s. 149-165.

ÇINAR Hüseyin, “*Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullandırılmasında Aranılan Şartlar*,” Adam Akademi, Y. 2017, C. 7, S. 2, s. 149-165

DEMİRKOL Kurtuluş, “*Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)*”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 2018, C. 16, S. 1, s. 625-649.

DUMLU Emrullah, “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, “İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi*)*”, LTED, Erzurum Y. 2015, C. 2, S. 44, s. 303-337.

EKEN Galip, “*Tanzimat Döneminde Ankaralı Sarraf Esnafına Dair*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2013, C. XVII, S. 1, s. 53-61.

ERGÜDER Başak, “*Düyun-u Umumiye İdaresi’nin Borç Yönetiminden Bir Kesit: İkramiyeli Tahviller*”, Tarih ve Gelecek Dergisi, Y. 2020, C. 6, S. 2, s. 470-485.

ERKEKOĞLU Levent Coşkun, 1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

GÜLER Ümit, “*Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)*”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2018, C. 18, S. 2, s. 872-891.

GÜNGÖR Ferhat, Osmanlı Devleti Zirâî Kredi Teşkilatları (1863-1888), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2015.

GÜNGÖR Ferhat, Osmanlı Devleti Zirâî Kredi Teşkilatları (1863-1888), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2015.

GÜRSOY Çiğdem, “*İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1591-1883)*” Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, Y. 2021, S. LVII, s. 171-202

GÜRSOY Çiğdem, “*Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)*” BELLETEN, Y. 2017, C. LXXXI S. 290 s. 159-191.

GÜRSOY Çiğdem, Şeyhü’l-İslâm Ömer Hüsâmeddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıfları, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayın No: 4, İstanbul 2011.

GÜVEN Özge, Bankacılık Tarihi Gelişmeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019.

KARAKAŞ Mehmet, 1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

KARAOSMANOĞLU Cihan, “*Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde Para Vakıflarının Hukuki Yönü*” Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Y. 2010, S. 2, s. 277-299.

KAVRAN Aslıhan, Merkez bankası Bağımsızlığının Önemi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

KAYA Süleyman, DURMUŞ Muhammed Emin, BEKTAŞ İsmail, AKKAYA İrfan, “*Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri*”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, Y. 2017, C. 3, S. 3, s. 50-62.

KAYAHAN Cantürk, “*Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı*” Mufad Journal Y. Ekim 2009, S. 44 s. 212-227.

KAYAHAN Cantürk, GÖRKAS İrfan, ÖNK Halime, “*Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 2016, Afro-Avrasya Özel Sayısı, s.70-90.

KAZGAN Haydar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997.

KOCABAŞOĞLU Uygur, Türkiye İş Bankası Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2001.

KOCABAY Özlem, Kurum Kimliği Oluşturma Sürecinde Türkiye İş Bankası Kurumsal Reklamlarının İncelenmesi: 1924-1932, Ankara 2006.

KOÇ Hakan, Kooperatifçilik Bilgileri, Nobel Yayınları, Ankara 2001.

KOÇAŞLI İbrahim Onur, “*1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri*”, International Journal of Academic Value Studies, Y. 2017, C. 3, S. 17, s. 134-148.

KORKUT Cem, BULUT Mehmet, “*XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması*”, Adam Akademi Dergisi, Y. 2017 C. 7, S. 2, s. 167-194.

KOYUNCU Nuran, “*Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefaleti*”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2016, S.5, s. 295-326.

KOYUNCU Nuran, Osmanlı Hukuku’nda İltizam Sözleşmeleri Ve Sarraflar (Kefillikten Bankacılığa Uzanan Süreç), Adalet Yayınevi Ankara 2020.

KURT İsmail, İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

MANAV Nursel, “*19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon*”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Y. 2018, C. 4, S. 7, s.89-105.

OĞUZ Ahmet, I. Meşrutiyet Meclisi Umumîsinin Açılışı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

OKTAR Suat, VARLI Arzu, “*İttihat ve Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası*”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2009, C. XXVII, S. II, s. 1-20.

ORTABAĞ Erol, Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul 2018.

OSMANAĞAOĞLU Cihan, “Osmanlı Devletinin Klasik Döneminde Para Vakıflarının Hukuki Yönü”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2010, S. 2, s. 277-298.

ÖZBEK Mesut, Türkiye Cumhuriyeti’nde Milli Ekonomiye Geçiş Çabaları: İş Bankası Örneği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2011.

ÖZCAN Tahsin, “*Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları*” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Y. 2005, C. 3, S. 5, s. 513-552.

ÖZER Mehmet Halis, Osmanlıdan Cumhuriyete devlet eli ile milli tüccar oluşturma politikalarında bankacılık sektörünün yeri: İş Bankası örneği (1924- 1930), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

ÖZSARAÇ Yakup, Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019.

ÖZTEL Muharrem, “*Osmanlı Devleti’nin Son Dönem Para Piyasalarında İhtikârla Mücadelesi*”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, Y. Mart 2019, C. 6, S. 14, s. 129-141.

SAYİM Ferdi, “*Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930)*”, Social Mentality And Researcher Thinkers Journal, Y. 2020, C. 6 S. 39, s. 2721-2730.

SİLİER Oya, 1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975.

SÜMER Gökhan, “*Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve Ab Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması*”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y. 2016, C. 18, S. 2, s. 485-508.

ŞENER Abdüllatif, Sona Doğru Osmanlı, Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara 2007.

ŞENGÜL Haluk, “*Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey’in Rolü*”, Universal Journal of History and Culture, Y. 2021, C. 3, S. 2, s. 163-187.

ŞENYURT Ali, “*Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)*”, Sosyologca Dergisi 2010 yılı Sayı: 10’da ss. 83-97.

TAŞÇIOĞLU Abdullah, Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları Ve İlgili Yasal Düzenlemeler, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 1998.

TEKELİOĞLU Numan, “*Mecelle’de ve Türk Borçlar Kanunu’nda Satış Sözleşmesinin Kurulması ve Unsurları*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2017, C.25, S.2, s. 485-521.

TOPRAK Zafer, Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Kitap ve Yayıncılık, İstanbul 2017.

TOPRAK Zafer, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, İstanbul 1982.

TUNÇEL Ahmet Kamil, “*Cumhuriyet İdaresinin Mali Konulardaki Hassasiyetine İlişkin Ziraat Bankası Örneği*”, Journal Of Life Economics, Y. 2016, C. 3, S. 4, 201-218.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha> 09.04.2022 tarihinde erişilmiştir.

TÜRKOĞLU İrfan, “*Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2013, C.18, S.2, s.187-196.

UYGUN Mehmet Şerif, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Türk Devlet Teşkilatındaki Yeri Ve Avrupa Merkez Bankası İle Karşılaştırılması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.

UZUN Hakan, “*Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi*”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Y. 2005, C. 6, S. 2, s. 145-162.

ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, 11. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 2006.

YAYCIOĞLU Ali, “*Perdenin Arkasındakiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme*”, Journal Of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift In Honor Of Özer Ergenç Part I, Y. 2019, C. 51, s. 2-23.

YENİAY İsmail Hakkı, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, Ekin Yayınevi, İstanbul 1964.

YILDIRIM Oğuz, Türk Bankacılık Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017.

YILMAZ Ferhat, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerine Etkisi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2015.

YILMAZ Naci, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

YURDAKÖK Rabia, “*Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları*”, Anka e-Tarih Dergisi'nde 01.04.2021 tarihinde yayınlanmıştır, Erişim Adresi: <https://ankatarihdergisi.com/2021/03/31/osmanli-devletinde-para-vakiflari/>

ÖZET

Çalışmamızın konusu, Osmanlı Klasik Dönemi ile Erken Cumhuriyet Dönemi arasındaki süreçte Türk Banka Hukuku'nun tarihsel gelişimini incelemektir.

Konu üç ayrı bölüm başlığı altında ele alınmıştır.

Birinci bölümde; Osmanlı Klasik Dönemi ile Tanzimat Fermanı'nın ilanı arasındaki dönemde uygulanan ve kaynağını doğrudan İslam Hukuku'ndan alan finans sağlama metotları, dönemin en sistematik finans kaynağı olan para vakıfları, ve sarraf uygulaması incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Cumhuriyet'in ilanı arasındaki dönemde banka hukuku mevzuatı araştırılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk bankalar ve diğer finans kaynaklarının kuruluş mevzuatları, uygulanmalarındaki aksaklıklar ve aksaklıkların çözümü için yapılan mevzuatlar incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda devletin ekonomik gelişimine etki eden ana faktörler ve bu faktörlerin banka hukuku mevzuatına olan etkileri araştırılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk banka kanunları ve bu kanunlardaki değişikliklerin sistematiği incelenmiştir.

ABSTRACT

The research's subject is to examine the historical developments of Turkish bank law in the process of between Ottoman classical period and the early period of Republic of Turkey.

The subject is divided to three main sections.

In the first section; financing methods which applied and sourced directly from Islamic law, money foundations which are the most systematic source of finance for the period and the moneychanger application are examined.

In the second section; the bank law regulations are researched in the period of time between the Edict of Tanzimat and the proclamation of the Republic. In this period of time; the regulations of establishment about the first banks and the other financial resources which were established in the Ottoman Empire, the application problems of bank laws regulations and the regulations of solving these problems are examined.

The third and the last section focuses on the main factors which effects the economical improvements of the state and these factors' influences to the bank law regulations in the early times of the Republic. In addition that the first banks of the Republic and the systematic of this banks regulations' changes are examined.